

UMUT HAKKI VE İNFAZ HUKUKU: TÜRKİYE’DE AĞIRLAŞTIRILMIŞ
MÜEBBET HAPİS CEZASININ İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ

İSTANBUL BİLGİ ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ PROGRAMLAR ENSTİTÜSÜ

ASLIHAN ARAT

İNSAN HAKLARI HUKUKU YÜKSEK LİSANS PROGRAMI

2025

**UMUT HAKKI VE İNFAZ HUKUKU: TÜRKİYE’DE AĞIRLAŞTIRILMIŞ
MÜEBBET HAPİS CEZASININ İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA
DEĞERLENDİRİLMESİ**

Aslıhan ARAT

118614011

Doç. Dr. Gökçe ÇATALOLUK

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Mualla Buket SOYGÜT

İstanbul Bilgi Üniversitesi

Doç. Dr. Birden GÜNGÖREN BULGAN

Galatasaray Üniversitesi

Onay Tarihi: 08/10/2025

Bu belgedeki tüm bilgilerin akademik kurallara ve etik davranışa uygun olarak elde edildiğini ve sunulduğunu beyan ederim. Ayrıca, bu kural ve davranışın gerektirdiği şekilde, bu çalışmanın orijinal bulgusu olmayan tüm materyal ve sonuçlara tam olarak atıfta bulunduğumu ve referans verdiğimi beyan ederim.

İsim Soyisim: Aslıhan ARAT

İmza:

ÖZ

Bu tez, “umut hakkı” kavramının kuramsal, tarihsel, toplumsal yönlerini incelerken kavramın uygulamadaki durumunu değerlendirip uygulamaya yönelik çözüm önerileri sunmayı amaçlamaktadır. Buna göre mutlak umutsuzluk halinin karşıtı olarak “umut hakkı” kavramı, cezanın onarıcı ve topluma kazandırıcı işlevlerine yaptığı vurguyla infaz rejiminin insan onuruyla bağdaşması için vazgeçilmez bir unsurdur. Uygulamada AİHM kararlarıyla ortaya konulan kavram, Türkiye uygulamasındaki güncel sorunlar bakımından da önem arz etmektedir.

Bu yönde, “umut hakkı” kavramı öncelikle, kuramsal, tarihsel ve toplumsal yönleriyle incelenecek; ardından AİHM kararları ve karşılaştırmalı hukuk çerçevesinde “umut hakkı” bakımından Türkiye uygulaması değerlendirilecektir. Sonuçta, insan onuruna saygılı bir infaz rejimi için umut hakkının tanınmasının gerekliliği vurgulanarak yasal, kurumsal ve toplumsal düzeyde çözüm önerileri sunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Umut Hakkı; İnfaz Rejimi; Ağırlaştırılmış Müebbet; Uzun Süreli Hapis Cezası; Koşullu Salıverilme

ABSTRACT

This thesis examines the concept of “right to hope” with its theoretical, historical and social aspects; and evaluates the concept in the practice and aims to bring about solutions. Accordingly, as the opposite of the state of absolute hopelessness, the concept of “right to hope” emphasis restorative and adaptive functions of punishment; and thus is an indispensable element for the punishment regime to be compatible with human dignity. The concept is put forward through the ECtHR decisions, and has an importance regarding the current problems in Turkish practice.

In this respect, the concept of the “right to hope” will be examined in its theoretical, historical and social aspects at first, and then current Turkish practice in terms of the “right to hope” will be evaluated within the framework of ECtHR decisions and comparative law. As a result, the thesis underlines the necessity of recognizing the right to hope for a punishment regime that respects human dignity; and proposes possible solutions at the legal, institutional and social levels.

Keywords: Right To Hope; Punishment Regime; Aggravated Life Imprisonment; Durance Vile; Release On Probation

İÇİNDEKİLER

ÖZ.....	v
ABSTRACT	vi
KISALTMALAR.....	xiii
GİRİŞ.....	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	2
UMUT HAKKININ KAVRAMSAL VE HUKUKİ ÇERÇEVESİ.....	2
I. Kavramın Tanımı	2
II. Umut Hakkının Tarihçesi ve Felsefi Temelleri.....	3
III. Uluslararası Hukukta Umut Hakkı	8
A. Umut Hakkının Ceza Hukuku Açısından Önemi	8
B. Birleşmiş Milletler (BM) Belgeleri ve Uygulamaları.....	9
C. Ömür Boyu Hapis Konusundaki Yaklaşımlar	10
D. Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)	10
E. Diğer Uluslararası ve Bölgesel Mekanizmalar	12
IV. Umut Hakkının İnsan Hakları ve Anayasal Haklar Nezdindeki Yeri	13
A. İnsan Hakları Hukuku Bakımından Değerlendirme	14
1. İnsan Onuru ve İşkence Yasağı.....	14
2. Cezalandırmanın Amacı ve Umut Hakkı.....	14
3. Umut Hakkının Toplumsal Değerler ve Meşruiyetle İlişkisi.....	15
V. Değerlendirme	16
İKİNCİ BÖLÜM	18
TÜRKİYE’DE UMUT HAKKI VE İNFAZ HUKUKU	18
I. Türkiye’de İnfaz Hukuku ve Temel İlkeleri	18

A.	İnfaz Hukukunun Amacı ve Fonksiyonları.....	18
B.	İnfaz Hukukunun Kaynakları	19
C.	Ceza İnfaz Kurumlarındaki Komisyonların Kuruluş ve İşlevi.....	21
D.	İnfaz Hakimliklerinin Görev ve Yetkileri	22
II.	Türkiye’de İnfaz Hukuku Çerçevesinde Geçmişten Günümüze Değın Yapılmış Düzenlemeler ve Bu Düzenlemelerin Neden ve Sonuçları	25
A.	Cumhuriyet’in İlk Yılları ve Eski Ceza Kanunu Dönemi	25
B.	1960–1980 Dönemi Reform Arayışları	26
C.	1980 Sonrası Yapısal Değışiklikler.....	26
D.	2000’li Yıllar ve Yeni Ceza Hukuku Düzeni	27
E.	2020 ve Sonrası Yapılan Değışiklikler	27
III.	İnfaz Hukukunda Umut Hakkının Yeri ve Önemi	28
A.	Hukuki Dayanaklar.....	29
B.	Değerlendirme	30
IV.	İnfaz Rejiminde Mahkûmların Umut Hakkına Erişimi ve Uygulamaları	31
A.	Koşullu Salıverilme Prosedürü.....	31
B.	Denetimli Serbestlik Uygulamaları	32
C.	İstisnai Durumlar ve Uygulama Sorunları.....	33
V.	Umut Hakkının İnfaz Sürecindeki Etkileri, İndirimler, Şartlı Tahliye ve Af Uygulamaları	34
A.	Ceza İndirimleri ve Koşullu Salıverilme	34
B.	Af Kanunları	34
C.	Umut Hakkı ile Affı Birbirinden Ayıran Noktalar	35
VI.	Değerlendirme	36
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....		38

UMUT HAKKI ÜZERİNE YAPILAN ELEŞTİRİLER VE SORUNLAR.....	38
I. Umut Hakkı Özelinde Hukuki Uygulamalarda Karşılaşılan Zorluklar	38
A. Koşullu Salıverilme ve Denetimli Serbestlik Mekanizmalarındaki Sınırlılıklar.....	38
1. Yasal Düzenlemedeki Sınırlamalar.....	38
2. Uygulamadaki Katı Yaklaşımlar.....	39
3. İyi Hâl Değerlendirmelerindeki Belirsizlik	39
B. AİHM ve Anayasa Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasındaki Güçlükler.....	40
C. “Kamu Vicdanı” ve Siyasal Baskı Unsurları.....	41
II. İnfaz Hukukundaki Sorunlar ve Umut Hakkının Etkisi	41
A. Cezaevlerinin Fiziki ve Kurumsal Koşulları	41
1. Aşırı Kalabalıklaşma	41
2. Rehabilitasyon İmkânlarının Yetersizliği	42
B. İnfaz Hakimliği Sistemi ve Denetim Sorunları	42
C. Ağırlaştırılmış Müebbet Uygulaması ve Umutsuzluk Eleştirileri	43
III. Sosyal ve Kültürel Engeller	44
A. Suçluya Karşı Toplumsal Önyargılar.....	44
B. Medya ve Popüler Söylemler	45
C. Geleneksel Ceza Anlayışı ve Islah Perspektifinin Zayıflığı	45
IV. Umut Hakkının İhlali ve Mağdurların Durumu.....	46
A. Hükümlülerin Karşılaştığı Psikolojik ve Hukuki Mağduriyet.....	46
B. AİHM ve Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından İhlal Sonuçları	47
C. Mağdur Yakınlarının ve Ailelerin Durumu.....	47
V. Değerlendirme	48
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	50
UMUT HAKKININ TOPLUMSAL VE PSİKOLOJİK BOYUTU	50

I. Umut Hakkının Toplumsal Önemi ve Sosyal Etkileri	50
A. Toplumsal Adalet ve Barış Açısından Önemi	50
B. Toplumun Suç ve Ceza Algısı Üzerindeki Etkisi	51
II. Psikolojik Açıdan Bireylerin Umut Hakkına İhtiyaç Duyma Nedenleri	52
A. Kişisel Gelişim ve “Kendini Yeniden İnşa” Süreci	52
B. Aidiyet ve Değerli Olma Hissi	53
III. İnfaz Hukuku Çerçevesinde Umut Hakkının Mahkûmlar Üzerindeki Psikolojik Etkisi.....	53
A. Cezanın İnfazı ve İyileştirme Süreci	54
B. Uzun Süreli Tecrit Uygulamalarının Etkisi	54
IV. Umut Hakkı ve Toplumsal Refah İlişkisi	55
A. Tekrarlayan Suç Oranı ve Kamu Güvenliği	55
B. İnsan Kaynağının Değerlendirilmesi	55
C. Toplumsal Dayanışma ve İnsani Değerler	56
V. Değerlendirme	56
BEŞİNCİ BÖLÜM	58
KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ	58
I. Avrupa Ülkeleri Özelinde Umut Hakkının ve İnfaz Hukukunun Durumu.....	58
A. Almanya	59
B. Birleşik Krallık (İngiltere ve Galler)	60
C. Fransa	62
D. İtalya	63
E. İspanya.....	64
II. Türkiye ile Diğer Ülkelerin Umut Hakkı ve İnfaz Hukuku Uygulamaları Arasındaki Farklar ve Benzerlikler.....	65

A. Benzerlikler	66
1. AİHM Standartlarının Etkisi	66
2. Koşullu Salıverilme Kurumu.....	66
a. Suç Kategorilerine Göre Farklılaşan Rejimler.....	67
b. Kamuoyu Baskısına Maruz Kalma	67
B. Farklılıklar	67
1. Asgari İnfaz Süreleri ve Uygulamada Katılık	67
2. Tecrit (İnfaz Rejimi) Uygulamaları	68
3. Koşullu Salıverilme Karar Mercii ve Süreçlerin Objektifliği	69
4. Anayasal ve Yüksek Yargısal Denetim Mekanizmaları	69
5. Terör ve Örgütlü Suçlar Kapsamında Umut Hakkının Sınırı	70
III. değerlendirme	71
ALTINCI BÖLÜM	73
UMUT HAKKININ VE İNFAZ HUKUKUNUN GÜÇLENDİRİLMESİ İÇİN ÖNERİLER	73
I. Mevcut Yasal Düzenlemelerin İyileştirilmesi.....	73
A. Ağırlaştırılmış Müebbet ve Diğer Uzun Süreli Cezalarda Asgari İnfaz Sürelerinin Gözden Geçirilmesi	73
B. Koşullu Salıverilme ve Denetimli Serbestlik Uygulamalarında Nesnel Kriterlerin Güçlendirilmesi.....	74
C. Terör ve Örgütlü Suçlar İçin Özel İnfaz Rejimlerinin Gözden Geçirilmesi	75
D. Tecrit Uygulamalarının Hafifletilmesi ve Hücre Şartlarının İyileştirilmesi	76
E. Normlar Arası Uyum ve Anayasal Denetimin Güçlendirilmesi	76
F. Umut Hakkının Yaygınlaştırılması ve İnfaz Süreçlerinin İyileştirilmesi İçin Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü	77
G. Hukuki Destek ve İzleme Faaliyetleri	77

H. Eğitim, Rehabilitasyon ve Psikososyal Destek Programları	78
İ. Toplumsal Farkındalık ve Kamuoyu Desteği	78
J. Uluslararası İşbirliği ve Fon Kaynakları	79
II. Değerlendirme	79
SONUÇ.....	82
KAYNAKÇA.....	84

KISALTMALAR

AİHM	:	Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi
AİHS	:	Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi
AYM	:	Anayasa Mahkemesi
Bk.	:	Bakınız
BM	:	Birleşmiş Milletler
CGTİHK	:	Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun
ECHR	:	The European Court of Human Rights
ERÜHFD	:	Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi
m.	:	Madde
MÜHF-HAD	:	Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi
TBB	:	Türkiye Barolar Birliği
TBMM	:	Türkiye Büyük Millet Meclisi
TCK	:	Türk Ceza Kanunu
TMK	:	Terörle Mücadele Kanunu
s.	:	Sayfa
STK	:	Sivil Toplum Kuruluşu
vb.	:	Ve benzeri

GİRİŞ

Bu tez çalışması, ceza hukuku ve infaz hukuku bağlamında giderek daha fazla tartışılmakta olan “umut hakkı” kavramını ele almayı amaçlamaktadır. Toplumun adalet duygusunu ayakta tutan ceza sistemi içinde, özellikle ağırlaştırılmış müebbet hapis veya ömür boyu hapis gibi uzun süreli ya da belirsiz cezalar söz konusu olduğunda, mahkûmların bir gün serbest kalma veya koşullu salıverilme ihtimaline sahip olup olmadıkları insan hakları hukukunun ve ceza adalet sisteminin en önemli tartışma alanlarından biri hâline gelmiştir.¹ Özellikle Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatlarında belirgin bir yer kazanan bu konu, insan onurunun korunması ve insan haklarına saygının somut bir yansıması olarak karşımıza çıkar.² Nitekim AİHM’in *Vinter and Others v. United Kingdom*³ kararı, umut hakkını açıkça tartışmaya açmış ve ömür boyu hapis cezasını çeken hükümlülerin serbest kalma ihtimaline dair gerçekçi ve ulaşılabilir umutlarının olması gerektiğini vurgulamıştır.

Umut hakkı, yalnızca mahkûmun veya hükümlünün bireysel beklentilerini değil, aynı zamanda toplumsal düzenin ve hukuk sisteminin temel değerlerini ilgilendirmektedir.⁴ Bir yandan kamu güvenliği ve cezalandırmanın caydırıcılığı gibi meşru amaçların gözetilmesi gerekirken, öte yandan hukuk devletinin en önemli ilkelerinden biri olan insan onuru da mutlaka korunmalıdır.⁵ Böyle bir denge arayışı, ceza ve infaz sistemlerinde “koşullu salıverilme”, “denetimli serbestlik”, “güvenlik tedbirleri” ve hatta “af” gibi farklı müesseselerle somutlaşmaktadır.⁶

¹ **Erdi Yetkin**, “Vinter ve Diğerleri v. Birleşik Krallık Davasından Günümüze İndirilemez Müebbet Hapis Cezası ve Umut Hakkı”, İzmir Barosu Dergisi, 3 (2019), s. 210.

² **Mustafa Günebakan**, AİHM Kararları Işığında Umut Hakkı, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı, Gaziantep 2018 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), s. 110.

³ AİHM, *Vinter and Others ve United Kingdom*, no: 66069/09, 130/10, 3896/10, 09.07.2013, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-122664%22%7D> (erişim tarihi: 13.05.2024).

⁴ **Cansu Cansu**, Umut Hakkı, KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı, Konya 2023 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), s. 64.

⁵ **Ahmet Mumcu / Elif Küzeci**, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Turhan Kitabevi, Ankara 2019, s. 134.

⁶ **Mehmet Emin Artuk / Ahmet Gökçen vd.**, Ceza Hukuku Genel Hükümler, Adalet Yayınevi, İstanbul 2024, s. 652.

BİRİNCİ BÖLÜM

UMUT HAKKININ KAVRAMSAL VE HUKUKİ ÇERÇEVESİ

Bu bölümde, umut hakkının kavramsal ve hukuki çerçevesi üç alt başlık altında ele alınacaktır. İlk olarak, umut hakkının tarihçesi ve felsefi temelleri tartışılacak, ardından uluslararası hukukta umut hakkının yerini ve somut örneklerini incelenecektir. Son olarak ise, umut hakkının insan hakları ve anayasal haklar düzeni içindeki konumu üzerinde durulacaktır. Böylelikle, hem tarihsel/felsefi perspektiften hem de uluslararası ve ulusal hukuk uygulamaları çerçevesinden kapsamlı bir bakış sunmak amaçlanmaktadır.

I. KAVRAMIN TANIMI

Umut hakkı, en basit tanımıyla, hapis cezası çeken kişinin cezasının bir gün gözden geçirilebileceğine ve yeniden özgürlüğüne kavuşabileceğine dair meşru bir beklenti hakkını ifade eder. Bu beklenti, hukuksal zeminde koşullu salıverilme ve denetimli serbestlik gibi düzenlemelerle somutlaşır.⁷ Başka bir deyişle umut hakkı, insan onurunun ve insanlık dışı muamele yasağının bir uzantısı olarak görülür.⁸

Uluslararası insan hakları hukukunda, umutsuzluğu dayatan ve kişiyi tam anlamıyla sosyal ölümle karşı karşıya bırakan bir ceza infaz sisteminin insan onuruyla bağdaşmadığı kabul edilir. Bu durum, AİHM tarafından özellikle ağırlaştırılmış müebbet hapis cezalarının infazında gerçekçi bir tahliye olasılığının bulunmaması hâlinde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) m. 3'ün ihlali olarak değerlendirilebileceğine işaret eder.⁹ Dolayısıyla umut hakkı, sadece cezaevinde geçecek sürenin uzunluğu veya kısalığı değil, aynı zamanda infaz sürecinin insani

⁷ AİHM, Kaytan v. Turkey, no: 27422/05, 15.10.2015.

⁸ AİHM, Hutchinson v. United Kingdom, no: 57592/08, 17.01.2017, <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22%3A%22001-150778%22%7D> (erişim tarihi: 15.05.2024).

⁹ Vinter and Others v. United Kingdom.

koşulları, rehabilitasyon imkânları ve topluma yeniden entegrasyon perspektifiyle yakından ilgilidir.¹⁰

Türk hukuk doktrininde umut hakkının ceza ve infaz hukuku temelinde tanımlanması, büyük ölçüde Batı hukukundaki gelişmeler ve AIHM kararları ekseninde ele alınmaktadır.¹¹ Ancak bazı akademisyenler, bu kavramın İslam hukukundaki “tevbe” ve “ıslah” anlayışlarıyla ya da Osmanlı ceza sistemindeki “pişmanlık” unsurlarıyla da ilişkilendirilebileceğini öne sürmektedir.¹²

II. Umut Hakkının Tarihçesi ve Felsefî Temelleri

Umut hakkının tarihsel ve felsefî kökenleri, insan haklarının gelişim süreciyle paralel ilerler. Jean Jacques Rousseau, insanların doğuştan eşit ve özgür olduklarını, ancak toplumsal sözleşme sonucu devletin bu özgürlüğü kısıtlayabileceğini ileri sürerken, cezalandırmanın amacının da “toplumsal düzene uyumu tekrar sağlamak” olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde Hegel de cezanın diyalektik bir süreçte, suçun telafisi ve bireyin toplumla yeniden bütünleşmesi şeklinde görülmesi gerektiğini savunarak, ceza uygulamasının mutlak bir yok etme veya ortadan kaldırma amacını içermediğini ifade etmiştir.

Geç Orta Çağ ve modern dönemde, hapis cezası fikrinin kökleşmesiyle birlikte, hükümlülerin uzun süreli kapatılmaları ve toplumsal yaşama geri dönebilme olanakları da tartışma konusu olmuştur. Michel Foucault, hapishanelerin doğuşunu incelerken, modern devletin disiplin mekanizmalarının bir parçası olarak cezaevlerinin nasıl şekillendiğini ve hükümlü üzerindeki kontrol ve ıslah iddiasının nasıl ortaya çıktığını

¹⁰ **Derya Altınok Villemin**, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları Işığında Ağırlaştırılmış Müebbet Hapis Cezalarının Kesintisiz İnfazının İşkence Yasağı Açısından İncelenmesi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı, İstanbul 2014 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), s. 76.

¹¹ **Cansu**, s. 9.

¹² **Gültekin Yıldız**, Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908), Kitabevi, İstanbul 2012, s. 56.

ortaya koyar. Foucault'nun perspektifinden bakıldığında, umut hakkı, iktidarın hükümlü üzerindeki “kapatma” eylemini sonsuz bir tahakküme dönüştürmemesinin teminatıdır.

Avrupa hukukunda ilk kez umut hakkına dair açık tartışmalar, ölüm cezasının kaldırılması süreçleriyle paralellik göstermektedir.¹³ Ölüm cezasının yerine konan müebbet hapis cezalarında, devletin hükümlüyü fiziksel olarak öldürmek yerine, onu belirsiz bir süreyle hapsedmesi, insan hakları ve ceza adaleti bakımından yeni sorunları gündeme taşımaktadır.¹⁴ Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırılan kişiler için hiçbir tahliye olanağı tanınmaması, fiili olarak “sivil ölüm” veya “toplumsal ölüm” olarak adlandırılan bir sürece yol açabilmektedir.¹⁵ Bu noktada, cezaevine giren kişinin hayat boyu orada tutulmasının, işkence ve kötü muamele yasağıyla bağdaşmayacağı yönündeki görüşler güçlenmektedir.

AIHM kararlarına baktığımızda, umut hakkı kavramının özellikle *Soering v. United Kingdom*¹⁶ davasında ve devamında, ağır ceza infaz rejimlerinde maruz kalınan koşullar nedeniyle gündeme geldiğini görmekteyiz. Sonraki yıllarda *Kafkaris v. Cyprus*¹⁷, *Vinter and Others v. United Kingdom*¹⁸ ve *Murray v. The Netherlands*¹⁹ gibi kararlar, bu hakkın uluslararası alandaki hukuki çerçevesini şekillendirmiştir. Mahkeme, hiçbir şekilde cezanın gözden geçirilmesine olanak tanımayan ve “çıkarılma umudu” içermeyen müebbet hapis cezalarını AIHS m. 3 (işkence ve kötü muamele yasağı) kapsamında değerlendirmiş ve bu şekildeki uygulamaları ihlal olarak nitelendirmiştir.

Umut hakkı, modern ceza hukukunun şekillendiği süreçte ortaya çıkan “insan onuru”, “rehabilitasyon” ve “iyileştirme” ilkelerine dayanır. Fakat bu kavramın izlerini daha eski dönemlerde, farklı adlar veya düşünce biçimleri altında da görebilmek

¹³ Mehmet Semih Gemalmaz, Türkiye’de Ölüm Cezası (1920-2000) Cilt: 1, Seçkin Yayıncılık, İstanbul 2001, s. 358.

¹⁴ Cesare Beccaria, Suçlar ve Cezalar Hakkında, (Çev.: Sami Selçuk), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004, s. 97.

¹⁵ Yetkin, s. 69.

¹⁶ AIHM, *Soering v. United Kingdom*, no: 14038/88, 07.07.1989, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-57619%22%7D> (erişim tarihi: 20.05.2025)

¹⁷ AIHM, *Kafkaris v. Cyprus*, no: 21906/04, 12.02.2008, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-85019%22%7D> (erişim tarihi: 13.05.2024).

¹⁸ *Vinter and Others v. United Kingdom*.

¹⁹ AIHM, *Murray v. The Netherlands*, no: 10511/10, 26.04.2016, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-162614%22%7D> (erişim tarihi: 20.05.2024).

mümkündür.²⁰ Tarih boyunca, cezalandırma mekanizmaları içinde hükümlünün “kendisini düzeltme” ve topluma yeniden katılma ihtimalini canlı tutma arayışı, değişen kavramsal çerçevelerle tekrar tekrar gündeme gelmiştir.²¹

Modern çağda umut hakkının teorik zeminini hazırlayan düşünürler arasında, Jean-Jacques Rousseau ve Georg Wilhelm Friedrich Hegel önemli bir yere sahiptir. Rousseau, toplumsal sözleşme kuramı çerçevesinde, insanların doğuştan özgür ve eşit olduğunu, ancak suç işleyen birinin bu özgürlüğünün toplumsal düzen adına kısıtlanmasının meşru hâle geldiğini ifade eder. Rousseau’ya göre cezalandırma, bireyin topluma yeniden uyum sağlamasını amaçlamalıdır; aksi hâlde toplum, kendi üyesini yok etmekle adaleti sağlamaya çalışmış olur ki bu, toplumsal sözleşmenin ruhuna aykırıdır.

Hegel ise ceza kavramını, suçun inkârı ve suçluya “cezayla yanıt verilmesi” şeklinde açıklar. Ancak cezanın telafi edici ve yeniden bütünleştirici bir yönünün de bulunması gerektiğini vurgular. Hegel’e göre suç, hukukun ihlalidir ve ceza, hukukun yeniden tesis edilmesini sağlar. Ceza bu ihlalin suçlu tarafından tanınmasını sağlayarak onu topluluk karşısında tekrar özgür bir birey olarak konumlandırmanın yoludur. Buna göre suçlu, cezası aracılığıyla itibarını tekrar kazanarak topluma dönebilmektedir. Diğer bir ifadeyle, ceza, suçlunun kendi eyleminin ahlaki sonuçlarını kabul etmesiyle başlayan diyalektik sürecin bir parçasıdır. Bu çerçevede, hukukun geçmişteki suçu telafi etmek işlevinin ötesinde geleceğe yönelik onarıcı işlevi vurgulanmaktadır. Eğer ceza mutlak bir yok etme veya intikam aracı olarak görülürse, o zaman hukukun onarıcı rolü devre dışı kalır. Hegel’in bu yaklaşımı, umut hakkının felsefi temellerinden birini oluşturur; çünkü hükümlünün geleceğe yönelik umudunu tamamen kesmek, hukukun kendi “onarıcılık” fonksiyonunu da geçersiz kılar.

Mutlak ceza teorisi, adalet teorisi de olarak adlandırılmaktadır. Bu teoriye göre ceza adaletin yerine gelmesini sağlamaktadır. Hegel, *Hukuk Felsefesinin Temel İlkeleri* isimli kitabında ceza teorisi kavramını incelemektedir. Eserin soyut hukuk bölümünde suç

²⁰ Yıldız, s. 217.

²¹ Michel Foucault, Hapishanenin Doğuşu, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 2019.

iradi boyutuyla ele alır. Yine aynı başlıkta önce mülkiyeti ardında sözleşmeyi ve son olarak da haksızlık kavramını ele alır. Haksızlık bölümünü de üçe ayırarak önce *yalın haksızlığı* ikici olarak *aldatmayı* ve ardından *zorlamayı* inceler.²²

Hegel’de ceza suçlunun hakkını eski hale iade ederek suçluyu rehabilite etmektedir. Hegel’e göre bir kişinin suç işlemiş olması onun kişi olarak tanımlanmasına engel değildir. Kişi bu haliyle de “kişi” olarak tanınmalıdır. Cezasını çeken kişinin yeniden vatandaş olma hakkını kazanmasıyla “ceza” hem adaleti yerine getirmekte hem de bir hak içermektedir. Buradan hareketle Hegel’de ceza ile suçlunun onurlandırılacağı ve topluma tekrar kazandırılacağı düşüncesinin hakim olduğunu söylemek mümkündür.²³

Rousseau’nun cezalandırmanın yeniden topluma uyumu amaçlaması gerektiği fikri, umut hakkının temelini oluşturan rehabilitasyon düşüncesiyle örtüşmektedir. Eğer ceza sadece bir intikam aracı olarak görülürse, hükümlünün geleceğe dair umudu anlamsızlaşır. Hegel’in cezanın yeniden bütünleştirici yönüne yaptığı vurgu da hükümlünün toplumla bağlarının tamamen koparılmasından kaçınılması gerektiği, dolayısıyla bir umut ışığının var olması gerektiği anlamına gelir. Bu iki düşünürün yaklaşımları, modern ceza hukukunda cezalandırmanın amacının sadece geçmişe dönük bir tepki değil, aynı zamanda geleceğe yönelik bir iyileştirme potansiyeli taşıması gerektiği fikrini güçlendirmektedir.

Ceza hukukunun modern kurucularından biri sayılan Cesare Beccaria, “insanlık dışı” veya “ölçsüz” cezalandırmanın toplumsal düzeni korumak yerine toplumsal vicdanı yaraladığını savunmaktadır. Ona göre cezalar, gereğinden ağır ve keyfi uygulanırsa, suçtan caydırmak yerine topluma güvensizlik aşılama riski taşır. Dolayısıyla Beccaria, bir yandan cezanın orantılılığını vurgularken, diğer yandan hükümlünün “ıslah” edilebileceği fikrini göz ardı etmez. Bu yaklaşım, uzun süreli hapis cezalarının dahi bir

²² **Birden Güngören**, “Hegel’in Ceza Teorisi: Suçlunun İade-i İtibarı”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 70, 2010/1, s. 990-91.

²³ **Güngören**, s. 994-996.

tür “yeniden topluma kazandırma” amacıyla şekillenmesi gerektiğine işaret etmektedir.²⁴

Michel Foucault ise modern hapishanelerin doğuşunu incelerken, iktidarın hükümlü üzerindeki “disipline edici” ve “normalleştirici” gücünü analiz eder. Hapishane, bireyi itaatkâr bir özneye dönüştürme aracıdır; ancak Foucault’ya göre, cezaevindeki bu disipline etme süreci, hükümlünün geleceğe dair umuduyla çelişmek zorunda değildir. Aksine, modern ceza sistemleri, mahkûmu rehabilite etme iddiasındadır. Bu rehabilitasyon anlayışı, tam da “bir gün serbest kalabilme” ihtimaline dayanır; yani “umut” fikrini zımni de olsa içinde taşır.²⁵

Beccaria’nın orantılı ceza anlayışı, umut hakkıyla dolaylı bir ilişkiye sahiptir. Aşırı ve insanlık dışı cezalar, hükümlünün ıslah olma ve yeniden topluma katılma umudunu zedeleyebilir. Dolayısıyla, orantılılık ilkesi, hükümlünün geleceğine dair umudun korunması için bir zemin oluşturur. Foucault’nun hapishanelerin rehabilite etme iddiası üzerindeki analizi ise, umut kavramının modern ceza sistemlerinin söyleminde merkezi bir yer tuttuğunu göstermektedir. Her ne kadar uygulamada bu söylemle çelişkiler olsa da rehabilite etme amacı, hükümlünün geleceğe yönelik umudunu beslemeyi gerektirir.

Felsefi açıdan bakıldığında umut hakkı, “insan onuru” ve “rehabilitasyon” arasında güçlü bir bağ kurar. Kant’ın insan onuru kavramını merkeze alan yaklaşımı, bireyin salt bir “araç” olarak görülmemesi gerektiğini öne sürer. Bu bağlamda, cezalandırılan kişi bile “amaç” olarak değerlendirilmeli ve insanlık onurundan tamamen yoksun bırakılmamalıdır. İnsanı onurundan yoksun bırakmanın en uç örneği, “ölüm cezası”dır; ancak bunun yerine uygulanan “ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası”nın, birey için hiçbir zaman serbest kalma ihtimali taşıyamaması hâlinde aynı derecede “umutsuzluk” yaratabileceği ileri sürülmektedir.

²⁴ Beccaria, s. 45.

²⁵ Foucault, s. 271.

Neticede, çağdaş ceza hukuku ve insan hakları perspektifinden hareketle, “umut hakkı”nın felsefi temeli, cezanın “onarıcı, topluma kazandırıcı” işlevi ve “insan onuruna saygı” ilkesi etrafında şekillenir. Bu felsefi zemin, uluslararası hukuk metinlerinde ve ulusal yasalarda gün geçtikçe daha fazla yer bulmaktadır.

III. ULUSLARARASI HUKUKTA UMUT HAKKI

Umut hakkı, insan hakları hukuku çerçevesinde özellikle müebbet ve ağırlaştırılmış müebbet hapis cezalarına tabi tutulan hükümlülerin durumu üzerinden tartışılmaktadır.²⁶ Uluslararası toplum, cezaevlerinde “sonsuz” veya “fiilen ömür boyu” kapatılma hâlini giderek daha fazla sorgulamakta, ağır cezalar dahi olsa hükümlünün bir gün serbest kalma ihtimali üzerinde durulması gerektiğini kabul etmektedir.²⁷

A. Umut Hakkının Ceza Hukuku Açısından Önemi

Ceza hukukunun temel işlevleri arasında toplumu suçtan korumak, adaleti sağlamak ve suç işleyen kişiyi topluma yeniden kazandırmak bulunur.²⁸ Bu işlevlerin hayata geçirilebilmesi, hükümlünün cezaevindeki tutumu, ıslah ve rehabilitasyon süreçleri, eğitim programlarına katılımı ve pişmanlık düzeyiyle doğrudan ilişkilidir.²⁹ Ancak bunların hiçbirisi bir umut ışığı olmadan işlerlik kazanamamaktadır.

Umut hakkı, hükümlünün rehabilitasyona yönelmesini teşvik ederken, aynı zamanda cezaevi idaresi açısından da disiplin ve düzenin sağlanmasında işlevsel bir rol oynar. Çünkü bir gün yeniden topluma dönebileceğine inanan kişi, cezaevinde daha olumlu bir tavır sergilemekte, topluma zarar veren düşünce kalıplarından uzaklaşma ve psikolojik

²⁶ Kaytan v. Turkey; AIHM, Gurban v. Turkey, no: 4947/04, 15.12.2015, <https://rm.coe.int/0900001680a48b1a> (erişim tarihi: 02.06.2024).

²⁷ Vinter and Others v. United Kingdom.

²⁸ Kayhan İcel / Süheyl Donay, Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Hukuku 1. Kitap: Genel Kısım, 2014, s. 51.

²⁹ Mehmet Maden, Hapis Cezasına Seçenek Yaptırımlar, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2020, s. 108.

iyileşme süreçlerine daha açık hâle gelmektedir.³⁰ Bu, cezanın ıslah işlevinin somutlaşmasını da kolaylaştırmaktadır.³¹

Öte yandan umut hakkı, cezaevinden çıktıktan sonra yeniden suç işlemeyi önleme bakımından da etkilidir. Tamamen umutsuz bir şekilde cezasını çeken hükümlünün, dış dünyayla bütün bağları kopmakta ve sosyal çevreyle ilişkileri geriye dönüşsüz biçimde zedelenmektedir. Oysa umut hakkının tanınması ve sağlıklı şekilde uygulanması, hükümlünün ceza süresi boyunca toplumsal bağlarını korumasına ve salıverildikten sonra uyum sürecini daha sorunsuz atlatmasına katkı sunar.³²

B. Birleşmiş Milletler (BM) Belgeleri ve Uygulamaları

Birleşmiş Milletler, insan hakları alanındaki en geniş katılımlı uluslararası örgüt olarak, ceza adaletinin şekillenmesinde de önemli rol oynar. BM İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi (1948) ve Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (1966) bu konudaki temel metinlerdir. İlgili sözleşmelerde, “hiç kimsenin işkence veya insanlık dışı muameleye tabi tutulamayacağı” ilkesi (BM Sözleşmesi m. 7, AİHS m. 3’e benzer şekilde) açıkça yer alır.

Ancak “umut hakkı” ifadesi, bu metinlerde doğrudan geçmemektedir. Buna karşın, Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme’nin 10. maddesi, ceza infazında “ıslah” ve “topluma yeniden kazandırma” ilkesinin esas olduğunu belirtir. Bu da dolaylı olarak hükümlünün umutsuzluğa mahkûm edilmemesini öngörür. BM İnsan Hakları Komitesi, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezalarında “gözden geçirme” mekanizmalarının bulunmamasını, mahkûmların “insanlık dışı veya aşağılayıcı muameleye” maruz kalma riskiyle ilişkilendirmiştir.³³

³⁰ **Erdi Yetkin**, “İnfaz Hukukundaki Değişikliklerde Kendisine Yer Bulmayan Bir Hak: Umut Hakkı”, 7242 Sayılı Kanunla Yapılan Değişikliklere İlişkin Değerlendirmeler, TCHD Raporu 2020, s. 75.

³¹ **Mehmet Emin Artuk / Mehmet Emin Alşahin**, “Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi” Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın’a Armağan Özel Sayısı), Cilt: 21, Sayı: 2, İstanbul 2015, s. 154.

³² **Cansu**, s. 62.

³³ **Altınok Villemin**, s. 114.

C. Ömür Boyu Hapis Konusundaki Yaklaşımlar

BM nezdinde ömür boyu hapis cezalarının mutlak olarak yasaklanması gibi bir kural yoktur; zira cezanın türü, her devletin egemenlik alanına bırakılmıştır. Bununla birlikte, cezanın infaz koşullarında “insan onurunu koruyacak düzenlemelerin” yapılması gerektiği vurgulanır. Özellikle çocuk hükümlüler veya belirli savunmasız gruplar (engelliler, yaşlılar vb.) bakımından ömür boyu hapis yerine alternatif yaptırım veya rehabilitasyon odaklı programlar önerilmektedir.³⁴

BM belgelerinde umut hakkının doğrudan zikredilmemesi, bu hakkın evrensel düzeyde henüz tam olarak yerleşmediğinin göstergesi olarak yorumlanabilir. Ancak, ıslah ve topluma yeniden kazandırma ilkelerine yapılan vurgu, umut hakkının ruhunu yansıtmaktadır. BM İnsan Hakları Komitesi’nin ağırlaştırılmış müebbet hapis cezalarındaki gözden geçirme mekanizmalarının eksikliğine dair eleştirisi, uluslararası düzeyde bu konuda artan bir farkındalığın olduğunu ortaya koymaktadır.

D. Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS)

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS), umut hakkının en çok tartışıldığı uluslararası metinler arasında yer alır. Sözleşme metninde de “umut hakkı” ifadesi doğrudan geçmemekle birlikte, AİHM içtihatları bu kavramı somut olarak ortaya koymuştur. Sözleşme’nin 3. maddesi, “Hiç kimse işkenceye veya insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya cezaya tabi tutulamaz” hükmünü içerir. AİHM, müebbet veya ağırlaştırılmış müebbet hapis cezalarının koşulları açısından bu maddeyi yorumlayarak, “gerçekçi bir salıverilme olanağının” mevcut olmamasının 3. maddeyi ihlal edebileceğini karara bağlamıştır.³⁵

³⁴ Emine Eylem Aksoy Retornaz, “Mahpus Çocukların Hakları”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 2014, Sayı:2, İstanbul 2015, s. 133.

³⁵ Vinter and Others v. United Kingdom.

AİHM içtihatlarında umut hakkına bakacak olursak *Soering v. United Kingdom*³⁶ kararı ile AİHM, idam cezası riski olan bir iade durumunda, cezanın infaz koşullarının kişiyi insanlık dışı muameleye maruz bırakabileceğine dikkat çekmektedir. Bu karar, henüz “umut hakkı” kavramını açıkça anmasa da ceza infazındaki koşulların işkence yasağıyla ilişkisini ortaya koymuştur. *Kafkaris v. Cyprus*³⁷ kararı, müebbet hapis cezası söz konusu olduğunda, cezanın gözden geçirilme mekanizmasının olup olmasının önemini vurgulamıştır. Mahkeme, Kıbrıs’ın yasal düzenlemelerindeki belirsizliklerin hükümlü için “umutsuz bir durum” yaratabileceğini belirtmiştir.

Umut hakkı kavramının AİHM tarafından en net biçimde ifade edildiği karar *Vinter and Others v. United Kingdom*³⁸ kararıdır. Bu karar ile mahkeme, “çıkarılabilirlik ihtimalinin” tamamen ortadan kalkmamasını, insan onurunun bir gereği olarak değerlendirmiş ve aksi hâlde hükümlünün umut hakkının ihlâl edileceğine hükmetmiştir. Kararda, devletlerin ağır cezalar uygulama yetkisine sahip olduğunu ancak mutlaka bir gözden geçirme imkânı tanınması gerektiği belirtilmektedir.

*Hutchinson v. United Kingdom*³⁹ kararı ile mahkeme, daha önceki kararları doğrultusunda devletlere tanınan takdir payını vurgulamakla beraber, umut hakkına ilişkin ilkelerini teyit etmiştir. Yani, her somut olayda “gerçekçi bir tahliye olanağı”nın olup olmadığına bakılacaktır.

AİHM’nin bu içtihatları, Türkiye dâhil sözleşmeye taraf devletler üzerinde bağlayıcı etki yaratmakta ve ceza mevzuatında “umut hakkını” hayata geçiren düzenlemelerin varlığını ya da fiili uygulanmasını zorunlu kılmaktadır. Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezalarının infazında belirli suçlar bakımından hiçbir şekilde indirim veya şartla salıverilme öngörmeyen sistemler, AİHM kararlarında eleştiri konusu olmuş ve 3. madde ihlaliyle sonuçlanabilecek riskler barındırmıştır.

³⁶ *Soering v. United Kingdom*.

³⁷ *Kafkaris v. Cyprus*.

³⁸ *Vinter and Others v. United Kingdom*.

³⁹ *Hutchinson v. United Kingdom*.

AIHM içtihatları, umut hakkının uluslararası insan hakları hukukunda giderek daha belirgin bir yer edindiğini göstermektedir. Özellikle Vinter kararı, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezalarının insan onuruyla bağdaşır bir şekilde infaz edilmesi için gerçekçi bir salıverilme olanağının zorunluluğunu ortaya koymuştur. Bu içtihatlar, üye devletlerin mevzuatlarını ve uygulamalarını bu yönde değiştirmeleri için önemli bir baskı oluşturmaktadır.

E. Diğer Uluslararası ve Bölgesel Mekanizmalar

Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi dışındaki bölgesel insan hakları düzenlemelerinde de (örneğin, Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı) müebbet hapis cezasına ilişkin çeşitli standartlar mevcuttur. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 5. maddesi, “Hiç kimsenin insanlık dışı veya aşağılayıcı ceza infazına maruz bırakılamayacağı” ilkesini benimsediğinden, müebbet cezaların gözden geçirilemezliği bu madde kapsamında değerlendirilebilir.

Benzer şekilde Afrika İnsan ve Halkların Hakları Şartı da kişilerin “işkence veya aşağılayıcı muameleye maruz kalmama” hakkını düzenlemektedir. Bazı Afrika ülkeleri, müebbet hapis cezasının hukuki statüsü ve infaz koşulları konusunda reformlar gerçekleştirmekte, ancak uygulamada ciddi sorunlar olduğu da bilinmektedir.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, 1977 ve 1986 tarihli kararlarında, ömür boyu hapis cezası verilen kişiler için “insan onurunun gereği olarak cezanın gözden geçirilebilir olması” gerektiğini vurgulamaktadır.⁴⁰ Almanya’da, müebbet hapis cezaları genellikle 15 yılın ardından gözden geçirilir ve mahkûmun “toplum için tehlike oluşturmayacağı” kanısına varılırsa şartlı tahliye kararı verilebilir. Bu yaklaşım, umut hakkının ulusal hukuka yansımaya iyi bir örnek teşkil eder.⁴¹

⁴⁰ Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, K. 45, 187, 21.06.1977; Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, K. 72, 105, 24.04.1986.

⁴¹ AIHM, Haidn v. Germany, no: 6587/04, 13.01.2011, <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%7B%22itemid%22:%5B%22002-636%22%5D%7D> (erişim tarihi: 06.06.2024).

Fransız hukukunda müebbet hapis cezaları, belirli bir asgari infaz süresini dolduran hükümlüler için “salıverilme komisyonu” tarafından değerlendirilir. Bazı davalarda (ör. *Bodein v. France*, 2014)⁴² AİHM, Fransa’daki “gözden geçirme” prosedürünün varlığına rağmen, uygulamanın somut koşullarını incelemiştir.

Birleşik Krallık’ta “Whole life order” olarak adlandırılan bazı hükümlerde, cezanın herhangi bir şekilde gözden geçirilmesi öngörülmezken *Vinter* kararı sonrasında, mevzuat ve uygulamalarda yeniden düzenlemeye gidilmiş, en azından teorik düzeyde bir “gözden geçirilebilirlik” mekanizması tanınmaya başlanmıştır.⁴³

Bu örnekler, devletlerin ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını yürürlükten kaldırmak zorunda olmamaları ile birlikte, AİHM standartları doğrultusunda “gözden geçirme mekanizmaları”nı tesis etmeye çalıştıklarını göstermektedir. Böylece “umutsuzluk” hâli, bir ölçüde de olsa giderilmeye, en azından hukuki bir çerçevede denetlenmeye çalışılmaktadır.⁴⁴

Farklı ülkelerdeki uygulamalar, umut hakkının hayata geçirilmesinde çeşitli modellerin benimsenebileceğini göstermektedir. Almanya’nın belirli bir süre sonra otomatik gözden geçirme mekanizması, Birleşik Krallık’ın AİHM kararı sonrası yaptığı düzenlemeler ve Fransa’daki salıverilme komisyonları, bu hakkın farklı yasal sistemlerde nasıl kendine yer bulduğuna dair örnekler sunmaktadır. Bu uygulamaların karşılaştırılması, Türkiye için de yol gösterici olabilir.

IV. UMUT HAKKININ İNSAN HAKLARI VE ANAYASAL HAKLAR NEZDİNDEKİ YERİ

Umut hakkı, sadece uluslararası sözleşmeler veya ceza hukuku uygulamalarının konusu olmayıp, insan haklarının ve anayasal hakların özüne ilişkin bir tartışmadır. Çünkü bir

⁴² AİHM, *Bodein v. France*, no: 40014/10, 13.11.2014, [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:\[%22002-10336%22\]%7D](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:[%22002-10336%22]%7D) (erişim tarihi: 10.06.2024).

⁴³ *Hutchinson v. United Kingdom*.

⁴⁴ *Altınok Villemin*, s. 115.

ceza rejiminde hükümlünün “bir gün yeniden özgür olabilme” ihtimali, insan onuru ilkesinin hayata geçirilmesinin somut göstergelerinden biridir.

A. İnsan Hakları Hukuku Bakımından Değerlendirme

1. İnsan Onuru ve İşkence Yasağı

Umut hakkı, büyük ölçüde Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 3. maddesinde düzenlenen “işkence ve insanlık dışı ya da aşağılayıcı muamele veya ceza yasağı” ile ilişkilendirilir. AİHM kararlarında, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırılan kişiye, hiçbir zaman tahliye ihtimalinin tanınmaması, insanlık dışı bir uygulama olarak değerlendirilmiştir.⁴⁵ Çünkü bu durum, kişiyi umutsuzluğa mahkûm etmek anlamına gelir.

Bir hükümlüye yaşam boyu ceza verilebilir, fakat bu ceza hiçbir şekilde gözden geçirilmeyeceğine dair katı bir anlayışa dayanıyorsa, kişinin insani vasfını ortadan kaldırma riski taşır. Bu nedenle, insan hakları hukuku, devletin ağır cezalandırma hakkını tamamen reddetmemekle birlikte, bu cezanın etkili şekilde gözden geçirilmesini, bireye belli koşullarda ikinci bir şans tanınmasını zorunlu görmektedir.⁴⁶

2. Cezalandırmanın Amacı ve Umut Hakkı

Uluslararası insan hakları belgelerinde sıkça vurgulanan bir diğer husus, cezanın “ıslah” ve “topluma kazandırma” işlevidir (Medeni ve Siyasi Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme m. 10). Eğer bir hükümlünün rehabilite edilebileceğine dair en ufak bir ihtimal varsa, bunu tamamen yok sayan bir infaz rejimi, cezalandırmanın amaçlarıyla çelişir.⁴⁷ Burada, hükümlünün suçunun niteliği, işleniş biçimi gibi faktörler önemli olmakla birlikte, “kamu güvenliği” açısından her zaman risk tespit edilebilir. Ancak

⁴⁵ Vinter and Others v. United Kingdom.

⁴⁶ Murray v. The Netherlands.

⁴⁷ Cansu, s. 127.

insan hakları yaklaşımı, hükümlünün “bir daha asla topluma katılamayacağı” şeklindeki mutlak varsayımı reddeder.

Bu perspektifte, umut hakkı; hükümlünün, devlet tarafından tamamen gözden çıkarılmadığının, aksine, ıslah olabileceğine dair bir inancın var olduğunun göstergesidir.⁴⁸ Birçok uluslararası belge ve AİHM kararı, ağır cezaların dahi “mutlak ve geri dönüşsüz” şekilde uygulanmamasını, insan hakları hukukunun bir gereği sayar.⁴⁹

İnsan hakları hukuku perspektifinden bakıldığında, umut hakkı, insan onurunun ve işkence yasağının doğal bir uzantısı olarak değerlendirilebilir. Hükümlünün geleceğe dair umudunun tamamen yok edilmesi, onu insanlık dışı bir duruma sokabilir. Ayrıca, cezanın ıslah ve topluma kazandırma amacı da hükümlüye bir umut penceresi açılmasını gerektirir. Aksi takdirde, ceza sadece bir intikam aracı haline gelir ve rehabilite edici işlevini yitirir.

3. Umut Hakkının Toplumsal Değerler ve Meşruiyetle İlişkisi

Cezalandırma gücü, devletin en ciddi ve zorlayıcı fonksiyonlarından biri olarak öne çıkar. Bu gücün meşruiyeti, büyük ölçüde kamu vicdanını tatmin etmesi ve anayasal ilkelerle uyumlu olmasıyla sağlanır. Umut hakkı, toplumun özellikle vahim suçlara karşı duyduğu tepkiyle insan haklarının evrensel ölçütlerini bağdaştırmayı hedefleyen bir mekanizmadır.

Toplumun bir kesimi, ağır suçlar işleyen kişilerin asla topluma dönmemesi gerektiğini savunsa da çağdaş hukuk düzenlerinin temel varsayımları arasında “her insanın potansiyel olarak değişebilme ve rehabilite olabilme kapasitesine sahip olduğu” düşüncesi yer alır. Bu düşünce, anayasal demokrasilerin temelini oluşturan insan onuru ilkesinin de bir yansımasıdır. Dolayısıyla umut hakkı hem hukuk normlarının hem de toplumsal etik değerlerin kesişim noktasında durur.

⁴⁸ Günebakan,

⁴⁹ Altınok Villemin, s. 43.

Umut hakkının anayasal çerçevedeki görünümü, “devletin cezalandırma tekeli” ile “bireyin onur ve özgürlük hakları” arasındaki gerilimi dengelemeye çalışır. Devlet, toplumun güvenliğini sağlamak ve suç faillerine ceza vermekle yükümlüdür; ancak bu ceza, faili insan onurundan tamamen yoksun bırakamaz. Meşru ceza rejimi, suç işleyen bireyin de bir gün topluma dönme hakkını tümüyle ortadan kaldırmayan, ıslah ve rehabilitasyon perspektifini koruyan rejimdir.⁵⁰

Umut hakkı, toplumun adalet beklentisi ile bireyin temel hakları arasındaki hassas dengeyi kurmayı amaçlar. Ağır suçlara verilen cezaların caydırıcılığı ve kamu vicdanını tatmin etmesi önemli olmakla birlikte, bu cezaların insan onurunu zedeleyecek ve hükümlünün geleceğe dair tüm umudunu yok edecek şekilde uygulanmaması gerekir. Toplumun rehabilitasyon fikrine bakışı ve suçluların yeniden topluma kazandırılmasına yönelik algısı, umut hakkının uygulanabilirliği açısından belirleyici olabilir.

V. DEĞERLENDİRME

Umut hakkının kavramsal ve hukuki çerçevesine baktığımızda, tarihsel açıdan antik dönemlerden modern döneme kadar uzanan geniş bir zaman dilimi içerisinde, farklı kültürlerin ve hukuk sistemlerinin kısmi olarak benzer bir ihtiyacı karşıladığı, ancak bunun sistematik bir hak statüsü altında formüle edilmesinin daha çok çağdaş ceza hukuku ve insan hakları hukukunun gelişmesiyle mümkün hâle geldiği anlaşılmaktadır.⁵¹

Felsefi temellerini, özellikle insan onuru ve cezanın ıslah/rehabilitasyon boyutları üzerine inşa eden umut hakkı, büyük ölçüde AİHM içtihatları aracılığıyla somutlaşmıştır. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 3. maddesi kapsamında geliştirilen “umut hakkı” standardı, ömür boyu hapis cezalarının kaçınılmaz olduğu durumlarda dahi hükümlüye “gerçekçi bir tahliye olanağı” sunulması gerektiğini ifade eder.⁵² Bu gereklilik, yalnızca Avrupa Konseyi’ne üye ülkelerle sınırlı kalmayıp,

⁵⁰ Maden, s. 20.

⁵¹ Cansu, s. 36.

⁵² Vinter and Others v. United Kingdom.

giderek diğer bölgesel insan hakları mekanizmalarının ve Birleşmiş Milletler'in de ortak yaklaşımı hâline gelmiştir.⁵³

Anayasal haklar bakımından ise umut hakkı, işkence ve kötü muamele yasağıyla doğrudan bağlantılı olup, kişinin “müebbet veya ağırlaştırılmış müebbet hapis” biçiminde de olsa insan haysiyetine uygun muamele görmesini gerektirir.⁵⁴ Türkiye’de de Anayasa Mahkemesi’nin bireysel başvuru kararlarında giderek artan şekilde “umut hakkı” temelli tartışmaların yer aldığı, ceza ve infaz mevzuatının bu doğrultuda revize edilmesine yönelik eleştiri ve önerilerin bulunduğu gözlemlenmektedir.

Sonraki bölümlerde, umut hakkının bu teorik ve uluslararası çerçevesinin Türkiye’deki yasal düzenlemelerde nasıl somutlaştığı, uygulamadaki sorunlar ve Anayasa Mahkemesi ile AİHM’nin kararlarının Türk hukuk sistemi üzerindeki etkisi ayrıntılı biçimde incelenecektir. Aynı zamanda Türk toplumunda ve kamuoyunda, özellikle terör suçları veya kamuoyunda infial yaratan suçlar söz konusu olduğunda, umut hakkına karşı yükselen tepkilerin hukuki ve etik boyutları da ele alınacaktır.

Böylece umut hakkının, yalnızca teorik veya uluslararası belgelerdeki soyut bir ilke olmayıp, Türk ceza hukukunun ve infaz rejiminin pratik sorunlarıyla doğrudan bağlantılı olduğu daha net biçimde ortaya konacaktır. Çünkü herhangi bir ceza sisteminde hükümlünün “bir daha asla serbest kalamayacağını” kesin olarak öngörmek, o kişiyi yalnızca toplumdan fiziksel olarak değil, insan onurundan da koparma riski taşır.⁵⁵ Umut hakkı bu kopuşun önüne geçmeye çalışan, ceza hukukunun insani ve ıslah edici yüzünü temsil eden önemli bir ilkedir.

⁵³ Hutchinson v. United Kingdom.

⁵⁴ Günebakan, s. 49.

⁵⁵ Serkan Cengiz, “AİHM Kararlarının İç Hukuka Etkisi”, TBB Dergisi, Sayı: 79, 2008, s. 334-350.

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE UMUT HAKKI VE İNFAZ HUKUKU

Bu bölümde, Türkiye’de infaz hukuku çerçevesinde umut hakkının yeri ve önemine odaklanılacaktır. Öncelikle infaz hukukunun temel ilkeleri ve tarihsel gelişimi üzerinde durulacak, ardından umut hakkının bu sistem içindeki konumu ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır. Son kısımda ise infaz rejiminde hükümlülerin umut hakkına erişimini sağlayan uygulamalar ve bu hakkın infaz sürecine etkileri (örneğin indirimler, şartlı tahliye, af uygulamaları) değerlendirilecektir.

I. TÜRKİYE’DE İNFAZ HUKUKU VE TEMEL İLKELERİ

Türkiye’de infaz hukuku, ceza muhakemesinin nihai aşamasını düzenleyen ve hükümlünün özgürlüğünün kısıtlanması ya da belirli yaptırımlara tâbi tutulması sürecini çerçeveleyen kurallar bütünüdür. Kökleri Osmanlı Dönemi’ne kadar uzansa da modern anlamda infaz hukuku esasen Cumhuriyet’in ilanı ile başlayan kapsamlı hukuk reformları sonucu şekillenmiştir. Günümüzde infaz hukuku, 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu (TCK) ve 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (CGTİHK) başta olmak üzere, ilgili yönetmeliklerle oluşturulan normatif çerçeveye dayanır.

A. İnfaz Hukukunun Amacı ve Fonksiyonları

İnfaz hukukunun temel amacı, hükümlüye verilen cezanın yasal çerçevede uygulanmasını sağlarken, bunu insan hakları ve onuru çerçevesinde gerçekleştirmektir. Ceza hukukunun genel teorisine uygun olarak, infaz sürecinde de ödetme (retribütif), genel ve özel önleme (caydırıcılık) ve ıslah gibi çeşitli amaçlar söz konusudur. Ancak modern infaz hukukunda ağırlıklı olarak “topluma kazandırma” ve “rehabilitasyon” yaklaşımları benimsenir.

İnfazın salt “hürriyeti bağlama” ya da “kapatma” amacı güden bir sistem olmaması, hükümlünün eğitim, meslek edindirme ve psikososyal destek programlarına erişim imkânlarını gözetmesi beklenir. Böylece hükümlünün ceza sonrası hayata daha uyumlu bir şekilde dönmesi amaçlanır.

İnfaz hukukunun amaçları arasında sayılan ödetme ve önleme fonksiyonları, umut hakkıyla potansiyel bir gerilim yaratabilir. Özellikle ağır suçlarda kamuoyunun ödetme beklentisi yüksek olabilirken, umut hakkı hükümlünün geleceğine odaklanır. Modern infaz hukukunda topluma kazandırma ve rehabilitasyonun ön plana çıkması, umut hakkının felsefi temelleriyle daha uyumlu bir yaklaşımı yansıtmaktadır.

İnfaz sürecinde, hükümlünün haklarının “kanunilik” ilkesine sıkı sıkıya bağlı kalınarak gözetilmesi esastır. Ceza, ancak yargı kararıyla ve belirlenen sürede infaz edilir.

Hükümlü, suç işlemiş olsa da insan onuruna uygun muamele görmek zorundadır. “İnsan onuruna saygı” ilkesi, doğrudan Anayasa’nın 2. maddesinde yer alan “insan haklarına saygılı devlet” vurgusuyla da desteklenir.

İnfazın, verilen cezayla “orantılı” bir şekilde yürütülmesi gerekir. Ölçsüz, ayrımcı veya insan onuruyla bağdaşmayan uygulamalar hem ulusal hem de uluslararası hukukça yasaklanmıştır.

Söz konusu temel ilkeler, infaz hukuku uygulamasında her zaman ideal biçimde yansıtılamasa da mevzuatın ve yargı uygulamalarının hedeflediği asgari standartları oluşturur. Umut hakkı da bu çerçevede, hükümlünün özgürlüğe tekrar kavuşma olasılığını bütünüyle ortadan kaldırmayan bir yaklaşımın ifadesi olarak belirmektedir.⁵⁶

B. İnfaz Hukukunun Kaynakları

Türkiye’de infaz hukukunun en önemli kaynağı, 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun’dur (CGTİK). Bu kanun, cezaevlerindeki

⁵⁶ Cansu, s. 30.

hükümlülerin hak ve yükümlülüklerini, koşullu salıverilme esaslarını, denetimli serbestlik uygulamalarını ve ceza infaz kurumlarının işleyişini düzenler. CGTİK haricinde, Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Tüzük ve buna bağlı yönetmelikler de infaz uygulamalarının çerçevesini çizer.

Ayrıca, Anayasa (m. 19, m. 38, m. 17/3 gibi) ceza ve infaz sürecinin genel esaslarını ortaya koyar. Bunun yanı sıra Türkiye'nin taraf olduğu uluslararası sözleşmeler (özellikle Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi) ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları, infaz uygulamalarının sınırlarını belirleyen üst normlar olarak kabul edilmektedir. Anayasa'nın 90. maddesi çerçevesinde bu uluslararası düzenlemeler, infaz hukuku dâhil tüm alanlarda iç hukuktan üstün veya eşdeğer şekilde değerlendirilir.

İnfaz hukukunun kaynakları incelendiğinde, ulusal mevzuatın yanı sıra uluslararası insan hakları normlarının ve AİHM içtihatlarının belirleyici rolü dikkat çekmektedir. Özellikle AİHM'nin umut hakkına ilişkin geliştirdiği standartlar, Türk infaz hukukunun yorumlanması ve uygulanması sürecinde önemli bir referans noktası teşkil etmektedir. Bu durum, ulusal hukuk ile uluslararası hukuk arasındaki etkileşimin infaz hukuku alanındaki önemini vurgulamaktadır.

TCK md. 45-50, hapis cezalarını süreli ve süreli olmayan olarak sınıflandırır: süreli hapis cezaları 1 günden 20 yıl arasında değişmektedir. TCK md. 47, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını "hükümlünün hayatı boyunca devam eder, sıkı güvenlik rejimine göre çektirilir" şeklinde tanımlamıştır. Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası, kasten öldürme (md. 81-83), anayasal düzene karşı suçlar (md. 309-316) gibi ağır suçlarda uygulanmaktadır. TCK'nin 48. Maddesinde düzenlenen müebbet hapis cezasıysa ömür boyu olup, ağırlaştırılmış müebbeti göre daha esnek bir infaz rejimine tabidir. Bu cezalar, CGTİK'nin 1. Maddesinde belirtilen rehabilitasyon amacına göre infaz edilir. Buna karşılık, TCK'nin 2. geçici maddesine göre idamdan çevrilen terör

suçlarında umut hakkı sınırlanmaktadır. AYM ve AİHM Öcalan kararları,⁵⁷ bu cezaların inceleme mekanizması gerektirdiğini vurgular; zira umutsuz infaz, AİHS'in 3. maddesinin ihlalidir.

C. Ceza İnfaz Kurumlarındaki Komisyonların Kuruluş ve İşlevi

Türkiye’de ceza infaz kurumlarında bulunan komisyonlar, 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (CGTİHK) ve ilgili yönetmeliklerde tanımlanmıştır. Komisyonların hukuki dayanağı CGTİHK ve ilgili yönetmeliklerde yer alır. CGTİHK, komisyonların genel görevlerini tanımlarken, Yönetmelik üyeleri ve işleyişi detaylandırır. Komisyonlar arasında İdare ve Gözlem Kurulu, Disiplin Kurulu, Eğitim Kurulu ve İşyurdu Yönetim Kurulu öne çıkar; ayrıca, dış denetim mekanizması olarak Ceza İnfaz Kurumları ve Tutukevleri İzleme Kurulları mevcuttur.

1926 tarihli 765 sayılı Türk Ceza Kanunu’nda infaz rejimi daha çok disiplin odaklıyken 1980 sonrasında ise komisyonlar siyasi denetim aracı olarak kullanılmıştır. CGTİHK’nin 2004’te yürürlüğe girmesiyle komisyonlarda rehabilitasyon vurgusu kazanmış, 2006 tarihli Ceza İnfaz Kurumlarının Yönetimi ile Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Yönetmelik detaylı düzenlemeler yapılmıştır. Kurulların yasal dayanağı ve işleyişi şu şekildedir;

İdare ve Gözlem Kurulu’nun yasal dayanağı CGTİHK’in md. 14, 31, 109 ve 111 ve Yönetmeliğin md. 22’si olup buna göre kurum müdürü başkanlığında oluşturulur. Üyeleri gözlemiden sorumlu ikinci müdür, idare memuru, cezaevi tabibi, psikiyatrist, psikolog, psiko-sosyal yardım personeli, öğretmen, infaz ve koruma başmemuru ile teknik personelden oluşur. İyi hal değerlendirmesinde Cumhuriyet savcısı başkanlık eder. Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ile Sağlık Bakanlığı’ndan uzmanlar katılır.

⁵⁷ AİHM, Öcalan v. Türkiye, no. 24069/03, 197/04, 6201/06 et 10464/07, 18.03.2014; AYM, Abdullah Öcalan, B. No: 2013/7816, 16/12/2015; AYM, Abdullah Öcalan, B. No: 2014/5264, 8/3/2018.

Disiplin Kurulu'nun dayanağı kanununun md. 37-48'leri ve Yönetmeliğin md. 24'üne göre kurum müdürü başkanlığında oluşturulur. Üyeleri idare memuru, psiko-sosyal yardım temsilcileri, öğretmen, atölye şefi ve infaz ve koruma baş memurundan oluşur. Kurul, hükümlülerin sınıflandırılması, iyi hal tespiti, nakil, iletişim kısıtlaması ve ödüllendirme konularında karar alır. Koşullu salıverme öncesi toplumsal uyum tedbirlerini koordine eder.

Eğitim Kurulu'nun dayanağı kanununun 88 ve 93'lerine ve Yönetmeliğin md. 25'sine göre kurum müdürü başkanlığında oluşturulur. Üyeleri Eğitimden sorumlu ikinci müdür, cezaevi tabibi, psikolog, psiko-sosyal yardım personeli, öğretmenler ve kütüphaneciden oluşur. Gerekli görülmesi halinde dış görevliler çağrılabilir. Kurul, kurum müdürü tarafından ve mevcut üyeler tarafından oluşturulur. Eğitim programlarını belirlemek, raporlamak, kurum dışı etkinlikleri onaylamak kurulun görevleri arasındadır. Programlar hükümlülerin yaş ve yeteneklerine göre uyarlanır.

İşyurdu Yönetim Kurulu'nun dayanağı kanununun md. 20 ve 29'ler ile Yönetmeliğin md. 23'sinde düzenlenir. Üyeler; İşyurdu müdürü başkanlığında, ikinci müdür, sayman, idare memuru, ambar memuru ve kâtipten oluşur. Gerekli görülmesi halinde teknik personel katılabilir. Kurul işyurdu müdürü tarafından oluşturulur. Hüküm ve tutukluları çalıştırma, ücret ve ürün fiyatlarını belirlemek kurulun görevleri arasındadır.

İzleme Kurulları ise 5027 sayılı yönetmelikle düzenlenir; il idare kurulu tarafından seçilen üyelerden (baro temsilcisi, hekim, esnaf vb.) oluşur. Bakanlık onayıyla, 5 üye olacak şekilde oluşturulur. İşleyişi bağımsız olan İzleme kurulları, kurumları ziyaret edip, rapor hazırlamakla görevlidirler.

D. İnfaz Hakimliklerinin Görev ve Yetkileri

Türkiye'de infaz hakimlikleri, 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (CGTİHK) ile düzenlenmiş olup, ceza infaz rejiminin denetim ve karar mekanizması olarak görev yapan bağımsız yargı organları olup, hükümlülerin

haklarını korurken toplumsal güvenliği dengeleme saikiyle hareket ederler. İnfaz hakimliklerinin temel dayanağı CGTİHK'dir. Md. 23 ile kurulmuş, görevleri md. 23-25'te tanımlanmıştır. Bu maddeye göre, infaz hakimliği infaz kurumlarının bulunduğu yerlerde sulh ceza hakimliği bünyesinde çalışır ve bağımsızdır. Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği (2021) md. 1-5, hakimliklerin prosedürlerini detaylandırır. Anayasa md. 142, uzmanlık mahkemeleri olarak tanımlar; 5235 sayılı Adli Yargı İlk Derece Mahkemeleri ile Bölge Adliye Mahkemelerinin Kuruluş, Görev ve Yetkileri Hakkında Kanun md. 10, yetki alanını belirler. Kararlar, İcra Ceza Hakimliği Usulü Yönetmeliği'ne tabidir; itirazlar ağır ceza mahkemesine yapılır.

İnfaz hakimlikleri, infaz süreçlerinin yargısal denetimini sağlar: Şikayetleri inceler (CGTİHK md. 23/1), disiplin cezalarına itirazları değerlendirir (md. 47), erteleme kararlarını onaylar (md. 16/3) ve açık/kapalı kurum nakillerini denetler (md. 14/4-5). Özellikle koşullu salıverilme ve denetimli serbestlik süreçlerinde infaz hakimlikleri, karar verme ve denetim yetkisiyle kritik rol oynar. Bu, AİHM içtihatlarının⁵⁸ etkisiyle evrilmiştir.

İnfaz hakimliği kurumunun tarihsel süreci ise, 1999 Anayasa değişikliği (md. 142) başta olmak üzere bazı yasal değişiklerle zemini hazırlanmıştır. Ancak modern yapı CGTİK'nin 2004'te yürürlüğe girmesiyle şekillenmiştir. Öncesinde infaz süreçleri, infaz savcılıklarının görev alanında değerlendirilmekteydi. 2005'te infaz hakimlikleri kurulmuş, 2011'de Denetimli Serbestlik Hizmetleri Yönetmeliği ile roller genişletilmiştir. Bu gelişim, Avrupa standartlarına uyum sürecinde hızlanmış; 2020 infaz düzenlemeleri (7242 sayılı Kanun) ve 2025 10. Yargı Paketi ile iyi hal değerlendirmeleri şeffaflaştırılmıştır.

Koşullu salıverilme, CGTİK md. 107'de düzenlenir: Hükümlünün iyi hal şartıyla cezanın belirli kısmını (örneğin, ağırlaştırılmış müebbetle 30 yıl) tamamlaması halinde salıverilmesidir. İnfaz hakimliği, bu süreçte karar merciidir; ceza infaz kurumu idaresinin teklifi üzerine koşullu salıverilme kararı verir (md. 107/1). İyi hal

⁵⁸ Örneğin Vinter and Others v. United Kingdom.

değerlendirmesi, İdare ve Gözlem Kurulu raporuyla yapılır; hakimlik, terör suçlarında (3713 sayılı TMK) istisnaları gözetir. Kararlar, hükümlünün rehabilitasyon potansiyelini (umut hakkı) dikkate alır; ihlal halinde (md. 107/16) infaz geri alınmasına karar verilir.

Denetimli serbestlik, CGTİK md. 105/A'da tanımlanır: Koşullu salıverilme tarihine 1 yıl (bazı suçlarda 3 yıl) kalan hükümlülerin toplum denetimi altında tahliyesidir. İnfaz hakimliği, açık cezaevine ayrılma (md. 14/4) ve denetimli serbestlik kararlarını onaylar; savcılık teklifi üzerine karar verir. Özel ayrıcalıklar (0-6 yaş çocuğu olan kadınlar, md. 105/A-Geçici md. 6) hariç, terör suçları istisnadır. Kararlar, yükümlülükler (imza, eğitim) uyumu denetler; ihlal durumunda (Yönetmelik md. 10) infaz kurumuna iade edilme kararı verilir.

TCHD'nin 2020 raporunda,⁵⁹ infaz hakimlikleri CGTİHK md. 23'e dayalı görevleri (şikayet inceleme, disiplin cezalarına itiraz, nakil denetimi) detaylı incelenir: Hakimlikler, infaz erteleme (md. 16/3) ve açık/kapalı kurum ayrımını (md. 14/4-5) denetler. Rapor, 7242 sayılı Kanun'un md. 48 değişikliğini eleştirerek, koşullu salıverme oranlarının (üçte ikiye indirim) infaz hakimlikleri için eşitlik ilkesini (AİHS md. 14) zedelediğini belirtir; Anayasa Mahkemesi'nin 2020/44 kararıyla uyumlu olarak, terör suçlarındaki istisnaları (3713 sayılı TMK) umut hakkı ihlali olarak nitelendirir.

Koşullu salıverilmede (md. 107/1), rapor infaz hakimliğinin İdare ve Gözlem Kurulu raporu üzerine karar vermesini vurgular; ihlal halinde infazın geri dönmesini (md. 107/16) recidivizm riskini artıran bir unsur olarak görür. Denetimli serbestlikte (md. 105/A), hakimliklerin savcılık teklifiyle onayladığı kararlar (yükümlülük ihlali durumunda iade) analiz edilir; rapor, 0-6 yaş çocuğu olan kadın hükümlülere tanınan ayrıcalıkların (Geçici md. 6) cinsiyet eşitliğini pekiştirdiğini, ancak terör istisnalarının AİHM kararına⁶⁰ aykırı olduğunu savunur.

⁵⁹ **Sinan Altunç**, “7242 Sayılı Kanunda Yer Alan İnfaz Hakimliği İle İlgili Düzenlemelerin Değerlendirilmesi”, TCHD Raporu 2020, s. 30-42.

⁶⁰ **AYM**, *Abdullah Öcalan*, B. No: 2014/5264, 8/3/2018.

Rapor, infaz hakimliklerinin prosedürlerini (İcra Ceza Hakimliği Usulü Yönetmeliği) ele alarak, itirazların ağır ceza mahkemesine yapılmasını (md. 10) şeffaflık açısından yetersiz bulur. Toplumsal bağlamda, rapor cezaevi doluluğunu (2023 verileri: 348 bin mahkûm) ve COVID-19 ertelemelerini (7242 sayılı) hakimlik kararlarının yükünü artıran faktörler olarak tanımlar.

II. TÜRKİYE’DE İNFAZ HUKUKU ÇERÇEVESİNDE GEÇMİŞTEN GÜNÜMÜZE DEĞİN YAPILMIŞ DÜZENLEMELER VE BU DÜZENLEMELERİN NEDEN VE SONUÇLARI

Türkiye’de infaz hukuku, Cumhuriyet döneminden itibaren pek çok kez reformdan geçmiş gerek ceza kanunlarındaki değişiklikler gerekse toplumun değişen ihtiyaçları doğrultusunda yeniden yapılandırılmıştır. Aşağıda, bu sürecin ana hatları ve her bir düzenlemenin altında yatan nedenler ile beraberinde getirdiği sonuçlar özetlenecektir.

A. Cumhuriyet’in İlk Yılları ve Eski Ceza Kanunu Dönemi

Cumhuriyet’in ilanıyla birlikte, ceza ve infaz mevzuatında Batı’dan etkilenen kapsamlı reformlar yapıldı. 1926 yılında yürürlüğe giren ve esasen İtalyan Ceza Kanunu’ndan (1889 Zanardelli Kanunu) uyarlanan 765 sayılı Türk Ceza Kanunu, cezalandırmanın temel prensiplerini belirledi. Ancak infaz rejimi uzun süre kanundan çok tüzük ve yönetmeliklerle düzenlendi. Bu dönemde yeni kurulan Cumhuriyet, Osmanlı’dan devralınan ceza ve infaz sistemini modernleştirme niyetindeydi. Fakat idari yapının yetersizliği, cezaevlerindeki fiziksel koşulların kötülüğü gibi nedenlerle “ıslah” fikri her zaman hayata geçirilemedi. Yine de “şartla salıverme” benzeri uygulamalar sınırlı da olsa varlık gösterdi.⁶¹

⁶¹ **Mustafa Avcı**, “Hukuk Tarihimizde Hürriyeti Bağlayıcı Cezalar – I (Hapis Cezası)” Zirve Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2013, s. 189.

B. 1960–1980 Dönemi Reform Arayışları

1960’lardan itibaren, dünyadaki ceza hukukundaki “sosyal savunma” ve “rehabilitasyon” anlayışının etkisiyle, Türkiye’de de infazda “ıslah” kavramı daha fazla tartışılmaya başlandı.⁶² Bu dönemde hapishanelerin rehabilitasyon fonksiyonunu yerine getirememesi, suç ve suçlu profilinin değişmesi, uluslararası insan hakları belgelerinin artan etkisiyle meydana gelen reform arayışları neticesinde 765 sayılı TCK’da kısmi iyileştirmeler ve ceza infaz kurumları yönetmeliklerinde düzenlemeler yapıldı. Fakat yine de sistematik bir reformdan söz etmek zordur. Yer yer af kanunlarıyla cezaevlerinin boşaltılması gibi geçici politikalar öne çıktı.

1960-1980 dönemi, infaz hukukunda ıslah ve rehabilitasyon düşüncesinin güçlenmeye başladığı bir evredir. Ancak bu dönemdeki reform arayışları, daha çok mevcut yasal çerçeve içinde yapılan kısmi değişikliklerle sınırlı kalmış ve yapısal sorunlara kalıcı çözümler üretilenmemiştir. Af kanunlarının sıkça başvurulmuş bir yöntem olması, infaz sistemindeki kronik sorunların bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

C. 1980 Sonrası Yapısal Değişiklikler

12 Eylül 1980 askerî darbesi sonrasında cezaevlerinde yoğun hak ihlalleri yaşandığı ileri sürülmüş ve infaz sistemi yoğun eleştirilere maruz kalmıştır. İnsan hakları ihlalleri iddiaları, AİHM’ye giden davaların artışı, Avrupa Birliği’ne uyum süreci çerçevesinde reform zorunluluklarının bir sonucu olarak 1990’lı yıllarda infaz hukukunu yeniden düzenleme arayışları yoğunlaştı. Cezaevlerinde “F Tipi” yüksek güvenlikli kurumların açılması, hükümlülerin rehabilitasyonunu sağlamaya yönelik sınırlı tedbirler, bazı yönetmelik değişiklikleri gerçekleşti. Fakat özellikle ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası uygulamasında katı bir tutum benimsenmesi, “umutsuzluk” eleştirilerini beraberinde getirdi.⁶³

⁶² Gemalmaz, s. 358.

⁶³ Yetkin, s. 74-75.

1980 sonrası dönemde insan hakları ihlalleri iddiaları ve AİHM’ne yapılan başvuruların artması, infaz sisteminde yapısal değişikliklerin gerekliliğini ortaya koymuştur. F Tipi cezaevlerinin açılması gibi uygulamalar, güvenlik kaygısının ön planda tutulduğunu gösterirken, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasındaki katı tutum, umut hakkı tartışmalarını daha da alevlendirmiştir.

D. 2000’li Yıllar ve Yeni Ceza Hukuku Düzeni

2000’li yıllar, Türk ceza hukukunda adeta bir dönüm noktasıdır. 2004 yılında kabul edilen 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu ve 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun, pek çok yenilik getirmiştir. AB müktesebatına uyum, AİHM kararları doğrultusunda infaz hukukunun standartlarını yükseltme, cezaevlerindeki kapasite sorunu ve modernizasyon ihtiyacı neticesinde koşullu salıverilme sürelerinde standartlaşma, denetimli serbestlik sisteminin etkinleştirilmesi, hapis cezasına seçenek yaptırımların genişlemesi gibi bazı gelişmeler gerçekleşti. Bu gelişmeler, umut hakkının sistemdeki varlığını güçlendirmiş olsa da terörle mücadele kapsamındaki suçlar ve bazı ağır suç türleri bakımından istisnalar devam etmektedir.⁶⁴

2000’li yıllardaki yeni ceza hukuku düzeni, AB uyum süreci ve AİHM kararlarının etkisiyle infaz hukukunda önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Koşullu salıverilme ve denetimli serbestlik gibi mekanizmaların etkinleştirilmesi, umut hakkının sistemdeki yerini güçlendirmiştir. Ancak, terörle mücadele ve bazı ağır suçlar kapsamındaki istisnalar, bu hakkın eşit şekilde uygulanması konusunda soru işaretleri yaratmaktadır.

E. 2020 ve Sonrası Yapılan Değişiklikler

Son olarak, 7242 sayılı Kanun (2020) ile infaz rejiminde tekrar önemli değişiklikler yapılmış, infaz süreleri bazı suçlar için kısaltılmış, denetimli serbestlik süreleri uzatılmış ve koşullu salıverilme şartlarında esnemeler getirilmiştir.

⁶⁴ **Fahrettin Kıdıl**, “Cezalandırmanın Amacı ve “Umut Hakkı” Bağlamında Koşullu Salıverilme Yasaları”, TBB Dergisi, Sayı: 138, 2018, s. 39-78.

Cezaevlerindeki aşırı yoğunluk, kamuoyunda ceza indirimi beklentileri, insan hakları örgütlerinin “orantılılık” talebine binaen bazı suç tipleri için infaz süresi düşürülerek hızlı tahliyeler sağlanmıştır. Öte yandan, kamu vicdanını zedelediği gerekçesiyle bu düzenlemeye karşı çıkanlar da olmuştur.⁶⁵ Aynı kanunla belirli suçlar hariç tutulmuş, böylece “cinsel saldırı” ve “terör suçları” gibi alanlarda ağır infaz rejimleri devam etmiştir.⁶⁶

2020 sonrası infaz düzenlemeleri, cezaevi doluluk oranlarını azaltma ve kamuoyu beklentilerini karşılama gibi amaçlarla yapılmış olsa da bazı suç tiplerinin kapsam dışı bırakılması, umut hakkının eşitliği ve adalet ilkeleriyle ne kadar bağdaştığı konusunda tartışmaları beraberinde getirmiştir. Bu tür düzenlemeler, toplumun farklı kesimlerinde farklı tepkilere yol açarak, infaz politikalarının karmaşıklığını ve hassasiyetini göstermektedir.

Bu kronolojik tabloda görüldüğü üzere, her yeni düzenleme belirli toplumsal, siyasi ve hukuki gereksinimlerin sonucu olarak ortaya çıkmış, cezaevlerindeki koşullar ve kamuoyunun infaz politikalarına ilişkin beklentileriyle doğrudan bağlantılı olmuştur. Umut hakkı kavramı ise bütün bu düzenlemeler boyunca, ağırlaştırılmış müebbet hapis gibi uzun süreli cezalar bakımından özellikle önemini korumuş; ancak uygulamada farklı suç tiplerine yönelik farklı rejimler getirilmesi, zaman zaman eleştirilerin odağında yer almıştır.⁶⁷

III. İNFAZ HUKUKUNDA UMUT HAKKININ YERİ VE ÖNEMİ

Umut hakkı, infaz hukuku bağlamında hükümlünün bir gün serbest kalabileceğine dair yasal ve gerçekçi bir ihtimalin varlığına işaret eder. Bu, cezanın süresinden ve

⁶⁵ **Yiğit Yeniyeşme**, Suç Politikasının Ana İlkeleri Açısından Türkiye’de Ceza Hukuku Değişimleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı, İstanbul 2020 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi), s. 161.

⁶⁶ **Yetkin**, s. 37.

⁶⁷ **Cansu**, s. 16.

ağırlığından bağımsız olarak, hiçbir hükümlünün “mutlak bir umutsuzluğa” terk edilmemesini amaçlar. Türkiye’de infaz hukukunda umut hakkı, büyük oranda “koşullu salıverilme” ve “denetimli serbestlik” kurumları ile somutlaşır.

A. Hukuki Dayanaklar

5275 sayılı Kanun (CGTİK) m. 107 hükümlülerin cezaevinde belirli bir süre (örneğin ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası için 30 yıl, müebbet hapis cezası için 24 yıl) geçirdikten sonra koşullu salıverilme talebinde bulunabilmelerine imkân tanır. Böylece yasal bir “tahliye umudu” doğmaktadır.

“5275 sayılı Kanun’daki İstisnalar” ile Terörle Mücadele Kanunu’na giren suçlar, örgütlü suçlar veya kamuoyunda büyük infial uyandıran bazı suç tipleri için koşullu salıverilme süreleri ve koşulları daha katı düzenlenmiştir. Bu durum, bu suçlara mahkûm edilenler açısından umut hakkını fiilen zorlaştırabilmektedir.

“Denetimli Serbestlik” ile cezaevinde belirli bir süre geçiren hükümlünün, infazın kalan kısmını cezaevi dışındaki topluma uyum programlarına katılarak tamamlama imkânı tanır. Bu da bir nevi “erken tahliye” olarak görülebilir, ancak topluma tekrar uyum sürecini destekleyici denetimli mekanizmaları içerir.

Türkiye infaz hukukunda koşullu salıverilme ve denetimli serbestlik mekanizmaları, umut hakkının en temel hukuki dayanaklarını oluşturmaktadır. Ancak, özellikle Terörle Mücadele Kanunu kapsamındaki istisnalar, bu hakkın eşit ve adil bir şekilde uygulanması konusunda önemli sorunlara işaret etmektedir. Bu istisnaların, uluslararası insan hakları normları ve AİHM içtihatlarıyla uyumu ayrıca tartışılması gereken bir konudur.

B. Değerlendirme

Umut hakkı, infaz hukukunda sadece bir “formal prosedür” değil, aynı zamanda ıslah ve rehabilitasyon fonksiyonunun etkin işlemesine hizmet eden bir mekanizmadır.⁶⁸ Hükümlünün davranışları, pişmanlık düzeyi, topluma yeniden kazandırılma potansiyeli gibi hususlar, infaz sürecinde takip edilerek koşullu salıverilme veya denetimli serbestlik için kriter oluşturur.

Umut hakkının varlığı, hükümlülerin cezaevi içi rehabilitasyon programlarına katılımını teşvik eder. Çünkü bir gün tahliye olabileceklerine inanan hükümlüler, iyi hâl göstererek, eğitim, mesleki kurslar veya psikolojik destek programlarından yararlanma isteğini artırır.⁶⁹

Uzun süreli cezaların ardından topluma dönen hükümlünün entegrasyonu güçleşebilir. Umut hakkı, hükümlünün toplumsal bağlarını koruyabilmesi ve dış dünyaya tamamen yabancılaşmaması için bir motivasyon sağlar.

Bunlara ek olarak, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatları, mutlak umutsuzluk yaratan ceza infaz rejimlerinin, AİHS m. 3 (işkence ve insanlık dışı muamele yasağı) kapsamında ihlal oluşturabileceğini sık sık hatırlatır.⁷⁰ Dolayısıyla umut hakkı, aynı zamanda uluslararası insan hakları normlarının infaz hukukunda somut karşılığını bulan bir ilke konumundadır.

Umut hakkının amaçsal değerlendirilmesi, bu hakkın sadece hukuki bir imkân sunmaktan öte, hükümlülerin rehabilite olma süreçlerine aktif katılımını teşvik ederek ceza infaz sisteminin genel etkinliğine katkıda bulunduğunu göstermektedir. Ayrıca, AİHM içtihatlarının bu konudaki vurgusu, umut hakkının ulusal infaz politikalarının şekillenmesinde dikkate alınması gereken temel bir insan hakkı olduğunu teyit etmektedir.

⁶⁸ Artuk / Alşahin, s. 60

⁶⁹ Duygun Yarsuvat, “Bir Sosyolojik ve Kültürel Alt Grup Olarak Cezaevi Toplumu”, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Sayı: 2, 2011, s. 459.

⁷⁰ Vinter and Others v. United Kingdom; Kaytan ve Turkey.

IV. İNFAZ REJİMİNDE MAHKÛMLARIN UMUT HAKKINA ERİŞİMİ VE UYGULAMALARI

Teorik olarak var olan umut hakkının, pratikte nasıl işletildiği büyük önem taşır. Çünkü yasal olarak koşullu salıverilme veya denetimli serbestlik imkânı olsa da uygulamadaki prosedürlerin zorluğu veya subjektif değerlendirmeler, hükümlülerin bu haktan faydalanmasını engelleyebilir.⁷¹

A. Koşullu Salıverilme Prosedürü

Hükümlü, infaz süresinde belirli bir süreyi (örneğin 30 yılı) tamamladıktan sonra koşullu salıverilme talebinde bulunur (CGTİK m. 107). Bu başvuru, infaz hâkimi veya yetkili mahkeme tarafından değerlendirilir.

Hükümlünün disiplin cezaları, cezaevi içi davranışları, cezaevinde yürütülen eğitim veya rehabilitasyon çalışmalarına katılımı, mağdur veya toplum için oluşturduğu risk gibi hususlar değerlendirme kriterlerinde dikkate alınır. “İyi hâl” şartı olarak bilinen bu kriterler, kararı büyük ölçüde şekillendirir.

Koşullu salıverilme kararı verildiğinde, hükümlü belirli bir süre denetim altında tutulur. Bu süre içerisinde herhangi bir suç işlenmesi hâlinde, koşullu salıverilme kararı geri alınabilir.

Bu prosedür, teoride umut hakkının en somut ifadesidir. Ancak uygulamada mahkemelerin, özellikle ağırlaştırılmış müebbet hapis alan hükümlüler açısından çok daha katı değerlendirmeler yaptıkları ve fiilen çok az kişinin koşullu salıverme hakkından yararlanabildiği belirtilmektedir.

⁷¹ **Hakan Gündüz**, “Koşullu Salıverilme Kararının Geri Alınması”, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı:2, 2021, s. 397-398.

Koşullu salıverilme prosedürü, umut hakkının hayata geçirilmesinde kritik bir aşamadır. Ancak, değerlendirme kriterlerindeki subjektif unsurlar ve mahkemelerin özellikle ağır cezalarda sergilediği katı tutum, bu hakkın etkin kullanımını sınırlayabilmektedir. Uygulamadaki şeffaflığın ve objektifliğin artırılması, hükümlülerin umut hakkına erişimini kolaylaştıracaktır.

B. Denetimli Serbestlik Uygulamaları

Denetimli serbestlik, infazın cezaevi dışındaki ortamlarda denetlenerek sürdürülmesi esasına dayanır. Türkiye’de denetimli serbestliğin ilk uygulamaları 2005 sonrasında yaygınlaşmaya başlamış, özellikle 2012 ve 2020’de yapılan yasal değişikliklerle kapsamı genişletilmiştir.

Bu uygulama ile hükümlünün topluma uyumunu sağlamak, cezaevlerinin yoğunluğunu azaltmak, infaz masraflarını düşürmek ve hükümlünün yeniden suç işleme riskini kontrol altında tutmak amaçlanmaktadır.⁷²

Hükümlü, cezaevinde belirli bir süre kaldıktan sonra (örneğin cezanın belli oranını infaz ettikten sonra) denetimli serbestlikten yararlanabilir. Belirlenmiş koşullara uymadığı takdirde yeniden cezaevine gönderilebilir.

Denetimli serbestlik, sadece kısa süreli hapis cezalarında veya cezanın son döneminde devreye giren bir seçenek olarak görülmektedir. Ağırlaştırılmış müebbet veya uzun süreli hapis cezalarında uygulaması kısıtlıdır. Bu nedenle ağır hükümlüler açısından denetimli serbestlik, umut hakkının çok güçlü bir dayanağı sayılmamaktadır.

Denetimli serbestlik uygulamaları, özellikle kısa ve orta süreli hapis cezalarında hükümlülerin topluma yeniden entegrasyonu açısından önemli bir araçtır. Ancak, ağırlaştırılmış müebbet ve uzun süreli hapis cezalarında bu mekanizmanın sınırlı

⁷² C. Erdem Umudum, Denetimli Serbestlik Bağlamında Elektronik İzleme (İstanbul Ceza Hukuku ve Kriminoloji Arşivi Yayın No: 35), On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 66.

uygulanması, umut hakkının bu hükümlüler için daha az somut bir olasılık olarak kalmasına neden olmaktadır.

C. İstisnai Durumlar ve Uygulama Sorunları

Türkiye’de özellikle “terör” kavramı altında değerlendirilen suçlarda infaz süreleri ve denetimli serbestlik koşulları daha ağırdır. Bu, devletin kamu düzenini ve ulusal güvenliği koruma kaygısından kaynaklansa da ilgili hükümlüler bakımından umut hakkının fiilen zayıflaması anlamına gelmektedir.⁷³

Ağırlaştırılmış müebbet, eski deyimle idam cezasının kaldırılması sonrası kabul edilmiş en ağır hapis cezası türüdür. Bu cezayı alan hükümlüler için infaz süresi en az 30 yıl olarak belirlenmiştir. Hatta uygulamada bazı durumlarda “sürekli tecrit” ya da “yüksek güvenlikli infaz” gibi yöntemler, umut hakkını zedeleyici sonuçlar doğurmaktadır.

Koşullu salıverilme veya iyi hâl değerlendirmelerinde, infaz kurumunun raporları belirleyici olmaktadır. Ancak bu raporların objektifliği ve denetlenebilirliği sık sık tartışma konusu olur. Ayrıca infaz hâkimliği sisteminin iş yükü, uzman eksikliği gibi sorunlar, kararların yargısal denetiminde zafiyet yaratabilmektedir.

Türkiye’de terörle mücadele kapsamındaki suçlara uygulanan ağır infaz rejimleri ve ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası alan hükümlülere yönelik uygulamalar, umut hakkının en çok tartışıldığı alanlardır. Bu suç kategorilerindeki uzun infaz süreleri ve koşullu salıverilme imkânlarının zorluğu, AİHM’nin “mutlak umutsuzluk” yasağıyla potansiyel bir çelişki oluşturmaktadır. İdari ve yargısal denetim mekanizmalarındaki eksiklikler ise, umut hakkına erişimde şeffaflık ve adalet sorunlarına yol açabilmektedir.

⁷³ Gurban v. Turkey.

V. UMUT HAKKININ İNFAZ SÜRECİNDEKİ ETKİLERİ, İNDİRİMLER, ŞARTLI TAHLİYE VE AF UYGULAMALARI

Umut hakkı, infaz sürecine doğrudan yansıyan sonuçlar doğurur. İndirimler, şartlı tahliye ve zaman zaman uygulanan af düzenlemeleri, hükümlülerin infaz süresini kısaltarak özgürlüğe ulaşma tarihini öne çekebilen mekanizmalardır.

A. Ceza İndirimleri ve Koşullu Salıverilme

Koşullu salıverilme, daha önce de değinildiği gibi, belirli bir süre cezaevinde kalan ve iyi hâl gösteren hükümlünün, geri kalan cezasının denetimli serbestlikle dışarıda infaz edilmesidir. Bu uygulama hükümlünün ıslah ve topluma kazandırma çabalarını destekleyerek, bir gün serbest kalabilme olasılığını somut hale getirir.

Bazı suç tipleri için (örneğin cinsel dokunulmazlığa karşı suçlar, kasten öldürme, terör suçları) koşullu salıverilme sürelerinin çok yüksek olması veya suç kategorisine bağlı olarak farklılaştırılması, eşitlik ilkesine aykırılık tartışmalarına yol açmıştır.⁷⁴

Koşullu salıverilme mekanizması, umut hakkının en önemli pratik yansımalarından biridir. Ancak, farklı suç tipleri arasındaki koşullu salıverilme sürelerindeki eşitsizlikler ve bazı suçlarda bu sürenin uzunluğu, umut hakkının adil bir şekilde uygulanması konusunda soru işaretleri yaratmaktadır. Bu durum, ceza adalet sisteminde eşitlik ve orantılılık ilkelerinin ne ölçüde hayata geçirildiği konusunda tartışmalara neden olmaktadır.

B. Af Kanunları

Türk hukukunda af, Anayasa'nın 87. maddesi uyarınca TBMM'nin beşte üç çoğunlukla kabul edebileceği bir yasama tasarrufudur. Af, genellikle “genel af” ve “özel af” olarak

⁷⁴ Kıldıl, s. 39-78.

ikiye ayrılır.⁷⁵ Genel af suçu tamamen ortadan kaldırır. Hükümlünün sabıka kaydı silinir ve cezası infaz edilmemiş kabul edilir. Özel af ise sadece cezanın infazını ortadan kaldırır veya ceza miktarını azaltır; ancak suçluluk hali devam eder.

Af düzenlemeleri, büyük oranda cezaevlerindeki doluluk oranını azaltmak veya siyasi nedenlerle gündeme gelir.⁷⁶ Umut hakkı perspektifinden bakıldığında, af, hükümlülere “beklenmeyen” bir özgürlük sağlayabilir. Ancak af, sistematik bir umut hakkı mekanizması olmaktan ziyade, istisnai bir siyasi ve toplumsal karardır.⁷⁷

Af kanunları, umut hakkı açısından istisnai ve öngörülemez bir mekanizma olarak değerlendirilebilir. Siyasi ve toplumsal konjonktüre bağlı olarak ortaya çıkan af düzenlemeleri, bazı hükümlüler için beklenmedik bir umut ışığı sunsa da bu durumun sistematik bir hak anlayışıyla ne kadar örtüştüğü tartışmalıdır.

C. Umut Hakkı ile Affi Birbirinden Ayıran Noktalar

Umut hakkı, hükümlünün bireysel durumu ve iyi hâli esas alınarak yasal çerçevede her hükümlüye tanınması gereken bir perspektif sunar. Oysa af, doğrudan bir “kamu gücünün lütfü” veya “yasama tasarrufu”dur ve kapsadığı hükümlüler açısından koşul aramaksızın cezanın kaldırılmasını veya azaltılmasını hedefleyebilir.⁷⁸ Bu nedenle umut hakkı, infaz sürecinin sürekli ve yapısal bir unsurudur. Af ise tek seferlik, genellikle kısa vadeli çözümler üreten bir mekanizmadır. Diğer taraftan umut hakkı, hükümlünün bireysel davranışları ve ıslah çabalarıyla bağlantılıdır. Af, herkes için aynı şekilde uygulanan genel bir hukuki işlemdir. Dolayısıyla af, umut hakkının yerine geçen veya onu ikame eden bir araç olmaktan çok, hukuki sistemin olağanüstü durumlar için

⁷⁵ **Sibel Can**, “Türk Hukukunda Af Kurumu”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 65, Sayı: 4, 2016, s. 1291-1312.

⁷⁶ **Adem Sözüer**, “Türk Hukukunda Af, 4454 ve 4416 Sayılı Kanunlarda Öngörülen Şartla Salıverilme ve Ertelemeye İlişkin Hükümlerin Hukuksal Niteliği ile Bu Hükümleri Anayasaya Uygunluğu Sorunu”, Anayasa Yargısı, Cilt: 17, Sayı: 1, 2001, s. 223.

⁷⁷ **Yeniyetişme**, s. 161.

⁷⁸ **Can**, s. 1291-1312.

sakladığı bir tedbirdir. Umut hakkı ise infaz rejiminin “rutin” akışı içinde hükümlüye tanınan bir perspektiftir.⁷⁹

Umut hakkı ile af arasındaki temel fark, birinin bireysel ıslah çabalarına dayanan sürekli bir hukuki perspektif olması, diğerinin ise genel ve istisnai bir yasama tasarrufu olmasıdır. Af, umut hakkının yerini tutmamakta, daha ziyade hukuki sistemin olağanüstü durumlara yönelik bir müdahale aracı olarak işlev görmektedir.

VI. DEĞERLENDİRME

Türkiye’de infaz hukuku, tarihsel süreç boyunca defalarca revizyona uğramış, toplumun ve siyasal konjonktürün gerekleri doğrultusunda şekillenmiştir. 5275 sayılı Kanun çerçevesinde kurumsallaşan infaz rejimi, hükümlülerin cezalarını insan onuruna uygun ve rehabilitasyon amaçlı olarak çekmesini öngörür. Bu çerçevede, umut hakkı büyük önem taşır. Zira ağırlaştırılmış müebbet hapis cezaları dâhil olmak üzere hükümlülere bir gün topluma dönme ihtimalinin kapısını aralamanın hem insan onuruyla bağdaştığı hem de cezaevlerinin disiplin ve rehabilitasyon işlevini güçlendirdiği kabul edilmektedir.

Bununla birlikte, Türkiye’deki uygulamada bazı suç tiplerine yönelik daha katı rejimler ve infaz süreleri, umut hakkının evrensel standartlar doğrultusunda tam anlamıyla hayata geçirilmesine engel teşkil edebilmektedir. AİHM kararları da bu hususa sık sık işaret etmekte, cezaevlerindeki hükümlülerin “mutlak umutsuzluk” içinde bırakılmaması gerektiğini hatırlatmaktadır.

Özellikle terörle mücadele kapsamında ya da toplumsal infial uyandıran suçlarda, kamu güvenliği kaygısı hükümlülerin umut hakkını geriye itecek şekilde ağırlaştırılmış infaz rejimleri oluşturmakta; bu da uluslararası standartlar ve insan hakları ilkeleriyle potansiyel bir çatışma yaratmaktadır. Aynı şekilde, infaz hukukuna ilişkin sık sık

⁷⁹ Yetkin, TCHD Raporu, s. 80.

yapılan kanun değişiklikleri, toplumun “adalet beklentisi” ile “insan hakları” arasındaki denge arayışını göstermektedir.

Umut hakkının infaz sürecindeki en somut yansıması koşullu salıverilme ve denetimli serbestlik mekanizmalarıdır. Bu mekanizmalar, hükümlünün iyi hâlini ve ıslah olma düzeyini dikkate alarak, topluma yeniden kazandırma amacını somut hale getirir. Ancak hem mevzuatta yer alan istisnalar hem de uygulamadaki farklılıklar nedeniyle her hükümlü bu imkândan eşit şekilde yararlanamamaktadır.

Öte yandan, af kurumunun zaman zaman devreye sokulması, infaz kurumlarının kapasitelerini rahatlatmak veya siyasi ve toplumsal nedenlerle hükümlülere toplu “umut” sunmak şeklinde tezahür etse de bu düzenlemelerin sistematik bir “umut hakkı” yaklaşımını kurmadığı açıktır.⁸⁰ Af, geçici ve istisnai bir araç olup, bireysel ıslah çabalarıyla doğrudan ilişki kurmaz. Dolayısıyla infaz hukukunun süreklilik arz eden yapısında, umut hakkı ve af mekanizması birbirinin alternatifi değildir.

Tüm bu değerlendirmeler ışığında, Türkiye’de infaz hukuku ve umut hakkı arasındaki ilişkinin daha şeffaf, adil ve öngörülebilir bir çerçevede güçlendirilmesi gerekmektedir. Bu da yalnızca yasal düzenlemelerle değil, infaz hâkimliği, cezaevi idareleri ve denetimli serbestlik birimlerinin uygulamadaki yaklaşımlarıyla da yakından ilişkilidir. İnfazın her aşamasında, hükümlünün topluma yeniden kazandırılmasının esas alındığı ve insan onuruna saygıyı gözetten bir yaklaşımın yerleştirilmesi, umut hakkının gerçek anlamda işlerlik kazanmasını sağlayacaktır.

⁸⁰ Sözüer, s. 234.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

UMUT HAKKI ÜZERİNE YAPILAN ELEŞTİRİLER VE SORUNLAR

Umut hakkı gerek uluslararası hukukta gerekse Türkiye’de infaz hukukunun merkezî tartışma konularından biridir. Bununla birlikte, hukuki metinlerde ve mahkeme kararlarında giderek daha fazla yer bulan bu kavram, uygulama açısından pek çok sorun ve eleştiriye de konu olmaktadır. Bu bölümde, umut hakkının uygulamadaki zorlukları, infaz hukukundaki genel sorunlarla etkileşimi, sosyal ve kültürel engeller ve nihayet umut hakkının ihlali durumunda mağdurların karşılaştığı zorluklar üzerinde durulacaktır.

I. UMUT HAKKI ÖZELİNDE HUKUKİ UYGULAMALARDA KARŞILAŞILAN ZORLUKLAR

Umut hakkı, en basit biçimiyle, hükümlünün bir gün salıverilme ihtimaline sahip olması gerektiğini ifade eder. Fakat bu hakkın fiilen kullanılması, yasal mevzuatın izin verdiği çerçeveden infaz uygulamalarına ve yargısal denetim mekanizmalarına kadar bir dizi faktör tarafından şekillenir.⁸¹ Aşağıda, bu bağlamda ortaya çıkan temel zorluklar incelenecektir.

A. Koşullu Salıverilme ve Denetimli Serbestlik Mekanizmalarındaki Sınırlılıklar

1. Yasal Düzenlemedeki Sınırlamalar

Türkiye’de 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (CGTİK), koşullu salıverilme ve denetimli serbestlik müesseselerini yasal dayanak olarak düzenler. Ancak bazı suç tipleri için (örneğin terör, örgütlü suçlar, cinsel saldırı ve kasten öldürme) koşullu salıverilme sürelerinin diğer suç tiplerine göre daha uzun

⁸¹ Yetkin, Müebbet Hapis Cezası ve Umut Hakkı, s. 80.

tutulması, hatta bazı hallerde neredeyse “teorik” düzeye indirgenmesi söz konusudur.⁸² Bu durum, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası alan hükümlülerin fiilen “umutsuz” bir infaz rejimine tabi tutulmalarıyla sonuçlanabilmektedir.

Yasal düzenlemelerdeki bu sınırlamalar, umut hakkının evrensel prensipleriyle ve özellikle AİHM’nin “çıkarılabilirlik ihtimali” standardıyla ne ölçüde uyumlu olduğu sorusunu gündeme getirmektedir. Farklı suç tipleri arasındaki bu orantısızlık, eşitlik ilkesi ve cezanın bireyselleştirilmesi prensipleri açısından da tartışmalıdır.

2. Uygulamadaki Katı Yaklaşımlar

Koşullu salıverilme ve denetimli serbestlikte, infaz hâkimi veya mahkemenin değerlendirmesi büyük önem taşır. Her ne kadar CGTİK m. 107’ye göre belirli süreler ve koşullar oluşturulmuş olsa da uygulayıcıların (örneğin cezaevi yönetimleri, infaz hâkimleri, denetimli serbestlik büroları) subjektif veya “kamu düzeni” odaklı bakış açıları, hükümlünün lehine daha esnek bir yaklaşım geliştirilmesini engelleyebilir.⁸³ Bunun sonucunda, kanunen tanınmış bir hak olsa bile hükümlülerin bu haktan pratikte yararlanma şansları oldukça sınırlanabilir.

Uygulamadaki bu katı yaklaşımlar, yasal düzenlemelerin amacından sapılmasına ve umut hakkının fiili olarak kullanılamaz hale gelmesine neden olabilir. İnfaz hakimlerinin ve diğer uygulayıcıların kararlarında şeffaflık, objektiflik ve uluslararası standartlara uygunluk ilkelerine daha fazla riayet etmesi gerekmektedir.

3. İyi Hâl Değerlendirmelerindeki Belirsizlik

Umut hakkının en somut yansıdığı alanlardan biri iyi hâl değerlendirmeleridir. İyi hâl raporları, genellikle cezaevi idarelerinin, hükümlünün tutum ve davranışlarına ilişkin hazırladığı gözlem raporları ve disiplin kâğıtlarından oluşur. Ancak bu

⁸² Kızıl, s. 39-78.

⁸³ Gündüz, s. 397-398.

değerlendirmelerin hangi objektif kriterlere dayandığı ve nasıl denetlendiği sıklıkla eleştiri konusu yapılmaktadır. Keyfi veya yanlı tutumlar, hukuki güvenceleri zayıflatmaktadır.

İyi hâl değerlendirmelerindeki belirsizlik ve sübjektiflik, umut hakkının adil bir şekilde uygulanmasının önünde önemli bir engel teşkil etmektedir. Bu değerlendirmelerin daha nesnel kriterlere bağlanması ve bağımsız denetim mekanizmalarının oluşturulması, hükümlülerin haklarının korunması açısından hayati öneme sahiptir.

B. AİHM ve Anayasa Mahkemesi Kararlarının Uygulanmasındaki Güçlükler

Umut hakkını güçlendiren önemli normatif kaynaklardan biri, AİHM içtihatlarıdır. AİHM, “müebbet hapis” veya “ağırlaştırılmış müebbet hapis” alan hükümlülerin hiçbir şekilde tahliye ihtimaline sahip olmamasının AİHS m. 3 ile çelişebileceğini belirtmiştir. Ancak Türkiye’de AİHM kararlarının doğrudan uygulanmasında bazı zorluklar yaşanmaktadır:

İlk etapta kanunların AİHM kararları doğrultusunda revize edilmesi zaman alabilmekte veya eksik kalabilmektedir. Ayrıca bazı yargı mercileri, AİHM kararlarının hukuksal niteliklerini kabul etmekle birlikte, uygulamada “ıctihat değışikliğı” yapmaya direnç gösterebilmektedir.⁸⁴

Türkiye’de, ağırlaştırılmış müebbet hapis ve benzeri hususlarda yapılan bireysel başvurularda Anayasa Mahkemesi, umut hakkına işaret ederek kısmen standartları belirlemiş olsa da⁸⁵ her olayda somut ve güçlü koruma sağlandığını söylemek zordur.

AİHM ve Anayasa Mahkemesi kararlarının uygulanmasındaki güçlükler, umut hakkının ulusal hukuk sisteminde etkin bir şekilde korunmasını engellemektedir. Mevzuatın

⁸⁴ Cengiz, s. 339-344.

⁸⁵ AYM, Burak Çileli, B. No: 2013/2541, RG T: 13/10/2015, Sayı: 29501, <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2541> (erişim tarihi: 21.07.2024).

uluslararası standartlara tam uyumu, yargısal direncin aşılması ve Anayasa Mahkemesi kararlarının alt mahkemelerce yeknesak bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

C. “Kamu Vicdanı” ve Siyasal Baskı Unsurları

Umut hakkının uygulamaya geçirilmesindeki zorlukların bir diğer kaynağı da kamu vicdanı ve siyasal baskılardır. Ağır suçları işlemiş mahkûmların tekrar topluma kazandırılması fikri, medya ve toplumsal kesimlerde tepki çekeabilmekte; bu da siyasal karar alıcıların infaz rejimi konusunda sert politikaları tercih etmesine neden olabilmektedir. Özellikle toplumda infial uyandıran suçlarda (çocuk istismarı, kadına karşı şiddet, terör vb.) en ağır ceza talepleri yükselmekte ve koşullu salıverilme imkanlarına yönelik yasal düzenlemelerin daraltılmasına yol açmaktadır.

Kamu vicdanı ve siyasal baskı unsurları, umut hakkının hukuki ve insani temellerinin göz ardı edilmesine ve cezalandırıcı adalet anlayışının ön plana çıkmasına neden olabilmektedir. Hukukun üstünlüğü ilkesi ve insan hakları standartları, popülist söylemlerin ve toplumsal tepkilerin etkisi altında kalmamalıdır.

II. İNFAZ HUKUKUNDAKİ SORUNLAR VE UMUT HAKKININ ETKİSİ

Türkiye’de infaz hukukunun genel sorunları, umut hakkının etkin biçimde uygulanmasını da güçleştirmektedir. Burada, cezaevlerinin fiziki ve idari koşullarından, infaz hakimliğinin kurumsal yapısına kadar pek çok husus devreye girmektedir.

A. Cezaevlerinin Fiziki ve Kurumsal Koşulları

1. Aşırı Kalabalıklaşma

Türkiye’deki cezaevlerinin nüfusu dönem dönem kapasitesinin çok üzerine çıkmakta, bu da hükümlülerin rehabilitasyon programlarına erişimini sınırlamaktadır. Aşırı

kalabalık, hükümlülerin eğitim, meslek edindirme veya psiko-sosyal destek alma imkanlarını daraltırken, iyi hâl değerlendirmeleri için gerekli gözlem süreçlerini de zorlaştırır.

Cezaevlerindeki aşırı kalabalıklaşma sorunu, umut hakkının temelini oluşturan rehabilitasyon ve topluma kazandırma hedeflerine ulaşılmasını engellemektedir. Yetersiz fiziki koşullar ve personel eksikliği, hükümlülerin bireysel ihtiyaçlarına yönelik programların uygulanmasını zorlaştırmaktadır.

2. Rehabilitasyon İmkânlarının Yetersizliği

Umut hakkı, hükümlünün topluma yeniden entegre olabilme olasılığına dayanır. Ancak cezaevlerinde yeterli rehberlik ve rehabilitasyon olanakları sunulmaması, bu umudun somut bir temele oturtulmasını zorlaştırır.⁸⁶ Örneğin mesleki eğitim programlarının eksik olması veya psikolojik destek hizmetlerinin sınırlı kalması, hükümlünün ıslah potansiyelini baltalar.

Umut hakkının anlamlı olabilmesi için, cezaevlerinde hükümlülerin ıslahını ve topluma yeniden entegrasyonunu destekleyecek yeterli ve etkili rehabilitasyon programlarının sunulması gerekmektedir. Bu programların çeşitliliği, kalitesi ve hükümlülerin erişilebilirliği büyük önem taşımaktadır.

B. İnfaz Hakimliği Sistemi ve Denetim Sorunları

Türkiye’de infaz hukuku alanında karar verme yetkisi, belirli durumlarda infaz hâkimliklerine aittir. Ancak artan dava ve başvuru sayıları, infaz hâkimliklerinin gereğinden fazla meşgul olmasına yol açmaktadır. Bu yoğunluk altında her dosyanın titizlikle incelenmesi güçleşebilir.

⁸⁶ Yarsuvat, s. 453-464.

İnfaz hâkimlerinin kararları, itiraz yoluyla bir üst mahkemeye taşınabilir. Bununla birlikte, cezaevi idaresince hazırlanan raporların ve hükümlünün cezaevi içi durumuna ilişkin değerlendirmelerin objektifliği her zaman denetlenememektedir.⁸⁷ Bu durum, bazı hükümlülerin hak kaybı yaşamasına, umut hakkının uygulamada işlevsiz kalmasına yol açabilir.

İnfaz hâkimliklerinin iş yükünün fazlalığı ve denetim mekanizmalarındaki yetersizlikler, umut hakkına ilişkin kararların adil ve etkin bir şekilde alınmasını zorlaştırabilmektedir. İnfaz hâkimliklerinin güçlendirilmesi, personel sayısının artırılması ve denetim mekanizmalarının iyileştirilmesi gerekmektedir.

C. Ağırlaştırılmış Müebbet Uygulaması ve Umutsuzluk Eleştirileri

Ölüm cezasının kaldırılması sonrası, en ağır ceza türü olarak kabul edilen ağırlaştırılmış müebbet hapis, genellikle 30 yıllık fiili infaz süresine tabi olmakla birlikte, uygulamada “herhangi bir tahliye ihtimalinin” çok düşük olduğu vurgulanmaktadır. “Tek kişilik” veya “yüksek güvenlikli” hücrelerde uzun süre kalmak zorunda olan hükümlüler açısından, infaz koşulları da ekstra bir umutsuzluk yaratmaktadır. Bu noktada AİHM, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası alan kişilere dahi makul bir gözden geçirme mekanizmasının tanınmasını zorunlu görmekte, aksi takdirde Sözleşme’nin 3. maddesine aykırılık oluşabileceğini belirtmektedir.

Eğer hükümlü baştan “çıkma ihtimalinin yok” olduğu bir ceza çektiğine inanırsa, rehabilitasyon programlarına katılım motivasyonu, cezaevi disiplin kurallarına uyma isteği ve geleceği yönelik umutları kaybolabilir.⁸⁸

Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasının uygulanma biçimi ve tahliye ihtimalinin düşüklüğü hem AİHM içtihatlarıyla çelişmekte hem de cezanın topluma kazandırma amacını zayıflatmaktadır. Bu ceza türünün infazında insan onurunu ve umut hakkını

⁸⁷ **Kerim Çakır**, “Hapis Cezasının Koşullu Salıverilme Uygulanarak İnfazı”, MÜHF-HAD, Cilt: 26, Sayı: 2, 2020, s. 673.

⁸⁸ Murray v. The Netherlands.

koruyacak gözden geçirme mekanizmalarının etkin bir şekilde işletilmesi gerekmektedir.

III. SOSYAL VE KÜLTÜREL ENGELLER

Umut hakkının önündeki engeller sadece hukuki veya kurumsal kaynaklı değildir. Toplumun suç ve ceza algısı, politik söylemler ve medya etkisi, hükümlülerin topluma yeniden katılım süreçlerini doğrudan etkileyen kültürel ve sosyolojik faktörler de yaratmaktadır.⁸⁹

A. Suçluya Karşı Toplumsal Önyargılar

Birçok toplumda, suç işlemiş kişilere yönelik olumsuz damgalama (stigma) söz konusudur. Hükümlünün ıslah olarak yeniden topluma katılması, sadece hukuki bir prosedür değil, aynı zamanda bir sosyal kabul sürecidir. Ancak cezaevinden çıkan hükümlünün iş bulması, çoğu işverenin sabıka kaydı engeline takılmaktadır. Buna ilaveten aile ve arkadaş çevresinden kopma veya yabancılaşma, hükümlünün tekrar suça yönelme riskini artırabilmektedir.

Dolayısıyla umut hakkının gerçek manada işleyebilmesi için, hükümlünün toplumsal hayatla yeniden bütünleşmesini destekleyen kültürel bir iklimin oluşması gerekir.

Toplumsal önyargılar ve damgalama, hükümlülerin ceza sonrası topluma yeniden entegrasyonunu zorlaştıran önemli sosyal engellerdir. Bu önyargıların azaltılmasına yönelik bilinçlendirme çalışmaları ve hükümlülerin topluma kazandırılmasına yönelik destek mekanizmalarının oluşturulması gerekmektedir.

⁸⁹ Yıldız, s. 345.

B. Medya ve Popüler Söylemler

Özellikle ağır suçlar söz konusu olduğunda, medya organları sıklıkla yüksek dozda sansasyonel ve “cezalandırıcı” söylemleri tercih etmektedir. Hükümlünün salıverilmesi (koşullu ya da denetimli serbestlikle) gündeme geldiğinde medya aracılığıyla yükselen tepkiler kamuoyu baskısı oluşturmakta ve siyasal karar alıcıları ve yargıyı “daha sert” olmaya zorlayabilmektedir.⁹⁰

Medya, suçu bireysel hikâyeler üzerinden kurgulayarak suç mağdurlarının acılarını ön plana çıkarmakta, bu da toplumda “Hükümlüler neden serbest kalıyor?” sorusunu ve “Müebbet demek ömür boyu ceza olmalı” şeklindeki talepleri gündeme getirmektedir.

Böylelikle umut hakkını hukuken savunmak güçleşmekte, toplumdaki adalet duygusunu koruma kaygısıyla insan hakları ilkelerini dengede tutmak zorlaşmaktadır.

Medyanın ve popüler söylemlerin cezalandırıcı ve önyargılı tutumu, umut hakkının kamuoyunda destek bulmasını zorlaştırmaktadır. Medyanın daha dengeli ve bilgilendirici bir yaklaşım sergilemesi, toplumun hükümlülerin yeniden kazanılması konusundaki algısını olumlu yönde etkileyebilir.

C. Geleneksel Ceza Anlayışı ve İslah Perspektifinin Zayıflığı

Her ne kadar Türkiye’de kanunlar ıslah ve topluma kazandırma amacını öne çıkarsa da tarihsel ve kültürel bakımdan cezanın ödetici yanının daha ağır bastığı bir anlayış uzun süre hâkim olmuştur. Modern dönemlerde rehabilitasyon fikri yaygınlaşsa da aile ve toplumun bazı kesimlerinde, “Suçlunun cezalandırılması gerekir; affedilemez” gibi katı tutumlar görülebilir. Bu bakış açısı, umut hakkına konsept olarak mesafeli kalınmasına yol açar.

⁹⁰ Kıdıl, s. 39-78.

Devlet aygıtı içinde de uzun yıllar boyunca hükümlüyü “kamu düzenine karşı tehdit” olarak gören ve “kapatalım, unutalım” yaklaşımını benimseyen anlayışın kalıntıları, uygulamaya yansıyabilir.⁹¹

Geleneksel ceza anlayışının ödetici yönünün ağırlığı ve ıslah perspektifinin zayıflığı, umut hakkının benimsenmesi ve uygulanması önünde önemli bir kültürel engel oluşturmaktadır. Toplumun ve devlet teşkilatının cezalandırmanın amacına yönelik bakış açısının değişmesi, umut hakkının daha geniş kabul görmesi için gereklidir.

IV. Umut Hakkının İhlali ve Mağdurların Durumu

Umut hakkının ihlal edilmesi, hükümlünün hiçbir şekilde salıverilme imkânına veya gerçekçi bir gözden geçirme fırsatına sahip olmaması anlamına gelir. Bu ihlalin hem hukuki hem de insani sonuçları vardır.

A. Hükümlülerin Karşılaştığı Psikolojik ve Hukuki Mağduriyet

Sonsuza dek cezaevinde kalacağını veya en azından “gerçekçi bir tahliye ihtimalinin” olmadığını düşünen hükümlü, umutsuzluk ve depresyon gibi ciddi psikolojik sorunlar yaşayabilir. Özellikle ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasında tecrit koşullarına maruz kalanlar, intihar eğilimi veya psikolojik çöküntü riski ile karşı karşıyadır.

Umut hakkının ihlali, aynı zamanda hükümlünün hak arama yollarını da etkiler. Koşullu salıverilme veya denetimli serbestlik başvurusunun sistematik şekilde reddedilmesi, etkili bir itiraz sürecinin olmaması gibi durumlar, hukuki güvence yoksunluğu yaratır.⁹²

Umut hakkının ihlali, hükümlüler üzerinde derin psikolojik ve hukuki mağduriyetlere yol açmaktadır. Umutsuzluk ve çaresizlik duygusu, hükümlülerin rehabilitasyon

⁹¹ Kıldıl, s. 39 -78.

⁹² Umudum, s. 67.

süreçlerine katılımını olumsuz etkilerken, etkili hukuki yolların olmaması adalete olan inancı zedelemektedir.

B. AİHM ve Anayasa Mahkemesi Kararları Açısından İhlal Sonuçları

AİHM’ne göre, umut hakkının tanınmaması veya fiilen uygulanmaması, Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 3. maddesinin ihlaline yol açabilir. Türkiye’de de ağırlaştırılmış müebbet alan kişilerin yaptığı bireysel başvurularda, Anayasa Mahkemesi zaman zaman “insan onuruna uygun infaz” ilkesini vurgulayarak, infaz rejimini gözden geçirmeyi gerektiren bazı kararlar vermektedir.⁹³

AİHM, umutsuzluk yaratan infaz rejimleri sebebiyle tazminat ödenmesine hükmedebilmektedir.⁹⁴ Bu hem maddi hem de manevi yönden mağduriyetin kısmen giderilmesine yönelik bir girişimdir; ancak hükümlünün cezaevinde geçireceği süreyi doğrudan kısaltmaz.

AİHM ve Anayasa Mahkemesi kararları, umut hakkının ihlalinin hukuki sonuçlarını açıkça ortaya koymaktadır. Tazminat kararları mağduriyetin giderilmesi açısından önemli olsa da asıl çözüm umut hakkını güvence altına alacak yasal ve idari düzenlemelerin hayata geçirilmesidir.

C. Mağdur Yakınlarının ve Ailelerin Durumu

Umut hakkının ihlali, yalnızca hükümlünün kendisini değil, aile çevresini ve yakınlarını da etkilemektedir. Uzun süreli kapatılma hâli aile bağlarının kopmasına neden olur. Cezaevinde geçirdiği uzun yıllar nedeniyle hükümlüyle ailesi arasında duygusal ve maddi ilişkiler zayıflar. Görüş imkânlarının kısıtlı olması, uzak cezaevlerine sevk, ekonomik güçlükler gibi nedenler bu kopukluğu daha da derinleştirir.

⁹³ Bk. Burak Çileli Kararı; **AYM**, *Abdulselam Tatal ve Diğerleri*, B. No: 2013/2319, RG T: 3/7/2015, Sayı: 29405 <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2319> (erişim tarihi 22.07.2024).

⁹⁴ *Kafkaris v. Cyprus*.

Bunun yanında aile ve yakın çevre toplumsal önyargıların hedefi hâline de gelebilir. “Suçlu yakını” etiketlemesi, onların iş ve sosyal çevrelerinde ayrımcılığa uğramalarına yol açabilir. Böylelikle, umut hakkı ihlali, hükümlünün sosyal ağlarını da tahrip ederek topluma yeniden entegrasyon imkanlarını zayıflatmaktadır.

Umut hakkının ihlali sadece hükümlüleri değil, onların ailelerini ve yakınlarını da olumsuz etkilemektedir. Uzun süreli ayrılıklar ve toplumsal damgalama, aile bağlarının zayıflamasına ve sosyal destek sistemlerinin çökmesine neden olabilir.

V. DEĞERLENDİRME

Umut hakkı, çağdaş ceza hukukunun ve insan hakları hukukunun önemli bir ilkesi olarak kabul edilmekle birlikte, uygulamada pek çok sorun ve eleştiriye konu olmaktadır. Türkiye özelinde bakıldığında, yasal düzlemde koşullu salıverilme ve denetimli serbestlik gibi mekanizmalar mevcuttur; ancak bunların tüm hükümlüler için gerçekçi ve eşit biçimde işlediğini söylemek güçtür. Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası başta olmak üzere, bazı suç kategorilerinde getirilen katı infaz rejimleri ve kamuoyu baskısı, umut hakkının hayata geçirilmesini sınırlandırıcı faktörlerdir.

İnfaz hukukunun genel yapısındaki eksiklikler –cezaevlerinin kapasite sorunu, rehabilitasyon programlarının yetersizliği, infaz hâkimliği sisteminin kurumsal güçlükleri– umut hakkının işlerliğini doğrudan etkilemektedir. Buna ek olarak, toplumsal önyargılar, medya söylemleri ve “cezalandırıcı adalet” anlayışının güçlü varlığı, hükümlülerin topluma yeniden katılmasını zorlaştırmakta; bu da hukuki olarak tanınmış bir hakkın sosyolojik zeminini zayıflatmaktadır.

Umut hakkının ihlali, hükümlü ve yakınları açısından ciddi psikolojik ve hukuki mağduriyetlere yol açmakta; AİHM ve Anayasa Mahkemesi kararlarında da bu konuyla ilgili ihlal tespitlerine rastlanmaktadır⁹⁵ Ancak bu kararlar, umut hakkının tam anlamıyla korunabilmesi için reformların gerekliliğini işaret etmekten öteye

⁹⁵ Vinter and Others v. United Kingdom; Abdulsalam Tatal ve Diğerleri Kararı.

geçememektedir. Asıl dönüşümün, infaz sisteminin tüm paydaşlarının (yasama, yargı, cezaevi idaresi, denetimli serbestlik birimleri) koordineli çalışması ve hükümlünün insan onuruna saygıyı esas alan bir rehabilitasyon sürecine tabi tutulmasıyla gerçekleşmesi beklenmektedir.

Bu itibarla, umut hakkına yönelik eleştirilerin ve sorunların giderilmesi, yalnızca mevzuatta değil, uygulamada köklü değişiklikler yapılmasını zorunlu kılar. Toplumun suç olgusuna bakışı, medya söylemlerinin şekillendirdiği kamuoyu tepkisi ve devletin cezalandırma politikası, umut hakkını doğrudan etkileyen faktörlerdir. Daha insancıl, şeffaf ve hesap verebilir bir infaz sisteminin inşası, umut hakkının kalıcı biçimde korunmasını sağlayacak en önemli adım olarak görünmektedir.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

UMUT HAKKININ TOPLUMSAL VE PSİKOLOJİK BOYUTU

Umut hakkı, ceza hukukunun ve infaz hukukunun dar çerçevesinden çıkarak, aynı zamanda toplumsal ve psikolojik boyutları olan bir kavrama dönüşmüştür. Çünkü bir hükümlünün veya tutuklunun cezaevinde “umutsuzluk” hâlinde tutulması, yalnızca bireysel bir sorun yaratmakla kalmaz; toplumun genel adalet duygusu, sosyal bütünleşme ve rehabilitasyon süreçlerini de yakından etkiler. Bu bölümde, öncelikle umut hakkının toplumsal önemi ve sosyal etkileri ele alınacak; ardından bireylerin psikolojik açıdan neden umut hakkına ihtiyaç duyduğu ve mahkûmlar üzerindeki psikolojik etkiler incelenecektir. Son olarak da umut hakkının toplumsal refahla olan ilişkisi değerlendirilecektir.

I. UMUT HAKKININ TOPLUMSAL ÖNEMİ VE SOSYAL ETKİLERİ

Umut hakkı, temel olarak uzun süreli hapis cezası çeken hükümlülerin bir gün topluma dönebilme ihtimaline işaret eder. Bu ihtimalin varlığı veya yokluğu, sadece hükümlüleri değil, aynı zamanda onların ailelerini, yakın çevrelerini ve dolaylı olarak tüm toplumu etkilemektedir.

A. Toplumsal Adalet ve Barış Açısından Önemi

Ceza sistemi, toplumdaki adalet duygusunun sürdürülmesi ve suçla mücadele açısından hayati bir işleve sahiptir. Ancak cezalandırmanın yalnızca “ödetme” veya “intikam” boyutuna odaklanması, toplumsal barışı güçlendirmek yerine zayıflatabilir.⁹⁶ Umut hakkı, cezanın ıslah edici ve önleyici işlevini destekleyerek, suçluya ikinci bir şans tanınmasının mümkün olduğunu ortaya koyar.

⁹⁶ **Kahan Onur Arslan**, “İnsan Onuru Kavramı ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Korunması”, TBB Dergisi, Sayı: 120, 2015, s. 167-169.

Toplumsal adalet ve barışın sağlanmasında, ceza sisteminin sadece geçmişe dönük bir tepki vermekle kalmayıp, geleceğe yönelik bir iyileşme ve yeniden entegrasyon perspektifi sunması önemlidir. Umut hakkı, bu perspektifi destekleyerek, cezalandırmanın toplumsal bütünleşmeye katkıda bulunabileceği bir zemin oluşturur.

Uzun süre hapis yatan bireylerin şartlı salıverilme veya denetimli serbestlik gibi mekanizmalarla topluma entegre olmasını sağlar. Bu, yeniden suç işleme oranlarını düşürebilir.

Hükümlülerin aileleri, umut hakkı sayesinde geleceğe dair daha olumlu bir bakış açısı geliştirebilir. Hükümlünün topluma yeniden katılımı, ailenin de ekonomik ve sosyal açıdan yeniden toparlanmasına yardımcı olabilir.

Dolayısıyla umut hakkı, toplumsal adalet anlayışının bir parçası olarak, yalnızca “cezalandırma” değil, aynı zamanda “yeniden kazandırma” perspektifinin de gözetilmesi gerektiğini gösterir.

B. Toplumun Suç ve Ceza Algısı Üzerindeki Etkisi

Umut hakkı, toplumun suçluya bakış açısını dönüştürme potansiyeline sahiptir. Çünkü bu hak, “bir kez suç işlediyse, sonsuza dek dışlanmalı mı?” sorusunu yeniden tartışmaya açar. Batılı hukuk sistemlerinde uzun süredir geçerli olan “cezanın rehabilitasyon amacı” Türk hukukunda da benimsenmekle birlikte, uygulamada çeşitli güçlüklerle karşılaşmaktadır.⁹⁷ Toplumun suç ve ceza algısı, büyük ölçüde medya ve popüler söylemler tarafından şekillenmektedir. Umut hakkının toplumsal düzeyde kabul görmesi için, cezalandırmanın sadece caydırıcılık ve ödetme işleviyle sınırlı olmadığı, aynı zamanda bireyin yeniden kazanılmasına yönelik bir potansiyel taşıdığı fikrinin yaygınlaşması gerekmektedir.

⁹⁷ Ayşe Nuhoglu, “Tecrit Kurumuna Gönderme Tedbiri”, Adalet Dergisi, Sayı: 65, 2020, s. 85.

Özellikle ağır suçlar söz konusu olduğunda, kamuoyu ve medya “en ağır ceza” talep edebilir. Umut hakkı, bu talebi tamamen reddetmemekle birlikte, “insan onuru” ilkesini koruyarak cezanın gerekliliğini dengelemeye çalışır.

Ayrıca umut hakkı mahkûmlara yönelik sosyal ve kültürel projelerin geliştirilmesini teşvik ederek, cezaevinde geçen sürenin pasif bir bekleme dönemi olmaktan çıkıp, aktif bir rehabilitasyon fırsatı hâline gelmesini sağlar.

Sonuç olarak umut hakkı, toplumsal adalet ve bireysel haklar arasındaki dengeyi kurmayı hedefleyen bir yaklaşım sunar. Bu yaklaşım hem toplumun güvenlik beklentilerini karşılamaya hem de hükümlünün insan onuruna saygıyı korumaya yönelik bir uzlaşma alanı yaratmaktadır.

II. PSİKOLOJİK AÇIDAN BİREYLERİN UMUT HAKKINA İHTİYAÇ DUYMA NEDENLERİ

İnsan doğası gereği geleceğe yönelik bir umuda ve amaç duygusuna ihtiyaç duyar. Cezaevine giren bireyler için, dış dünyaya dönebilme olasılığı veya en azından bu ihtimalin var olduğunu bilmek, psikolojik açıdan yaşamsal öneme sahiptir.

A. Kişisel Gelişim ve “Kendini Yeniden İnşa” Süreci

Hapis cezası, bireyin özgürlüğünü kısıtlamakla kalmaz, aynı zamanda onun sosyal ve psikolojik dünyasında derin kırılmalara neden olur. Rehabilitasyon programları, mesleki eğitim, psikolojik danışmanlık gibi uygulamalar, hükümlülerin kendilerini geliştirmelerine olanak tanır.⁹⁸ Bu süreçte bir gün özgür kalma ihtimali, bireyin bu programlara aktif katılımını ve çaba göstermesini motive eder. Aksi hâlde psikolojik açıdan umudun yokluğu, bireyin kendini geliştirme ve yeniden inşa etme motivasyonunu ciddi şekilde azaltır. Geleceğe dair bir beklentisi olmayan hükümlü,

⁹⁸ Cansu, s. 66.

cezaevi yaşamına uyum sağlamakta zorlanır ve rehabilitasyon çabalarına karşı direnç gösterebilir.

“Ömür boyu” veya “belirsiz bir süreyle” cezaevinde kalacağına inanan hükümlü, kendini geliştirme veya hatalarını telafi etme düşüncesinden uzaklaşır.

Sürekli umutsuz bir geleceğe odaklanmak, depresyon, kaygı bozuklukları ve intihar düşünceleri gibi ruhsal sorunları tetikleyebilir.

B. Aidiyet ve Değerli Olma Hissi

Umut hakkının varlığı, hükümlünün “toplum tarafından tamamen dışlanmadığı” ve “insan onuruna hâlen sahip olduğu” duygusunu besler. İnsan, sosyal bir varlık olarak bir gruba ait olma ihtiyacındadır. Mahkûmiyet hâlinde dahi aidiyet ve değerli olma hissi, hükümlülerin psikolojik sağlığı için temel bir gereksinimdir. Umut hakkı, hükümlülerin toplumla bağlarını tamamen koparmamalarına ve yeniden kabul görecekları bir geleceğe dair inançlarını korumalarına yardımcı olur.

Hükümlü, gelecekte ailesine ve topluma yeniden katılabileceğine dair bir umuda sahip olduğunda, bu ilişkileri koparmamaya özen gösterir. Buna ilaveten suçlu, topluma geri dönebileceğini düşünürse, geçmişteki hatalarını telafi etme çabasına daha fazla önem verir.

Bu şekilde, umut hakkı, bireyin “iyileşme” ve “reintegre olma” süreçlerini güçlendiren bir psikolojik dayanak oluşturur.

III. İNFAZ HUKUKU ÇERÇEVESİNDE UMUT HAKKININ MAHKÛMLAR ÜZERİNDEKİ PSİKOLOJİK ETKİSİ

İnfaz hukuku, mahkûmun cezaevindeki yaşam koşullarını ve ceza sonrası topluma dönüş aşamasını düzenler. Umut hakkının yasal olarak tanınması, hükümlünün psikolojik durumuna doğrudan yansır.

A. Cezanın İnfazı ve İyileştirme Süreci

Koşullu salıverilme, denetimli serbestlik ve benzeri düzenlemeler, mahkûmun geleceğini planlamasına imkân tanır. Cezaevinde sunulan eğitim ve mesleki programlar, “Bir gün dışarıda bu bilgi ve becerileri kullanabilirim” düşüncesiyle daha anlamlı hâle gelir. İnfaz hukukunda umut hakkının tanınması, cezanın sadece bir infaz süreci olmaktan çıkıp, aynı zamanda bir iyileştirme ve yeniden entegrasyon fırsatı olarak algılanmasına katkıda bulunur. Hükümlüler, geleceğe dair somut bir umutları olduğunda, cezaevi içi programlara daha aktif katılır ve iyileşme süreçlerine daha fazla motive olurlar. Belirsiz veya umutsuz bir geleceği olan hükümlüler, rehabilitasyon programlarına katılmayı anlamsız bulur. Umutsuzluk, cezaevi içi çatışmaları, disiplin cezalarını artırabilir. Hükümlü, olumlu davranış veya kurallara uyma konusundaki motivasyonunu kaybedebilir.

B. Uzun Süreli Tecrit Uygulamalarının Etkisi

Özellikle ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası alan hükümlüler, bazen uzun yıllar tek kişilik hücrelerde tutulabilmektedir. Umut hakkının işlevsel olmadığı veya hukuken tanınmadığı durumlarda bu tecrit, ciddi psikolojik tahribat oluşturur. Uzun süreli tecrit uygulamaları, umut hakkının yokluğunda hükümlüler üzerinde derin ve kalıcı psikolojik hasarlara yol açabilir.

Sosyal izolasyon, duygusal yoksunluk ve geleceğe dair belirsizlik, ciddi ruhsal sorunlara zemin hazırlayabilir. Hükümlünün duygusal ve sosyal etkileşimleri en aza iner. Aile ziyareti, arkadaşlarla mektup ve telefon görüşmeleri sınırlı kalır.

Süresiz bir cezaya maruz kalan hükümlü, geleceği planlayamaz. Zaman algısı sınırsız bir beklemeye dönüşerek bireyi zayıflatır. Bu açıdan umut hakkı, psikolojik sağlığın korunmasında temel bir güvence işlevi görür.

IV. UMUT HAKKI VE TOPLUMSAL REFAH İLİŞKİSİ

Cezaevindeki bireylerin koşulları ve cezanın infazındaki uygulamalar, toplumun genel refah düzeyiyle de bağlantılıdır. Zira ceza hukuku politikaları, sadece suç ve ceza alanını değil, ekonomik, sosyal ve siyasal hayatı da etkiler.

A. Tekrarlayan Suç Oranı ve Kamu Güvenliği

Umut hakkı, hükümlülerin cezaevinde kaldığı süre boyunca rehabilitasyon ve eğitim programlarına katılımını artırdığı için, yeniden suç işleme oranlarını düşürebilir. Bunun sonucu olarak umut hakkının desteklediği rehabilitasyon ve topluma kazandırma çabaları, uzun vadede tekrarlayan suç oranlarını düşürerek kamu güvenliğine önemli katkılar sağlayabilir. Topluma yeniden entegre olan ve desteklenen bireylerin suç dönmeye olasılığı daha düşüktür.

Cezaevinden çıkan birey, umut ve destek hissettiği takdirde toplumsal yaşama daha uyumlu olarak döner. Bu da suç oranlarının düşmesine katkıda sağlayarak kamu güvenliğini sağlamada olumlu etkide bulunabilir.⁹⁹

Suç tekrarının engellenmesi, cezaevi harcamalarının ve yargılama masraflarının da azalması anlamına gelir. Böylece devlet bütçesine ve kamu kaynaklarına binen yük kısmen hafifletilebilir.

B. İnsan Kaynağının Değerlendirilmesi

Umut hakkının sağladığı rehabilitasyon ve eğitimin başarılı olması, hükümlünün topluma kazandırılmasıyla sonuçlanabilir. Bu, ekonomide ve işgücü piyasasında yeni fırsatlar yaratır. Örneğin, cezaevinde meslek edindirme kurslarından yararlanan bir hükümlü, tahliye sonrasında üretken bir birey olarak ekonomiye dahil olabilir.

⁹⁹ Murray v. The Netherlands.

Umut hakkının desteklediği rehabilitasyon çabaları, hükümlülerin topluma yeniden kazandırılması yoluyla insan kaynağının daha etkin değerlendirilmesine olanak tanır. Eğitim ve meslek edindirme programları sayesinde tahliye olan bireyler, ekonomik ve sosyal hayata katkıda bulunabilirler.

C. Toplumsal Dayanışma ve İnsani Değerler

Bir toplumda “hatalarından ders alabilme” ve “yeniden başlama” kültürünün varlığı, sosyal sermaye ve dayanışmayı güçlendirir. Umut hakkı, cezalandırmanın yalnızca bir dışlama aracı olmadığını, aynı zamanda insanın potansiyel olarak değişebilir, gelişebilir bir varlık olduğunu teyit eder. Umut hakkı, toplumsal dayanışma ve insani değerlerin güçlenmesine katkıda bulunur. Hatalarından ders çıkarma ve yeniden başlama imkânı sunmak, toplumun daha empatik ve kapsayıcı olmasına yardımcı olabilir. Cezaevinde olan insanların, dış dünya tarafından tamamen unutulmaması, empatiyi ve toplumsal paylaşımı güçlendirir.

Pek çok sivil toplum örgütü, cezaevlerinde eğitim, sanat, meslek edindirme projeleri yürütmektedir. Umut hakkı, bu projelere “somut bir hedef” kazandırarak gönüllü katılımı artırır.

V. DEĞERLENDİRME

Umut hakkının toplumsal ve psikolojik boyutu, bu hakkın salt bir hukuki düzenlemeden ibaret olmadığını açıkça göstermektedir. Umut hakkı; bireyin kendini yeniden inşa etmesi, suç sonrası yaşama uyum sağlaması ve topluma geri kazanılması bakımından kritik bir motivasyon kaynağıdır. Aynı zamanda, aileler ve yakın çevre açısından da “içerideki” bireye dair sağlıklı bir iletişim ve geleceğe dair planlama yapabilme fırsatı sunar.

Toplumsal açıdan değerlendirildiğinde, umut hakkı, infaz hukukunun rehabilitasyon amacını güçlendirerek tekrar suç işleme oranlarını azaltma potansiyeli taşır. Bu da

toplumun genel refahını artırmak, kamu güvenliği endişelerini azaltmak ve devletin ceza adaleti sistemine yönelik maliyetlerini düşürmek gibi olumlu sonuçlar doğurabilir.

Psikolojik boyutta ise hükümlünün umutsuzluk ve değersizlik hislerinden korunması, ceza infaz sürecini daha yönetilebilir hâle getirir. Uzun süreli ve ağır cezaların, özellikle tecrit koşullarında uygulandığında, bireyde geri dönülmez psikolojik tahribat yaratabileceği unutulmamalıdır. Umut hakkı, cezanın insan onuru ilkesini ihlâl etmeden uygulanmasını sağlayan bir tampon işlevi üstlenir.

Tüm bu boyutlarıyla umut hakkı, hukukun adalet dağıtma işlevini toplumsal ve insani bir çerçevede tutarak, ceza verme hakkı ile insan onurunu koruma ödevini bir arada yürütmenin mümkün olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla, ceza hukukunun güncel tartışmalarında umut hakkı, yalnızca bir hak olmaktan öte, ceza sisteminin insancıl ve yapıcı niteliğini vurgulayan bir prensip olarak görülmelidir.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KARŞILAŞTIRMALI ANALİZ

Umut hakkı ve infaz hukuku, ülke hukuk sistemlerinin ceza adaleti anlayışlarını yansıtmaları bakımından son derece önemlidir. Ağırlaştırılmış müebbet veya ömür boyu hapis gibi cezaların infazında hükümlülere “gerçekçi bir tahliye umudu” tanınması, sadece iç hukukun değil, uluslararası insan hakları normlarının ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) içtihatlarının da yoğun biçimde tartıştığı bir konudur. Bu bölümde, öncelikle Avrupa ülkelerindeki infaz hukuku ve umut hakkının genel durumu incelenecek, ardından Türkiye ile bu ülkeler arasındaki benzerlikler ve farklılıklar ele alınarak ayrıntılı bir değerlendirme yapılacaktır.

I. AVRUPA ÜLKELERİ ÖZELİNDE UMUT HAKKININ VE İNFAZ HUKUKUNUN DURUMU

Avrupa kıtasında, ceza infaz rejimleri büyük oranda AİHS’nin ve Avrupa Konseyi’nin hazırladığı tavsiye kararlarının etkisi altındadır. AİHM kararları, taraf devletlerin ceza hukuku ve infaz hukuku politikalarını doğrudan etkilemekte, özellikle “ömür boyu hapis” veya “ağırlaştırılmış müebbet” gibi uzun süreli hürriyeti bağlayıcı cezalarda umut hakkı tartışmalarını doğurmaktadır. Avrupa genelinde incelendiğinde, umut hakkını somutlaştıran unsurlar şunlardır: Koşullu Salıverilme Kurumları, “Gözden Geçirme” (Review) Süreçleri, Cezaevi Rehabilitasyon Programları, Yüksek Mahkeme Kararları ve Anayasal Koruma.

Aşağıda, öne çıkan bazı Avrupa ülkelerinin infaz sistemlerindeki uygulamalar detaylı biçimde değerlendirilecektir.

A. Almanya

Almanya, umut hakkı tartışmalarında sıklıkla örnek gösterilen ülkelerden biridir. Federal Anayasa Mahkemesi (BVerfG), 1977 yılında verdiği ünlü kararında¹⁰⁰ “insan onurunun” temel anayasal ilke olduğunu belirterek, ömür boyu hapis cezası alan her hükümlünün bir gün serbest kalabileceğine dair makul bir gözden geçirme mekanizmasının bulunması gerektiğine hükmetmiştir (JESCHECK, 2011). Bu ilke, daha sonra 1986 yılındaki kararlarla (*BVerfGE* 72, 105)¹⁰¹ da teyit edilmiş ve “devletin hükümlüyü tamamen umutsuzluğa terk edemeyeceği” vurgulanmıştır.

Almanya'nın bu yaklaşımı, cezalandırmanın sadece toplumu koruma amacını taşımadığı, aynı zamanda hükümlünün yeniden topluma kazandırılması ve insan onurunun korunması ilkelerini de içerdiğini göstermektedir. Federal Anayasa Mahkemesi'nin bu konudaki kararları, umut hakkının anayasal bir temele oturtulması açısından emsal teşkil etmektedir.

Almanya'da ömür boyu hapis cezası alan hükümlülerin, genellikle 15 yılın ardından koşullu salıverilme talep etme hakları doğar. Mahkeme, hükümlünün toplum açısından oluşturduğu risk, ıslah olup olmadığı gibi kriterleri değerlendirerek karar verir. Koşullu salıverilme kararında, hükümlünün cezaevindeki davranışları, katıldığı rehabilitasyon programlarının başarısı, pişmanlık düzeyi ve geleceğe yönelik sosyal entegrasyon planları gibi faktörler detaylı olarak incelenir. Uzman psikolog ve sosyal hizmet uzmanlarının raporları da mahkemenin karar sürecinde önemli rol oynar.

Bazı durumlarda, hükümlünün toplum için “yüksek tehlike” arz ettiğine karar verilirse, ceza süresi bittikten sonra dahi “güvenlik amaçlı gözetim” uygulanabilmektedir.¹⁰² Bu uygulama, uluslararası alanda eleştirilse de Almanya'da Anayasa Mahkemesi ve AİHM

¹⁰⁰ Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, K. 45, 187, 21.06.1977.

¹⁰¹ Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, K. 72, 105, 24.04.1986.

¹⁰² **Ercan Yaşar**, “Alman Ceza Hukukunda Bir Emniyet Tedbiri Olarak Güvenlik Amaçlı Müşahede Altında Tutma”, *Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt: 22, Sayı: 3-4, 2018, s. 264.

önünde önemli tartışmalara konu olmuştur. “*Sicherungsverwahrung*” uygulaması, umut hakkıyla potansiyel bir gerilim yaratmaktadır. Hükümlünün cezasını tamamlamasına rağmen, gelecekteki tehlikelilik durumu gerekçe gösterilerek özgürlüğünün kısıtlanmaya devam etmesi, “çıkarılabilirlik ihtimali” ilkesiyle çelişebilir. AİHM, bu uygulamanın belirli koşullara ve sıkı denetime tabi olması gerektiğine dair kararlar vermiştir.

Almanya, hükümlülerin mesleki eğitim ve sosyal uyum programlarına geniş biçimde erişmesine imkân tanır. Cezaevi idareleri, hükümlülerin “iyi hâl” ve topluma yeniden entegrasyon ihtimaline odaklanır.¹⁰³ Alman ceza infaz sistemi, hükümlülerin aktif katılımıyla yürütülen çeşitli rehabilitasyon programlarına büyük önem verir. Bu programlar, sadece mesleki beceri kazandırmayı değil, aynı zamanda sosyal sorumluluk bilincini geliştirmeyi, mağdur odaklı düşünmeyi ve suç davranışlarıyla yüzleşmeyi de hedefler.

Bu sayede Almanya, insan onurunu temel alan ve “gerçekçi bir tahliye olanağı” sunmayı amaçlayan bir infaz sistemi kurgulamış görünmektedir. Özellikle Federal Anayasa Mahkemesi’nin kararları, umut hakkının hukuksal teminatını pekiştirmektedir.

B. Birleşik Krallık (İngiltere ve Galler)

Birleşik Krallık, ağır suçlar için “ömür boyu hapis” cezası uygulayan ülkeler arasındadır. Özellikle “Whole Life Order” (tam ömür boyu) denilen ceza türü, hükümlünün hiçbir koşulda serbest kalamayacağını ifade ediyordu. Ancak *Vinter and Others v. United Kingdom*¹⁰⁴ davasında, AİHM bu sistemin umut hakkına aykırı olabileceğini vurgulayarak Birleşik Krallık’ı mahkûm etti. Bu karar sonrasında ülkede bazı yasal düzenlemeler ve içtihat değişiklikleri yapıldı.¹⁰⁵

¹⁰³ İçel / Donay, s. 51.

¹⁰⁴ *Vinter and Others v. United Kingdom*.

¹⁰⁵ *Hutchinson v. United Kingdom*.

Birleşik Krallık örneği, ulusal hukuk sistemlerinin uluslararası insan hakları mahkemelerinin kararlarıyla nasıl bir dönüşüm geçirebileceğini göstermektedir. AİHM'nin *Vinter Kararı*, tam ömür boyu hapis cezalarının mutlak ve gözden geçirilemez olmasının insan haklarına aykırı olabileceği yönündeki uluslararası konsensüsü pekiştirmiştir.

İngiltere ve Galler'de, "*life sentence*" alan hükümlülerin bir "tarife" (minimum süre) belirlenir. Bu süre bittikten sonra, hükümlünün serbest kalıp kalmayacağına *parole board* (koşullu salıverme kurulu) karar verir. Tarife süresi, suçun ağırlığı, failin kusuru, mağdur üzerindeki etkisi gibi faktörler dikkate alınarak belirlenir. Tarife süresinin dolması, hükümlünün otomatik olarak salıverileceği anlamına gelmez; *parole board*'un yapacağı değerlendirme sonucunda karar verilir.

Vinter kararıyla, "whole life order" alan hükümlüler için dahi bir gözden geçirme prosedürünün olması gerektiği vurgulanmıştır. Bu prosedür, "hope" hakkı (umut hakkı) olarak nitelendirilmiş ve devletin hükümlüleri tamamen dışlamaması gerektiği belirtilmiştir.

AİHM'nin *Vinter* kararı sonrasında Birleşik Krallık, "*whole life order*" alan hükümlüler için belirli istisnai durumlarda (örneğin insani gerekçelerle veya olağanüstü pişmanlık hallerinde) yeniden değerlendirme mekanizması oluşturmak zorunda kalmıştır. Bu, umut hakkının mutlak olmasa da belirli sınırlar içinde korunması gerektiği anlamına gelir.

Özellikle genç hükümlüler bakımından rehabilitasyon imkânları geniş tutulur; ancak terör suçları ve seri katiller için kamuoyu baskısı nedeniyle katı tutumlar da mevcuttur. Birleşik Krallık'ta genç hükümlülerin rehabilitasyonuna özel önem verilirken, terör suçları ve seri cinayetler gibi kamuoyunda büyük infial yaratan suçlarda, koşullu salıverilme kararları alınırken kamuoyu baskısı ve mağdur hakları gibi faktörler daha belirleyici olabilmektedir.

Birleşik Krallık, umut hakkının AİHM içtihatları doğrultusunda en yoğun tartışıldığı ülkelerden biri olarak öne çıkmaktadır. Hukuk uygulayıcıları, “adalet” ile “insan onuruna saygı” dengesini kurmaya çalışırken, kamuoyu baskısıyla da karşı karşıya kalmaktadır.

C. Fransa

Fransız ceza hukukunda ömür boyu hapis cezası uygulanabilir; ancak bu cezanın infazı sırasında belirli bir asgari süre geçtikten sonra tahliye imkânı bulunmaktadır.¹⁰⁶ Hukuk sisteminde “peine perpétuelle” olarak adlandırılan bu ceza, AİHM kararları ışığında gözden geçirilmekte ve “gerçekçi bir tahliye olasılığı” sunulması gerekmektedir.¹⁰⁷

Fransız infaz sistemi, ömür boyu hapis cezasının mutlak ve geri dönüşsüz olmaması gerektiği prensibini benimsemiştir. AİHM’nin kararları, bu prensibin uygulanmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Fransa’da ağır suçlardan mahkûm edilen kişilere genellikle 22-30 yıl arası değişen asgari süreler belirlenir. Bu süre tamamlandığında, yargısal bir kuruluşa başvurarak koşullu tahliye (libération conditionnelle) talep edebilir. Asgari sürenin tamamlanması, hükümlünün tahliye başvurusunda bulunma hakkını doğurur. Ancak tahliye kararı, hükümlünün yeniden topluma kazandırılma potansiyeli, pişmanlık düzeyi ve toplum için oluşturduğu risk gibi faktörlerin değerlendirilmesi sonucunda verilir.

Mahkeme, hükümlünün topluma dönme sürecini, toplumsal tehlike arz edip etmediğini, pişmanlık duyup duymadığını değerlendirerek bir karar verir. AİHM, Fransa’da “remise de peine” (ceza indirimi) ve “libération conditionnelle” mekanizmalarını mevcut ancak bazen keyfi kullanılan uygulamalar olarak görmüştür.¹⁰⁸ AİHM’nin eleştirileri, Fransa’daki tahliye süreçlerinin daha şeffaf, objektif ve öngörülebilir olması gerektiği

¹⁰⁶ Bodein v. France.

¹⁰⁷ AİHM, Leger v. France, no: 19324/02, 30.03.2009, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22%3A%22001-91940%22%7D> (erişim: 16.09.2024).

¹⁰⁸ Bodein v. France.

yönündedir. Ceza indirimleri ve koşullu salıverilme kararlarında keyfiliğin önlenmesi, umut hakkının etkin bir şekilde korunması için önemlidir.

Terör suçluları ve tehlikeli sayılan hükümlüler için özel infaz rejimi uygulanabilmektedir. Fransa, diğer pek çok Avrupa ülkesi gibi, “güvenlik” ve “insan hakları” dengesini sağlamakta zorluklar yaşar. Fransa’da terör suçlularına uygulanan özel infaz rejimleri, kamu güvenliği kaygısıyla insan hakları ilkeleri arasındaki hassas dengeyi yansıtmaktadır. Bu rejimlerin, umut hakkını tamamen ortadan kaldırmayacak şekilde düzenlenmesi, AİHM standartlarına uyum açısından önemlidir.

Fransa’da umut hakkı, hukuki literatürde daha çok “cezanın gözden geçirilebilirliği” ve “salıverilme imkânının teorik de olsa var olması” çerçevesinde tartışılır. AİHM kararları doğrultusunda reformlar yapılmaya devam etmektedir.

D. İtalya

İtalya, Avrupa’da mafya suçları ve terör eylemleriyle bağlantılı özel infaz rejimleriyle tanınmaktadır. Özellikle “Ergastolo” (ömür boyu hapis) cezasında, bazı durumlarda “ergastolo ostativo” (tahliyeye kapalı ömür boyu) denilen uygulama vardı. Bu uygulama, mahkûmun hiçbir koşulda tahliye edilmemesini öngörüyordu. AİHM, bu uygulamayı eleştirerek İtalya’ya yönelik ihlal kararları verdi.¹⁰⁹

İtalya’daki “ergastolo ostativo” uygulaması, umut hakkının en katı şekilde sınırlandırıldığı örneklerden birini teşkil etmekteydi. AİHM’nin bu uygulamayı insan haklarına aykırı bulması, uluslararası hukukta umut hakkının giderek daha merkezi bir yer edindiğini göstermektedir.

İtalya’da, 26 yıl veya benzeri bir asgari süre sonrası koşullu salıverilme ihtimali bulunmaktadır. Ancak “ergastolo ostativo” kapsamında mafya veya terör suçlarından

¹⁰⁹ **Mehmet Öncü**, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 3. Maddesi ve İndirimsiz Müebbet Hapis Cezaları”, TBB Dergisi, Sayı: 115, 2014, s. 17.

hüküm giyen kişiler, itirafçı veya işbirlikçi olmadıkça tahliye şansına kavuşamazlar. Koşullu salıverilme imkânı, normal ömür boyu hapis cezası alan hükümlüler için bir umut ışığı sunarken, “ergastolo ostativo” kapsamındaki hükümlüler için bu imkânın itiraf veya işbirliği şartına bağlanması, umut hakkının fiili olarak ortadan kalkması anlamına gelebilmektedir.

İtalya Anayasa Mahkemesi, bir dizi kararla bu sistemi gözden geçirmek zorunda kalmış ve “hayat boyu umutsuzluk” yaratmanın insan onuruna aykırı olabileceğini belirtmiştir. İtalya Anayasa Mahkemesi'nin bu konudaki müdahaleleri, ulusal yargı organlarının da umut hakkının korunması konusunda önemli bir rol üstlenebileceğini göstermektedir.

Son yıllarda İtalya, AİHM kararlarının baskısıyla mafya suçlarında dahi belirli koşullarda tahliye umudunun kapısını aralayan düzenlemeler getirmeye başlamıştır. İtalya'nın AİHM kararları doğrultusunda yaptığı reformlar, uluslararası hukukun ulusal hukuk sistemleri üzerindeki dönüştürücü etkisini açıkça ortaya koymaktadır. Ancak bu reformların uygulamadaki etkinliği ve kapsamı hala tartışma konusudur.

İtalya örneği, ulusal güvenlik ve organize suçlarla mücadele gerekçesiyle getirilen katı infaz rejimlerinin, AİHM ve anayasal ilkelerle çatışabileceğini göstermektedir.

E. İspanya

İspanya'da “kalıcı denetimli serbestlik” (prisión permanente revisable) sistemi, 2015 yılında Ceza Kanunu'na eklenen bir düzenlemeyle kabul edilmiştir. Bu, ağır suçlarda uygulanabilecek bir tür ömür boyu hapis cezasıdır; ancak belirli bir süre (genellikle 25 ila 35 yıl) geçtikten sonra düzenli gözden geçirmelere tabi tutulur.

İspanya'nın “prisión permanente revisable” sistemi, ömür boyu hapis cezası ile koşullu salıverilme arasında bir denge kurma çabasını yansıtmaktadır. Ancak bu sistemin AİHM standartlarına uygunluğu ve uygulamadaki sonuçları hala tartışma konusudur.

Hükümlü, infazın asgari süresini doldurduğunda mahkemeye başvurarak koşullu salıverilme talep edebilir. Hükümlünün topluma entegrasyon durumu, rehabilitasyon düzeyi gibi ölçütler dikkate alınır. Gözden geçirme mekanizması, hükümlünün geleceğine dair bir umut ışığı sunsa da bu mekanizmanın ne sıklıkla işleyeceği, hangi kriterlere göre karar verileceği ve hükümlünün bu süreçteki hakları gibi konular önem taşımaktadır.

Bazı kesimler, “prisión permanente revisable” uygulamasının fazlasıyla katı olduğunu ve AİHM kararlarıyla çelişebileceğini iddia ederken, diğer kesimler kamu güvenliği gerekçesini öne çıkarmaktadır.

İspanya'daki toplumsal tartışmalar, umut hakkı ile kamu güvenliği arasındaki gerilimi açıkça göstermektedir. Ağır suçlara verilen cezaların infazında, toplumun adalet beklentisi ile hükümlülerin insan hakları arasındaki dengeyi kurmak zorlu bir süreçtir.

İspanya’da özellikle terör suçları (ETA vb.) sonrasında ağır cezalandırma eğilimi bulunmakta, ancak AİHM kararları ve AB normlarıyla bütünleşmeye çaba gösterilmektedir. İspanya'nın terörle mücadele konusundaki hassasiyeti, infaz politikalarını şekillendiren önemli bir faktördür. Ancak bu politikaların, uluslararası insan hakları normlarıyla uyumlu bir şekilde uygulanması gerekmektedir.

İspanya örneği de bir yandan “cezalandırma” ile “rehabilitasyon” arasında denge kurmaya çabalarırken, diğer yandan özel durumlardaki katı rejimlerin ne ölçüde umut hakkını zedelediği tartışmalarını göstermektedir.

II. TÜRKİYE İLE DİĞER ÜLKELERİN UMUT HAKKI VE İNFAZ HUKUKU UYGULAMALARI ARASINDAKİ FARKLAR VE BENZERLİKLER

Türkiye’de, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası başta olmak üzere, uzun süreli ve katı infaz rejimleri uygulanmaktadır. Avrupa ülkeleriyle kıyaslandığında hem benzerlik hem de önemli farklılıklar söz konusudur. Bu alt başlıkta, Türkiye’nin infaz hukuku

politikası ve umut hakkı pratiği, Avrupa'daki uygulamalarla karşılaştırmalı olarak analiz edilecektir.

A. Benzerlikler

1. AİHM Standartlarının Etkisi

Türkiye, Avrupa Konseyi üyesi ve AİHS'ne taraf bir devlettir. Dolayısıyla AİHM kararları, Almanya, Fransa, İtalya, İngiltere gibi Türkiye için de bağlayıcı etkiye sahiptir. AİHM'nin *Vinter* ve *Kafkaris* gibi kararlarında belirlenen “gözden geçirilebilirlik” ve “umut hakkı” ilkeleri, Türkiye'de de infaz hukukunun şekillenmesinde dikkate alınmaktadır.¹¹⁰

Türkiye'nin AİHM'ne taraf olması, ulusal infaz hukukunun uluslararası insan hakları standartlarına uyum sağlama zorunluluğunu beraberinde getirmektedir. AİHM'nin umut hakkına ilişkin içtihatları, Türkiye'nin infaz politikalarını etkileyen önemli bir faktördür.

2. Koşullu Salıverilme Kurumu

Türkiye'de de 5275 sayılı CGTİK kapsamında koşullu salıverilme (m. 107 vd.) ve denetimli serbestlik mekanizmaları yer almaktadır. Almanya, Fransa, Birleşik Krallık veya İtalya'da da benzer kurumlar bulunmaktadır.¹¹¹

Koşullu salıverilme ve denetimli serbestlik kurumlarının Türkiye'de de bulunması, hükümlülerin belirli koşullar altında özgürlüğe kavuşma umudunu canlı tutmaktadır. Ancak bu kurumların uygulamadaki etkinliği ve kapsamı, Avrupa ülkeleriyle karşılaştırıldığında farklılıklar gösterebilmektedir.

¹¹⁰ Kaytan v. Turkey.

¹¹¹ Artuk / Gökçen, s. 156.

a. Suç Kategorilerine Göre Farklılaşan Rejimler

Avrupa ülkelerinde de terör, organize suçlar veya cinsel saldırı gibi “ağır suç” kategorileri için daha katı infaz rejimlerine rastlanır. Benzer şekilde Türkiye’de de Terörle Mücadele Kanunu (TMK) kapsamında veya cinsel saldırı suçlarında farklı infaz oranları söz konusudur.

Ağır suç kategorilerinde daha katı infaz rejimlerinin uygulanması hem Türkiye’de hem de Avrupa ülkelerinde görülen ortak bir eğilimdir. Bu durum, kamu güvenliği kaygısının infaz politikalarını şekillendirmedeki önemli rolünü yansıtmaktadır.

b. Kamuoyu Baskısına Maruz Kalma

Hem Türkiye’de hem de Avrupa’nın pek çok ülkesinde, kamuoyunun infial duyduğu suçlarda “en ağır ceza” beklentisi, siyaset ve yargı üzerinde baskı yaratır. Dolayısıyla umut hakkı uygulamalarının sınırları, toplumun tepkisine göre daralabilmektedir.

Kamuoyu baskısı, umut hakkının uygulanmasında karşılaşılan önemli bir zorluktur. Özellikle ağır suçlarda toplumun cezalandırıcı adalet beklentisi, hükümlülerin salıverilme imkanlarına yönelik direnci artırabilmektedir.

B. Farklılıklar

1. Asgari İnfaz Süreleri ve Uygulamada Katılık

Almanya ve Fransa’da ömür boyu hapis alan hükümlü, ortalama 15-22 yıl gibi bir asgari süre sonrasında tahliye için başvuru yapabilir. Türkiye’de ağırlaştırılmış müebbet hapis alan bir hükümlü, en az 30 yıl cezaevinde kalmak zorundadır (CGTİHK m. 107). Bu süre, Avrupa ortalamasına göre daha uzundur. Bazı suç tiplerinde (örneğin kamuoyunda “ağırlaştırılmış müebbet” ve “terör suçları” şeklinde anılan) fiilen koşullu salıverme umudu çok zayıftır.

Türkiye'deki asgari infaz sürelerinin Avrupa ülkelerine kıyasla daha uzun olması, umut hakkının daha geç bir aşamada gündeme gelmesi anlamına gelmektedir. Özellikle ağırlaştırılmış müebbet ve terör suçlarında koşullu salıverilme ihtimalinin fiilen çok düşük olması, AİHM standartlarıyla uyumsuzluk riski taşımaktadır.

2. Tecrit (İnfaz Rejimi) Uygulamaları

Türkiye’de ağırlaştırılmış müebbet alan hükümlüler bazen tek kişilik hücrelerde uzun süre tutulabilmekte ve infaz rejimi çok katı olabilmektedir. Bu durum, AİHM tarafından Türkiye aleyhine açılan davalarda sıkça eleştirilmiştir.¹¹² Türkiye’deki ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasının infaz rejiminde uzun süreli tek kişilik hücre uygulamaları, hükümlülerin sosyal etkileşimini kısıtlayarak psikolojik sağlıklarını olumsuz etkileyebilir ve umut hakkının anlamını zedeleyebilir. AİHM’nin bu konudaki eleştirileri dikkate alınarak infaz rejimlerinin insan onuruna daha uygun hale getirilmesi önemlidir.

Avrupa ülkelerinde uzun süreli tecrit uygulamaları mümkün olsa da Anayasa Mahkemesi veya benzeri yargı organları (örneğin Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, Fransa’da Anayasa Konseyi) bu tecrit sürelerini sınırlandıracak kararlar vermiştir.¹¹³ Türkiye’de de Anayasa Mahkemesi bireysel başvurularda bu konuyu ele alsa da uygulamadaki katılık tam olarak giderilememiştir.¹¹⁴

Avrupa ülkelerindeki anayasal ve yüksek yargısal denetim mekanizmaları, uzun süreli tecrit uygulamalarının sınırlandırılması ve hükümlülerin temel haklarının korunması konusunda daha etkin bir rol oynamaktadır. Türkiye’de de Anayasa Mahkemesi’nin bu konudaki içtihatlarının uygulamaya daha güçlü bir şekilde yansması gerekmektedir.

¹¹² Kaytan v. Turkey; Gurban ve. Turkey.

¹¹³ Haidn v. Germany.

¹¹⁴ Abdulsalam Tatal ve Diğerleri Kararı.

3. Koşullu Salıverilme Karar Mercii ve Süreçlerin Objektifliği

Avrupa ülkelerinde örneğin Birleşik Krallık'ta “Parole Board”, Almanya'da “Mahkeme” (veya infaz yargıcı) koşullu salıverilme talebini değerlendirir ve karar verirken oldukça detaylı raporlar ve psikolojik değerlendirmeler kullanır.

Türkiye’de ise infaz hâkimliği sisteminde de benzer bir prosedür öngörülse de cezaevi yönetiminin hazırladığı “iyi hâl raporları” ve disiplin kayıtları çoğunlukla belirleyici olur. Özellikle katı suç tiplerinde, hükümlünün salıverilme ihtimali hayli düşük kalmaktadır. Yargısal denetimin objektif ölçütler yerine çoğu zaman “güvenlik endişesi” veya “kamuoyu algısı” ile şekillendiği iddia edilir¹¹⁵

Türkiye'deki koşullu salıverilme süreçlerinde cezaevi yönetiminin raporlarının ağırlıklı olması ve yargısal denetimde objektif kriterlerin yeterince belirleyici olmaması, umut hakkının adil bir şekilde uygulanması önünde bir engel teşkil edebilir. Karar süreçlerinde bağımsız uzman raporlarına ve hükümlünün topluma yeniden kazandırılma potansiyeline daha fazla odaklanılması önemlidir.

4. Anayasal ve Yüksek Yargısal Denetim Mekanizmaları

Almanya’da Federal Anayasa Mahkemesi, ömür boyu hapis cezalarında insan onuru ve ıslah ilkesini ön plana çıkaran güçlü bir içtihat geliştirmiştir.¹¹⁶ Türkiye’de Anayasa Mahkemesi, bireysel başvurular yoluyla son yıllarda umut hakkına dair bazı ilkeler ortaya koymuştur.¹¹⁷ Ancak Almanya’ninkine benzer “net ve kararlı” bir içtihat henüz kurumsallaşmış değildir.

¹¹⁵ Kıldıl, s. 39-78.

¹¹⁶ Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, K. 45, 187, 21.06.1977; Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, K. 72, 105, 24.04.1986.

¹¹⁷ Burak Çileli Kararı; Abdulselam Tural ve Diğerleri Kararı.

Türkiye Anayasa Mahkemesi'nin umut hakkına ilişkin ilkeleri benimsemesi olumlu bir gelişme olmakla birlikte, bu ilkelerin alt mahkemeler tarafından yeknesak bir şekilde uygulanması ve infaz hukukunun genelinde daha belirleyici hale gelmesi gerekmektedir.

Fransa ve İtalya'da Anayasal konsey veya mahkemeler, AİHM kararlarını gözeterek düzenleyici yorumlar yapar. Türkiye'de de AİHM kararları gözetilmektedir; ancak mevzuatta sık değişiklikler yapılmakla birlikte, uygulamada tam uyum sağlanması zaman alabilmektedir.

Türkiye'nin AİHM kararlarını dikkate alması önemlidir; ancak mevzuat değişikliklerinin uygulamaya tam olarak yansması ve infaz hukukunun uluslararası standartlarla bütünleşmesi için daha kararlı adımlar atılması gerekmektedir.

5. Terör ve Örgütlü Suçlar Kapsamında Umut Hakkının Sınırı

İtalya ve İspanya'da özel infaz rejimleri olsa da AİHM baskısıyla “tamamen umutsuzluk” yaratan hükümler revize edilmiştir.¹¹⁸ Türkiye'de Terörle Mücadele Kanunu kapsamına giren suçlarda infaz süreleri daha katı olup, hükümlülerin koşullu salıverilme veya denetimli serbestlik ihtimali çok düşük kalmaktadır. AİHM, Türkiye'deki bu katı rejimi bazı davalarda eleştirmiş, ancak henüz kapsamlı bir reform hayata geçirilmemiştir.

Türkiye'de terörle mücadele kapsamındaki suçlara uygulanan katı infaz rejimi, umut hakkının en ciddi şekilde sınırlandırıldığı alanlardan biridir. AİHM'nin bu konudaki eleştirileri dikkate alınarak, kamu güvenliği ile insan hakları arasındaki dengenin daha adil bir şekilde kurulması gerekmektedir.

¹¹⁸ Günebakan, s. 50.

III. DEĞERLENDİRME

Türkiye’de umut hakkı, kanun ve yönetmelikler düzeyinde kısmen tanınmakla birlikte, uygulamada birçok engel ve sınırlılık söz konusudur. Oysa Almanya, Fransa ve Birleşik Krallık gibi ülkelerin deneyimi, ceza infazında “umutsuzluğa mahkûm etme” yaklaşımının hem uluslararası standartlarla hem de insan onuru ilkesiyle çeliştiğini göstermektedir.¹¹⁹

Karşılaştırmalı analiz, umut hakkının ve infaz hukukunun Türkiye’deki durumunun Avrupa ülkelerindeki yaklaşımlarla hem benzerlik hem de önemli farklılıklar taşıdığını ortaya koymaktadır. Avrupa’da, AİHM içtihatlarının yönlendirmesiyle “umutsuzluğa mahkûm etmemek” prensibi giderek daha fazla kabul görmektedir. Almanya, Birleşik Krallık, Fransa, İtalya ve İspanya örneklerinde, her ne kadar kamu güvenliği ve ağır suçlarla mücadele gerekçeleri ön planda olsa da, hükümlülerin uzun vadede koşullu salıverilme veya gözden geçirme başvurusunda bulunabilmesi hukukun ve insan onurunun bir gereği olarak değerlendirilmektedir.

Türkiye ise 5275 sayılı Kanun kapsamında koşullu salıverilme ve denetimli serbestlik gibi kurumları barındırsa da özellikle ağırlaştırılmış müebbet ve terör suçları gibi alanlarda fiilen çok katı düzenlemelere sahiptir. 30 yıl gibi uzun süreli asgari infaz süresi, hükümlünün cezaevinde rehabilitasyon ve ıslah çabalarına dair motivasyonunu zayıflatabilecek niteliktedir. Üstelik cezaevlerinde tecrit uygulamaları, psikolojik desteğin kısıtlı olması ve iyi hâl değerlendirmelerinde subjektif kriterlerin ağır basması, umut hakkının etkin işleyişine engel oluşturmaktadır.

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi’nin kararları, Birleşik Krallık’ta *Vinter* sonrasında yapılan reformlar, Fransa’nın “libération conditionnelle” mekanizması ve İtalya’nın “ergastolo ostativo” sisteminde AİHM baskısıyla yaptığı değişiklikler, Türkiye’ye kıyasla daha esnek ve “insan onurunu koruyucu” bir infaz rejimini hedeflediklerini göstermektedir (Günebakan, 2018). Bu ülkeler de kendi içlerinde

¹¹⁹ Vinter and Others v. United Kingdom.

eleştirilse de “tamamen umutsuz” bir infazı kabul etmemekte, her hükümlüye bir “gözden geçirilme” imkânı tanınmasını prensip olarak benimsemektedir.¹²⁰

Türkiye’nin ulusal güvenlik ve kamu düzeni gerekçeleriyle geliştirdiği ağırlaştırılmış müebbet hapis uygulamasında, AİHM içtihatlarına uyumluluğu artırıcı reformlar yapması yerinde olacaktır.¹²¹ Bu reformlar, gerek Anayasa Mahkemesi’nin bireysel başvurularda vurguladığı “insan onuruna uygun infaz” kriterinin somutlaşmasını sağlayacak, gerekse uluslararası alanda Türkiye’nin pozisyonunu güçlendirecektir.

Sonuç olarak, karşılaştırmalı analiz net bir gerçeğe işaret etmektedir: Umut hakkı, modern ve insan odaklı bir ceza hukukunun vazgeçilmez unsurudur. Hem Avrupa ülkeleri hem de Türkiye, AİHM’nin “mutlak surette umutsuzluğa terk etme”yi reddeden yaklaşımıyla yüzleşmek durumundadır. Bu bağlamda, hukuk sistemlerinin cezaevinde bulunan kişilere sağladığı rehabilitasyon imkânları, makul tahliye süreleri ve objektif değerlendirme usulleri, toplumun adalet ve güvenlik talepleri ile insan haklarına saygıyı birleştiren optimal düzeni kurmak açısından büyük önem taşımaktadır. Türkiye’nin de bu evrensel ilkeler ışığında, infaz hukukunu sürekli gözden geçirmesi ve güncellemesi hem ulusal hem de uluslararası bağlamda kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak görünmektedir.

¹²⁰ Hutchinson v. United Kingdom.

¹²¹ Kaytan v. Turkey; Gurban v. Turkey.

ALTINCI BÖLÜM

UMUT HAKKININ VE İNFAZ HUKUKUNUN GÜÇLENDİRİLMESİ İÇİN ÖNERİLER

Türkiye’de infaz hukuku ve umut hakkı arasında zaman içinde gelişen ancak uygulamada çeşitli aksaklıklarla karşılaşan bir ilişki mevcuttur. Hem ulusal hem de uluslararası yargı organları (özellikle AİHM) ve insan hakları kurumları, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezalarının infazında hükümlülerin “gerçekçi bir tahliye umudu”na sahip olması gerektiğini pek çok defa vurgulamıştır.¹²² Bu bölümde, Türkiye’de mevcut yasal düzenlemelerin nasıl iyileştirilebileceği ve umut hakkını güçlendirmek adına sivil toplum kuruluşlarının oynayabileceği kritik roller ele alınacaktır. Aynı zamanda, Avrupa’daki iyi örnekler ve uluslararası standartlar da ışık tutarak somut önerilere yer verilecektir.

I. MEVCUT YASAL DÜZENLEMELERİN İYİLEŞTİRİLMESİ

Türkiye’de infaz hukukunun temel çerçevesini 5275 sayılı Ceza ve Güvenlik Tedbirlerinin İnfazı Hakkında Kanun (CGTİK) oluşturmaktadır. Bu kanun, koşullu salıverilme, denetimli serbestlik ve diğer infaz usullerine ilişkin esasları belirlemektedir. Ağırlaştırılmış müebbet gibi uzun süreli cezalarla ilgili olarak, hükümlülerin ıslahı ve topluma kazandırılması amacının öne çıkartılması adına bazı yasal düzenlemelere ihtiyaç duyulduğu açıktır. Aşağıdaki öneriler, bu kapsamda yapılabilecek yasal ve yapısal reformlara ilişkin başlıkları detaylandırmaktadır.

A. Ağırlaştırılmış Müebbet ve Diğer Uzun Süreli Cezalarda Asgari İnfaz Sürelerinin Gözden Geçirilmesi

Mevcut kanun uyarınca ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasına çarptırılanlar, 30 yıl boyunca cezaevinde kalmak zorundadır (CGTİK m. 107). Avrupa ortalamasına göre

¹²² Vinter and Others v. United Kingdom; Gurban v. Turkey.

oldukça yüksek kabul edilen bu sürenin, 20-25 yıl arası bir düzeye çekilmesi önerilmektedir. Çünkü bu kadar uzun bir süre, hükümlünün cezaevinde motive edici bir “umudu” geliştirmesini güçleştirmekte, rehabilitasyon çabalarını zayıflatmaktadır. Bu indirimin kademeli olarak uygulanması ve suçun niteliği, işleniş biçimi, mağdur üzerindeki etkisi gibi faktörlerin de dikkate alınması adil bir denge sağlayabilir.

Ağırlaştırılmış müebbet hapis cezası dâhil olmak üzere ömür boyu cezaların her 5 veya 10 yılda bir değerlendirmeye tabi tutulmasını öngören yasal düzenlemeler yapılabilir. Bu mekanizma, hükümlünün davranışları, topluma yeniden kazandırılma potansiyeli ve pişmanlık derecesi gibi faktörleri objektif kriterlerle inceleyerek şartlı salıverme ihtimalini sürekli gözden geçirecektir. Almanya ve Birleşik Krallık'taki periyodik gözden geçirme sistemleri incelenerek, Türkiye'ye özgü bir model geliştirilebilir. Bu değerlendirmelerde, infaz hakimlerinin yanı sıra bağımsız uzmanların (psikolog, sosyal hizmet uzmanı, kriminolog) görüşleri de belirleyici olmalıdır.

B. Koşullu Salıverilme ve Denetimli Serbestlik Uygulamalarında Nesnel Kriterlerin Güçlendirilmesi

Mevcut sistemde, cezaevi idarelerinin hazırladığı raporlar koşullu salıverilme açısından kritik rol oynamaktadır. Ancak bu raporların hangi objektif esaslara göre hazırlandığı, ne derece denetlendiği sıklıkla tartışma konusudur. Bu nedenle, iyi hâl değerlendirmelerinde açık ve somut kriterlerin (eğitim programlarına katılım, disiplin cezalarının niteliği, mesleki kurslar, psikososyal iyileşme raporları vb.) kullanılması tavsiye edilmektedir. İyi hâl kavramının daha şeffaf ve ölçülebilir hale getirilmesi, keyfiliği azaltacak ve hükümlülerin hukuki öngörülebilirliğini artıracaktır.

Özellikle ağır cezalı hükümlülerde, iyi hâl raporlarının sadece cezaevi yönetimi tarafından değil, bağımsız psikologlar, sosyal hizmet uzmanları ve akademisyenlerin de dâhil olduğu gözlemci komisyonlarca hazırlanması önerilebilir. Bu yaklaşım, değerlendirmelerin keyfilik iddiasından uzaklaşmasını sağlayacak, hukuk güvencesini artıracaktır. Bu komisyonların düzenli olarak cezaevlerini ziyaret etmesi ve

hükümlülerle birebir görüşmeler yapması, daha kapsamlı ve objektif değerlendirmeler yapılmasını sağlayabilir.

Koşullu salıverme taleplerinin reddi durumunda hükümlülerin itiraz mekanizmalarının güçlendirilmesi gereklidir. İnfaz hâkimliğinin kararına karşı üst mahkemeye veya bağımsız bir kurula başvurulabilme hakkının açıkça ve kolay erişilebilir şekilde düzenlenmesi, umut hakkının yargısal güvencesini arttıracaktır. İtiraz süreçlerinde hükümlülerin hukuki yardım alabilmesi ve kararların gerekçelerinin detaylı olarak açıklanması, yargısal denetimin etkinliğini arttıracaktır.

C. Terör ve Örgütlü Suçlar İçin Özel İnfaz Rejimlerinin Gözden Geçirilmesi

Terör suçlarında ve örgütlü suçlarda ağırlaştırılmış müebbet cezasının infazında çok katı kurallar uygulanmakta, hükümlünün şartlı salıverilme ihtimali büyük oranda ortadan kalkabilmektedir. Bu alan, toplumsal güvenlik kaygılarıyla “insan onuruna saygı”nın çeliştiği en kritik noktadır. Mevzuatta yapılacak değişikliklerle, hükümlünün rehabilitasyon ve pişmanlık ihtimalini tamamen dışlamayan, ancak kamu güvenliğini de gözetecek yöntem geliştirilmesi mümkündür.

Bu suç kategorilerinde dahi, belirli bir uzun sürenin ardından (örneğin 35-40 yıl), hükümlünün durumunun özel olarak değerlendirilmesini sağlayacak mekanizmalar oluşturulabilir. Bu değerlendirmelerde, hükümlünün örgütten ayrılma iradesi, pişmanlığı, topluma kazandırılma potansiyeli gibi unsurlar titizlikle incelenmelidir.

Cezaevinden erken salıverilen terör hükümlüleri üzerinde, denetimli serbestlik kurumunun gelişmiş bir versiyonuyla elektronik izleme, sık kontroller veya psiko-sosyal destek hizmetleri uygulanabilir.¹²³ Bu sayede, kamu güvenliği riski minimize edilirken, umut hakkı da fiilen hayata geçirilebilir. Denetimli serbestlik tedbirlerinin süresi ve yoğunluğu, hükümlünün risk değerlendirmesine göre belirlenmeli ve bu süreçte rehberlik ve destek hizmetleri de sunulmalıdır.

¹²³ Umudum, s. 50.

D. Tecrit Uygulamalarının Hafifletilmesi ve Hücre Şartlarının İyileştirilmesi

Ağırlaştırılmış müebbet hapis alan hükümlülerin seneler boyunca tek başlarına hücrede kalmaları hem fiziksel hem de psikolojik açıdan onarılması zor zararlar doğurmaktadır. Bu husus, AİHM tarafından da sıkça eleştirilmiştir.¹²⁴ Tecrit rejimi, ancak belirli süreler ve koşullar altında uygulanmalı, mümkün olan en kısa zamanda hükümlülerin sosyal etkileşime geçebilecekleri ortak alanların devreye sokulması sağlanmalıdır. Tecritin süresi ve gerekçeleri açıkça yasal düzenlemelerde belirtilmeli ve bu uygulamaya karşı etkili itiraz mekanizmaları oluşturulmalıdır.

Hücre uygulaması zorluklarının hafifletilmesi için, hükümlülerin eğitim, mesleki kurslar ve rehabilitasyon etkinliklerine katılımı kolaylaştırılmalıdır. Bunun için cezaevi fiziki koşulları gözden geçirilmeli, personelin eğitimi ve sayısı artırılmalıdır. Cezaevlerinde psikolog, sosyal hizmet uzmanı, pedagog gibi uzman personelin sayısının artırılması ve hükümlülere yönelik bireysel ve grup terapileri, sosyal beceri eğitimleri gibi programların yaygınlaştırılması önemlidir.

E. Normlar Arası Uyum ve Anayasal Denetimin Güçlendirilmesi

Umut hakkına ilişkin AİHM'in *Vinter*, *Kafkaris*, *Kaytan*, *Gurban* gibi davalarda belirlediği standartlara tam uyum sağlamak, yasal reformların öncelikli hedefi olmalıdır. Ayrıca Anayasa Mahkemesi kararlarında belirtilen “insan onuruna uygun infaz” ve “gözden geçirilme” ilkelerinin yasal mevzuata ve uygulamaya yansıtılması gerekir. Uyum sürecinde, ilgili mevzuatın AİHM ve Anayasa Mahkemesi kararları doğrultusunda detaylı bir şekilde incelenmesi ve gerekli değişikliklerin yapılması önemlidir.

Türkiye’de infaz hukukunu düzenleyen kanunlarda sık ve öngörülmesi güç değişiklikler yapılması, uygulayıcılar ve hükümlüler açısından hukuki belirsizlik yaratmaktadır.

¹²⁴ *Gurban v. Turkey*.

Yasal değişikliklerin katılımcı bir süreçle (STK'lar, uzmanlar, akademisyenler vb.) hazırlanması, istikrar ve şeffaflığı destekleyecektir. İnfaz hukuku alanındaki yasal değişiklikler yapılmadan önce, ilgili tüm paydaşların görüşlerinin alınması ve değişikliklerin gerekçelerinin kamuoyu ile şeffaf bir şekilde paylaşılması önemlidir.

F. Umut Hakkının Yaygınlaştırılması ve İnfaz Süreçlerinin İyileştirilmesi İçin Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü

Cezaevi ortamının iyileştirilmesi, hükümlülerin toplumla bağının korunması ve insan hakları ihlallerinin önlenmesi gibi konular, sadece devlet kurumlarına bırakılmayacak kadar kapsamlıdır. Bu nedenle, sivil toplum kuruluşları (STK'lar), meslek odaları, barolar, gönüllü dernekler ve akademik çevrelerin katılımı, infaz hukukundaki reformların sürdürülebilirliği ve umut hakkının somut biçimde uygulanabilmesi açısından kritik önem taşır. Aşağıda, STK'ların spesifik alanlardaki katkıları detaylandırılmaktadır.

G. Hukuki Destek ve İzleme Faaliyetleri

STK'ların, cezaevlerindeki koşulları, hükümlülerin hak ihlallerini ve rehabilitasyon programlarının işleyişini izlemek üzere periyodik ziyaretler yapabilmesi, şeffaflığı artırıcı etkide bulunur. Bu ziyaretler sonucunda hazırlanan raporlar hem ulusal kamuoyuna hem de uluslararası örgütlere sunularak farkındalık yaratılabilir. STK'ların cezaevi ziyaretleri için gerekli yasal izinlerin kolaylaştırılması ve bu kuruluşların bağımsızlıklarının ve tarafsızlıklarının güvence altına alınması önemlidir.

Mahkûmların koşullu salıverilme talebi, denetimli serbestlik başvurusu veya hak ihlallerine karşı itiraz süreçlerinde STK'lar ücretsiz veya düşük maliyetli hukuki danışmanlık sağlayabilir. Bu, hükümlülerin hak arama yollarını aktif biçimde kullanmalarını destekler, olası usul hatalarının önüne geçer. Barolar ve hukuk fakülteleriyle iş birliği içinde hükümlülere yönelik hukuki destek ağları oluşturulması faydalı olacaktır.

H. Eğitim, Rehabilitasyon ve Psikososyal Destek Programları

Sivil toplum girişimleri, cezaevlerinde meslek edindirme kursları, atölye çalışmaları, uzaktan eğitim gibi projeler düzenleyebilir. Örneğin, bir STK, bilgisayar eğitimi veya el sanatları kursları düzenleyerek hükümlülerin tahliye sonrası topluma adaptasyonunu kolaylaştırabilir.¹²⁵ Bu projelerin işgücü piyasasının ihtiyaçlarına uygun olarak çeşitlendirilmesi ve hükümlülerin ilgi ve yeteneklerine göre yönlendirilmesi önemlidir.

Cezaevindeki hükümlülerin duygusal ve ruhsal ihtiyaçları, devletin mevcut personel kapasitesiyle tam olarak karşılanamayabilir. STK'lar, psikolog veya sosyal hizmet uzmanlarıyla işbirliği yaparak bireysel ya da grup terapileri düzenleyebilir. Bu çalışmalar, hükümlülerin yeniden suç işleme riskini azaltırken umut hakkının fiilen yaşanmasına da katkı sunar. STK'ların psikolojik destek programlarının cezaevi idareleriyle koordineli bir şekilde yürütülmesi ve bu programlara katılımın teşvik edilmesi önemlidir.

Hükümlü yakınlarının cezaevi ziyaretleri, ekonomik güçlükleri ve sosyal izolasyonu, STK'ların aktif desteğiyle hafifletilebilir. Aileyi güçlendirme programları, hükümlülerin tahliye sonrası yeniden uyum sürecinde de önemli bir köprü vazifesi görür. Aile destek programları, sadece maddi yardımla sınırlı kalmamalı, aynı zamanda psikolojik danışmanlık ve sosyal destek hizmetlerini de içermelidir.

İ. Toplumsal Farkındalık ve Kamuoyu Desteği

Umut hakkının sadece bir “suçluyu koruma” mekanizması değil, aynı zamanda toplumun güvenliği ve adalet algısı için de fayda sağlayan bir prensip olduğu kamuoyuna anlatılmalıdır.¹²⁶ STK'lar, medya kampanyaları ve eğitim programlarıyla bu bilinci yaygınlaştırabilir. Medya ile iş birliği içinde, umut hakkının ve rehabilitasyonun

¹²⁵ Maden, s. 203.

¹²⁶ Nuhoğlu, s. 79.

önemini vurgulayan bilgilendirici içerikler hazırlanması ve kamuoyuna sunulması önemlidir.

Ağır suçları işleyen kişilerin hiçbir şekilde topluma dönmemesi gerektiği gibi katı bir düşünce, genelde medya ve toplumsal öfke üzerinden şekillenir.¹²⁷ STK'lar, suçun nedenleri, rehabilitasyonun önemi ve ikinci bir şansın toplumsal masrafları nasıl azaltılabileceği konusunda bilimsel veriler paylaşarak bu önyargıları hafifletebilir. Toplumsal önyargıları gidermeye yönelik uzun vadeli ve çok yönlü stratejiler geliştirilmesi, eğitim ve bilinçlendirme faaliyetlerine ağırlık verilmesi önemlidir.

J. Uluslararası İşbirliği ve Fon Kaynakları

Avrupa Birliği'nin ve farklı uluslararası kuruluşların cezaevlerinin iyileştirilmesi, insan hakları ve demokrasi odaklı projeleri için fon sağladığı bilinmektedir. STK'lar bu fonlara başvurarak, cezaevlerinde rehberlik, eğitim veya istihdam projeleri yürütebilirler. STK'ların uluslararası fon kaynaklarına erişimini kolaylaştıracak mekanizmalar oluşturulmalı ve bu kuruluşların proje geliştirme ve yönetme kapasiteleri desteklenmelidir.

Avrupa'daki benzer STK'lar veya kurumsal yapılarla iletişime geçmek, farklı ülkelerdeki “iyi uygulama” örneklerinin Türkiye'ye uyarlanmasında yol gösterici olabilir. Karşılıklı tecrübe paylaşımı gerek mevzuat gerekse uygulama düzeyinde kaliteli projeler üretilmesine yardımcı olacaktır. Uluslararası STK'larla ortak projeler geliştirilmesi ve bilgi alışverişinde bulunulması, Türkiye'deki infaz sisteminin iyileştirilmesi için önemli bir fırsat sunmaktadır.

II. DEĞERLENDİRME

Umut hakkının etkin bir şekilde korunması ve infaz hukukunun insani, çağdaş ve verimli bir yapıya kavuşturulması, çok boyutlu reformları gerektirir. Bu reformların bir

¹²⁷ Kıldıl, s. 39-78.

ayağı, yasaların gözden geçirilmesi ve uzun süreli hapis cezalarına gerçekçi bir tahliye imkânı tanınması; diğer ayağı ise toplumsal farkındalık, sivil toplum katılımı ve kamuoyu desteğidir.

Mevcut yasal düzenlemelerin iyileştirilmesi noktasında öncelikle ağırlaştırılmış müebbet başta olmak üzere katı infaz rejimlerinin gözden geçirilmesi, iyi hâl raporlarının objektif kriterlerle güçlendirilmesi ve tecrit uygulamasının sınırlandırılması gibi adımlar öne çıkmaktadır. Bu doğrultuda, AİHM ve Anayasa Mahkemesi kararlarının açıkça ortaya koyduğu “gözden geçirilebilirlik” ilkesine tam uyum sağlamak kritik önem taşır.

Diğer yandan, sivil toplum kuruluşlarının rolü, hukuksal destek sunmaktan eğitim ve rehabilitasyon projelerine kadar geniş bir yelpazede anlam kazanır. STK’lar, cezaevlerinde düzenledikleri çeşitli programlarla hem hükümlülerin topluma yeniden kazandırılma sürecine katkı sağlar hem de umut hakkının pratikte gerçeğe dönüşmesini kolaylaştırır. Kamuoyunun bilinçlendirilmesi, siyasi irade üzerindeki “cezalandırma isteğine” dayalı baskının azalması ve ailelerin desteklenmesi konularında da sivil toplum kuruluşları köprü işlevi görebilir.

Sonuç olarak, umut hakkının ve infaz hukukunun güçlendirilmesi; insan haklarına saygı, toplumsal refah ve suçla mücadele arasında dengeli bir yaklaşımın benimsenmesini zorunlu kılar. Umut hakkını savunan politikaların, insan onuruyla bağdaşmayan ağır veya “umutsuz” ceza infaz rejimlerini iyileştirme potansiyeli yüksektir. Bu da yalnızca hükümlülerin değil, toplumun bütününe yararlıdır. Zira adil ve rehabilitasyon odaklı bir ceza sistemi, suçluya ikinci bir şans tanıırken, toplumsal bütünlüğü ve refahı da güçlendiren yapısal kazanımlar sunar.

Çağdaş ceza hukukunun temel hedeflerinden biri, suç işleyen bireyi yalnızca cezalandırmakla kalmayıp onu topluma yeniden kazandırmaktır. Tarihsel süreç içerisinde, hapis cezası farklı amaçlar ve şekillerle uygulanmış; ancak modern döneme gelindiğinde, “rehabilitasyon” ve “insan onuru” kavramları ceza infazının merkezine

yerleşmeye başlamıştır. Bu bağlamda, umut hakkı, hükümlüye bir gün yeniden özgürlüğe kavuşabilme ihtimalini sunarak cezaevinde geçen süreci hem hukuki hem de insani açıdan daha kabul edilebilir kılan bir prensip hâline gelmiştir.

Türkiye’de umut hakkı konusunda son yıllarda giderek artan bir farkındalık ve hukuki tartışma mevcuttur. Bu tezde, öncelikle umut hakkının kavramsal ve hukuki çerçevesi ele alınmış, uluslararası hukukta ve Türkiye’deki infaz hukukunda bu hakkın nasıl düzenlendiği ve uygulandığı incelenmiştir. Ardından, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararlarının etkisiyle şekillenen “gözden geçirilebilirlik” standardının Türkiye hukuk sistemiyle uyumu değerlendirilmiş, infaz rejimindeki sorunlar ve çözüm önerileri ortaya konmuştur. Ayrıca, sosyal ve psikolojik boyutlara değinilerek, umut hakkının toplumsal refah ve hükümlülerin ruh sağlığı açısından taşıdığı önem vurgulanmıştır. Son olarak, karşılaştırmalı analiz yapılarak Türkiye’deki infaz rejimi, Almanya, Fransa, Birleşik Krallık, İtalya ve İspanya gibi Avrupa ülkelerinin uygulamalarıyla karşılaştırılmış ve benzerlikler ile farklılıklar ortaya konmuştur.

Aşağıda, tüm bu bölümlerde elde edilen genel bulgular özetlenecek ve Türkiye’de umut hakkının geleceğine dair potansiyel gelişim alanlarına yer verilecektir

SONUÇ

Umut hakkı, günümüzde ceza ve infaz hukukunun yalnızca teknik bir kavramı olmaktan çıkıp, insan onurunu merkeze alan adil ceza sistemlerinin temel yapı taşlarından biri olarak kabul edilmektedir. AİHM'nin içtihatlarında ve pek çok Avrupa ülkesinin mevzuatında, ağırlaştırılmış müebbet veya ömür boyu hapis gibi cezaların “mutlak umutsuzluk” içermeyecek şekilde düzenlenmesi, cezaevindeki hükümlünün rehabilitasyon umudunu korumak bakımından zorunlu görülmektedir.

Türkiye’de ise 5275 sayılı Kanun ve ilgili mevzuat, koşullu salıverilme ve denetimli serbestlik kurumlarını düzenlese de terör suçları ve ağırlaştırılmış müebbet gibi alanlarda uygulanan katı infaz rejimleri, AİHM standartlarıyla tam anlamıyla örtüşmeyebilmektedir. Ayrıca, cezaevlerindeki fiziksel koşullar, tecrit uygulamaları, iyi hâl değerlendirmelerinin subjektifliği gibi meseleler, umut hakkının pratiğe geçmesini engelleyici faktörler olarak öne çıkmaktadır.

Bütün bu sorunların çözümü için, yasal düzenlemelerin *insan onuru* ve *rehabilitasyon* ekseninde güncellenmesi kadar, uygulamadaki sıkıntıların da giderilmesi zorunludur. Bunun için; uzun süreli hapis cezalarının asgari infaz sürelerinde makul bir seviye yakalamak, tecrit rejimini sınırlandırarak hükümlülerin sosyal ve psikolojik ihtiyaçlarını gözetmek, koşullu salıverilme sürecinde nesnel kriterleri belirleyerek yargısal denetimi güçlendirmek, sivil toplum kuruluşlarını ve akademik çevreleri sürece aktif şekilde dâhil etmek, medya ve kamuoyunda bilinçlendirme çalışmalarıyla umutsuzluk yerine onarım ve yeniden kazandırma fikrini vurgulamak gerekir.

Bunlar hayata geçirildiğinde, umut hakkı yalnızca metinde var olan bir ilke olmaktan çıkarak, infaz hukukunun insani ve yapıcı yüzünü tüm süreçlerde temsil eden bir “güvence” hâline gelecektir. Böylece hükümlülerin cezaevinde geçirdikleri zaman, topluma yeniden kazandırma amacına daha fazla hizmet edecek; toplumsal barış ve güvenlik de uzun vadede güçlenecektir.

Sonuç olarak, Türkiye’de infaz hukuku ve umut hakkı, ulusal güvenlik kaygılarıyla insan hakları standartlarını uzlaştırma çabası içinde önemli bir evrim geçirmektedir. Bu evrim sürecinde, AİHM’in “mutlak umutsuzluğu” reddeden yaklaşımları ve Anayasa Mahkemesi’nin bireysel başvuru kararları temel rehber olarak kullanılmalđ; yasama organđ, yargđ birimleri, cezaevi idareleri ve sivil toplum arasındaki diyalog geliştirilerek kapsamlđ ve sürdürülebilir reformlar hayata geçirilmelidir. Umut hakkının geleceği, cezanın temel ilkeleriyle insan onurunun somut biçimde uzlaştırılabildiği bir infaz sistemi inşa etme çabasında saklıdır. Bu da ancak toplumun ve hukukun tüm paydaşlarının kararlı iş birliğiyle mümkün olacaktır.

KAYNAKÇA

Sinan Altunç, “7242 Sayılı Kanunda Yer Alan İnfaz Hakimliği İle İlgili Düzenlemelerin Değerlendirilmesi”, TCHD Raporu 2020, s. 30-42.

Kahan Onur Arslan, “İnsan Onuru Kavramı ve Koruma Tedbirleri Bağlamında Temel Bir İlke Olarak İnsan Korunması”, TBB Dergisi, Sayı: 120, 2015, s. 155-172.

Mehmet Emin Artuk / Ahmet Gökçen vd., Ceza Hukuku Genel Hükümler, Adalet Yayınevi, İstanbul 2024.

Mehmet Emin Artuk / Mehmet Emin Alşahin, “Hapis Cezalarının ve Cezaevlerinin Tarihi Gelişimi” Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi (Prof. Dr. Mehmet Akif Aydın’a Armağan Özel Sayısı), Cilt: 21, Sayı: 2, İstanbul 2015, s. 145-185.

Mustafa Avcı, “Hukuk Tarihimizde Hürriyeti Bağlayıcı Cezalar – I (Hapis Cezası)” Zirve Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 2, 2013, s. 201-221.

Cesare Beccaria, Suçlar ve Cezalar Hakkında, (Çev.: Sami Selçuk), İmge Kitabevi Yayınları, İstanbul 2004.

Sibel Can, “Türk Hukukunda Af Kurumu”, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 65, Sayı: 4, 2016, s. 1291-1312.

Cansu Cansu, Umut Hakkı, KTO Karatay Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü Hukuk Yüksek Lisans Programı, Konya 2023 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Serkan Cengiz, “AİHM Kararlarının İç Hukuka Etkisi”, TBB Dergisi, Sayı: 79, 2008, s. 334-350.

Kerim Çakır, “Hapis Cezasının Koşullu Salıverilme Uygulanarak İnfazı”. MÜHF-HAD, Cilt: 26, Sayı: 2, 2020, s. 669-698.

Michel Foucault, Hapishanenin Doğuşu, (Çev.: Mehmet Ali Kılıçbay), İmge Kitabevi, Ankara 2019.

Mehmet Semih Gemalmaz, Türkiye’de Ölüm Cezası (1920-2000) Cilt: 1, Seçkin Yayıncılık, İstanbul 2001.

Hakan Gündüz, “Koşullu Salıverilme Kararının Geri Alınması”, Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 16, Sayı: 2, 2021, s.289-420.

Mustafa Günebakan, AİHM Kararları Işığında Umut Hakkı, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı, Gaziantep 2018 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Birden Güngören, “Hegel’in Ceza Teorisi: Suçlunun İade-i İtibarı”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 2, Sayı: 70, 2010/1, s. 989-1003.

Kayıhan İçel / Süheyl Donay, Karşılaştırmalı ve Uygulamalı Ceza Hukuku 1. Kitap: Genel Kısım, 2014.

Fahrettin Kıdıl, “Cezalandırmanın Amacı ve “Umut Hakkı” Bağlamında Koşullu Salıverilme Yasaları”, TBB Dergisi, Sayı: 138, 2018, s. 39-78.

Mehmet Maden, Hapis Cezasına Seçenek Yaptırımlar, Seçkin Yayıncılık, Ankara 2020.

Ahmet Mumcu / Elif Küzeci, İnsan Hakları ve Kamu Özgürlükleri, Turhan Kitabevi, Ankara 2019.

Ayşe Nuhoğlu, “Tecrit Kurumuna Gönderme Tedbiri”, Adalet Dergisi, Sayı: 65, 2020, s. 73-97.

Mehmet Öncü, “Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin 3. Maddesi ve İndirimsiz Müebbet Hapis Cezaları”, TBB Dergisi, Sayı: 115, 2014, s. 13-36.

Emine Eylem Aksoy Retornaz, “Mahpus Çocukların Hakları”, Galatasaray Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 2014, Sayı:2, İstanbul 2015, s.127-137.

Adem Sözüer, “Türk Hukukunda Af, 4454 ve 4416 Sayılı Kanunlarda Öngörülen Şartla Salıverilme ve Ertelemeye İlişkin Hükümlerin Hukuksal Niteliği ile Bu Hükümleri Anayasaya Uygunluğu Sorunu”, Anayasa Yargısı, Cilt: 17, Sayı: 1, 2001, s. 219-253.

C. Erdem Umudum, Denetimli Serbestlik Bağlamında Elektronik İzleme (İstanbul Ceza Hukuku ve Kriminoloji Arşivi Yayın No: 35), On İki Levha Yayıncılık, İstanbul 2021.

Derya Altınok Villem, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi İçtihatları Işığında Ağırlaştırılmış Müebbet Hapis Cezalarının Kesintisiz İnfazının İşkence Yasağı Açısından İncelenmesi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı, İstanbul 2014 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Duygun Yarsuvat, “Bir Sosyolojik ve Kültürel Alt Grup Olarak Cezaevi Toplumu”, İÜSBF Dergisi, Sayı: 2, 2011, s. 453-464.

Ercan Yaşar, “Alman Ceza Hukukunda Bir Emniyet Tedbiri Olarak Güvenlik Amaçlı Müşahede Altında Tutma”, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Cilt: 22, Sayı: 3-4, 2018, s. 263-288.

Yiğit Yeniyeişme, Suç Politikasının Ana İlkeleri Açısından Türkiye’de Ceza Hukuku Değişimleri, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Hukuku Yüksek Lisans Programı, İstanbul 2020 (yayımlanmamış yüksek lisans tezi).

Erdi Yetkin, “Vinter ve Diğerleri v. Birleşik Krallık Davasından Günümüze İndirilemez Müebbet Hapis Cezası ve Umut Hakkı”, İzmir Barosu Dergisi, 3 (2019), s. 209-265.

Erdi Yetkin, “İnfaz Hukukundaki Değişikliklerde Kendisine Yer Bulmayan Bir Hak: Umut Hakkı”, 7242 Sayılı Kanunla Yapılan Değişikliklere İlişkin Değerlendirmeler, TCHD Raporu 2020, s. 66-82.

Gültekin Yıldız, Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908), Kitabevi, İstanbul 2012.

KARAR DİZİNİ

Anayasa Mahkemesi Kararları

Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, K. 45, 187, 21.06.1977; Almanya Federal Anayasa Mahkemesi, K. 72, 105, 24.04.1986.

AYM, *Abdullah Öcalan*, B. No: 2013/7816, 16/12/2015.

AYM, *Abdullah Öcalan*, B. No: 2014/5264, 8/3/2018.

AYM, *Abduselam Tatal ve Diğerleri*, B. No: 2013/2319, RG T: 3/7/2015, Sayı: 29405
<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2319> (erişim tarihi 22.07.2024).

AYM, *Burak Çileli*, B. No: 2013/2541, RG T: 13/10/2015, Sayı: 29501,
<https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/2541> (erişim tarihi: 21.07.2024).

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi Kararları

AİHM, *Öcalan v. Türkiye*, no: 24069/03, 197/04, 6201/06 et 10464/07, 18.03.2014.

AİHM, *Bodein v. France*, no: 40014/10, 13.11.2014,
[https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:\[%22002-10336%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/eng#{%22itemid%22:[%22002-10336%22]}) (erişim tarihi: 10.06.2024).

AİHM, *Gurban v. Turkey*, no: 4947/04, 15.12.2015,
<https://rm.coe.int/09000001680a48b1a> (erişim tarihi: 02.06.2024).

AİHM, *Haidn v. Germany*, no: 6587/04, 13.01.2011,
[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22002-636%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22002-636%22]}) (erişim tarihi: 06.06.2024).

AİHM, *Hutchinson v. United Kingdom*, no: 57592/08, 17.01.2017,
[https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:\[%22001-150778%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/fre#{%22itemid%22:[%22001-150778%22]}) (erişim tarihi: 15.05.2024).

AİHM, Kafkaris v. Cyprus, no: 21906/04, 12.02.2008,
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-85019%22%5D%7D> (erişim tarihi:
13.05.2024).

AİHM, Kaytan v. Turkey, no: 27422/05, 15.10.2015.

AİHM, Leger v. France, no: 19324/02, 30.03.2009,
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-91940%22%5D%7D> (erişim:
16.09.2024).

AİHM, Murray v. The Netherlands, no: 10511/10, 26.04.2016,
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-162614%22%5D%7D> (erişim tarihi:
20.05.2024).

AİHM, Soering v. United Kingdom, no: 14038/88, 07.07.1989,
<https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57619%22%5D%7D> (erişim tarihi:
20.05.2025).

AİHM, Vinter and Others v. United Kingdom, no: 66069/09, 130/10, 3896/10,
09.07.2013, <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-122664%22%5D%7D>
(erişim tarihi: 13.05.2024).